

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

Laura STASIULYTĖ

Ekonomikos studijų programos studentė

ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS MASTŲ VERTINIMAS

Magistro darbas

Šiauliai, 2015

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

Laura STASIULYTĖ

ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS MASTŲ VERTINIMAS

Magistro darbas
Ekonomika (L100)

Darbo vadovė:
doc. dr. Angelė LILEIKIENĖ

Teigiu, kad magistro darbas, kurį teikiu Ekonomikos studijų krypties magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti yra originalus autorinis darbas.

(Studento parašas)

SANTRAUKA

Laura Stasiulytė

Šešėlinės ekonomikos mastų vertinimas.

Magistro darbas.

Šešėlinė ekonomika arba nelegali ekonomika apibūdinama kaip veikla, kuri apima rinkos produkciją, t. y. prekes ir paslaugas, kurios yra legalios arba nelegalios, ir kurios parduodamos ar neteisėtai įsigyjamos. Šešėlinė ekonomika sudaryta tiek iš neteisėtos ekonomikos, kur legalios prekės ir paslaugos yra pagamintos ir iškeistos nelegaliomis sąlygomis, tiek ir juodoji gamybos rinka kur gaminamos prekės ir paslaugos, kurios yra nelegalios, bet skirtos patenkinti visų norinčiųjų poreikiams (P. Lemieux, 2007).

Šešėlinei ekonomikai priskiriamas, bet koks ekonominis aktyvumas, kuris didina bendrą vertę šalyje, bet nėra įtrauktas į nacionalinę apskaitą ir neparodomas apskaičiuojant bendrąjį vidaus produktą (BVP) siekiant išvengti mokesčių ar juos nuslėpti ir vykdomas nesilaikant teisės aktų reikalavimų ir apribojimų, kai tokia veikla yra griežtai reglamentuojama (J. Krumplytė, 2009; A. Misiūnas, 1999).

Pagrindinė magistro darbo problema yra šešėlinės ekonomikos mastų vertinimas.

Suformuluotai darbo problemai spręsti buvo naudojami pagrindiniai metodai, t. y. lyginamasis sisteminis metodas, statistinių duomenų dinaminė analizė, lyginamoji analizė, empirinių tyrimų rezultatų sisteminimas ir netiesioginis šešėlinės ekonomikos masto vertinimo metodas.

Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas egzistuoja akcizinių prekių rinkoje, kai dėl didėjančio akcizo tarifo visų akcizais apmokestinamų prekių kaina didėja, pardavimų kiekis legalioje rinkoje mažėja, o vartojimas akcizinių prekių auga. Taigi gyventojai akcizines prekes, t. y. energetinius produktus, apdoroto tabako gaminius ir etilo alkoholį bei alkoholinius gėrimus, įsigyja šešėlinėje rinkoje už mažesnę kainą, nei legalioje rinkoje.

Taipogi didelis šešėlinės ekonomikos mastas egzistuoja ir darbo rinkoje, Lietuvos laisvosios rinkos tyrimo duomenimis apie 26 proc. Mokesčių didinimas susijęs su darbo santykiais pastūmėja darbdavius nelegaliai įdarbinti darbuotojus ar dalį atlyginimo mokėti „vokelyje“. Didžiausias nelegaliai dirbančių darbuotojų skaičius fiksuojamas statybų sektoriuje, apie 40 proc.

Remiantis atliktais tyrimo rezultatais, ir teorinėje dalyje išanalizuotais šešėlinės ekonomikos atsiradimo ir egzistavimo veiksniais, nustatytas tinkamiausias būdas šešėlinės ekonomikos masto mažinimui akcizinių prekių rinkoje, tai akcizo tarifo ir PVM mokesčių mažinimas.

SUMMARY

Laura Stasiulytė

Shadow economy scale assessments.

Masters work.

Shadow economy or illegal economy is described as an activity, which includes market predominant – mation, i. e. goods and services, which are legal or illegal and which are sold or illegally acquired. A shadow economy is concluded from the illegal economy, where legal goods and services are produced and traded in illegal conditions, both and production and the black market where produced goods and services which are illegal, but for those willing to satisfy all them's needs (P. Lemieux, 2007).

Shadow economy included any economic activity, which are increases the total value country, but is not included in the national accounting and does not appear in the calculation of gross domestic product (GDP) in order to avoid tax or to hide it and is not in compliance with requirements and restrictions, when such activities are strictly regulated (J. Krumplytė, 2009; A. Misiūnas, 1999).

The main master's work problem is shadow economy scale assessments.

To address this problem, was used for the following main methods, it is: a comparative systematic method, a dynamical statistical data analysis, comparative analysis, systematization of empirical research results and indirect black economy – assessment method.

The results of the survey showed that the scope of shadow economy there is the largest excise in goods market, when the increasing rate of excise duty, of excise goods price is increased the sales volume in the legal economy is falling while consumption excise goods is growing. So the inhabitants of excise goods (fuel, tobacco products and alcoholic beverages) purchased in the black market at a lower price than the legal market.

Also, large scale of the shadow economy exists in the labor market, the Lithuanian free market survey data about 26 percent. Tax increases in the labor market pushes employers to employ the illegal workers or pay part of the salary in „envelope“. The largest number of illegal workers recorded in the construction sector about 40 percent.

Based the accomplished results and analyzed in the emergence of the shadow economy and the existence of factors, the best way to reduce the shadow economy scale of excise goods in the market is the rate of excise duty and VAT to the tax reduction.

TURINYS

ĮVADAS.....	9
1. Šešėlinės ekonomikos samprata ir ją lemiantys veiksniai teoriniu aspektu	12
1.1. Šešėlinės ekonomikos samprata	12
1.2. Šešėlinės ekonomikos atsiradimo priežastys ir veiksniai	15
1.3. Šešėlinės ekonomikos pasireiškimas Lietuvoje ir Baltijos šalyse	20
1.4. Šešėlinės ekonomikos masto matavimo metodai	23
2. Šešėlinės ekonomikos mastų vertinimo analizė.....	27
2.1. Tyrimo metodika	27
2.2. Šešėlinės ekonomikos vertinimas pagal vartotojų kainų indeksą.....	29
2.3. Šešėlinės ekonomikos vertinimas pagal darbo rinką.....	34
2.4. Kontrabandos ir akcizų įtaka šešėlinės ekonomikos mastams, vertinimas.....	38
2.5. Šešėlinės ekonomikos masto vertinimas akcizinių prekių rinkoje	43
2.5.1. Šešėlinės ekonomikos mastas etilo alkoholio ir alkoholinių gėrimų rinkoje	48
2.5.2. Šešėlinės ekonomikos mastas apdoroto tabako rinkoje.....	50
3. Šešėlinės ekonomikos mastų mažinimo ekonominės priemonės	53
IŠVADOS.....	57
LITERATŪRA	60
PRIEDAI	65
1 priedas. Pažymėjimas apie dalyvavimą 15-oje Jaunųjų tyrėjų tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „EKONOMIKOS IR VADYBOS AKTUALIJOS“	66
2 priedas. Akcizų mokesčių dinamika	67
3 priedas. Dyzelino kaina.....	68
4 priedas. Dyzelino kainų įvertinimas.....	69
5 priedas. Benzino kaina	71
6 priedas. Benzino kainų įvertinimas	72

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1.1 lentelė. Šešėlinės ekonomikos charakteristikos	14
1.2 lentelė. Šešėlinės ekonomikos veiklos	15
2.1 lentelė. Šešėlinės ekonomikos vertinimas.....	28
3.1 lentelė. Dyzelino kainų įvertinimas.....	54
3.2 lentelė. Benzino kainų įvertinimas	55

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1.1 pav. Šešėlinės ekonomikos susidarymo prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais schema ..	21
1.2 pav. Šešėlinę ekonomiką sudarantys komponentai, visose 3-ose Baltijos šalyse, 2009 – 2013 m.	22
1.3 pav. Šešėlinės ekonomikos dydis (% nuo BVP) pagal ūkio sektorius, 2010 – 2013 m.	23
1.4 pav. Šešėlinės ekonomikos tyrimo metodų klasifikacija.....	26
2.1 pav. Šešėlinės ekonomikos mastų vertinimo metodika.....	27
2.2 pav. VKI ir SVKI pagrindiniai skirtumai	30
2.3 pav. Suderintas vartotojų kainų indeksas Lietuvoje, 2010 – 2014 m., proc.....	31
2.4 pav. Lietuvos infliacijos dydis apskaičiuotas pagal SVKI, 2009 – 2013 m., proc.....	32
2.5 pav. Lietuvos šešėlinės ekonomikos dalis proc. nuo BVP, 2010 – 2013 m.....	33
2.6 pav. Lietuvos gyventojų vidutinis nedarbo lygis 2010 – 2013 m., pagal įvairaus amžiaus grupes, proc.	34
2.7 pav. Darbo sąnaudų mokestinė našta, 2010 – 2013 m., proc.	35
2.8 pav. Nelegaliai dirbantys asmenys pagal ekonominės veiklos rūšis, 2010 – 2014 m., proc.....	36
2.9 pav. Darbo įstatymų pažeidimų pobūdis, 2010 – 2014 m., proc.	37
2.10 pav. Darbo rinkos šešėlio apimtis Lietuvoje, 2010 – 2014 m., proc.	37
2.11 pav. Nusikalstamos veikos susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda rodikliai, 2010 – 2013 m., atvejai (vnt.)	38
2.12 pav. LR muitinės sulaikytų prekių vertė, 2010 – 2014 m., mln. Lt.....	39
2.13 pav. Sulaikytų prekių kiekis ir jų dinamika, 2010 – 2014 m., vnt., kg, ltr.....	40
2.14 pav. Akcizo dalis prekių mažmeninėje kainoje, proc.....	41
2.15 pav. Lietuvoje surinktų akcizų pajamų dydis, 2010 – 2014 m., mln. Lt.	42
2.16 pav. VMI administruojamų akcizų pajamos, 2010 – 2014 m., mln. Lt.....	42
2.17 pav. Surinktų akcizo tarifų pajamų pokytis 2010 - 2014 m., proc.	44
2.18 pav. Lietuvoje registruoti individualūs lengvieji automobiliai, 2009 – 2013 m., vnt.	45
2.19 pav. Lietuvoje naujai registruotų lengvųjų automobilių skaičius, pagal kuro tipą, 2009 – 2014 m., vnt.....	45
2.20 pav. Vidutinė mažmeninė metinė degalų kaina, 2009 – 2014 m., Lt.	46
2.21 pav. Degalų pardavimai 2009 - 2013 m. pagal degalų rūšį, mln. litrų	47
2.22 pav. Alkoholinių gėrimų pardavimai, 2009 - 2013 m., tūkst. dekalitrų	48
2.23 pav. Alkoholinių gėrimų vidutinės mažmeninės kainos, 2009 – 2013 m., Lt.	49
2.24 pav. Legalių alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui, 2009 – 2013 m., litrais absoliutaus (100%) alkoholio	49

2.25 pav. Padirbtos ir kontrabandinės cigaretės, 2009 – 2013 m., mln. vnt.....	51
2.26 pav. Apdoroto tabako pardavimai, 2009 - 2013 m., mln. Lt.	51
2.27 pav. Padirbtų ir kontrabandinių cigarečių suvartojimas, 2009 – 2013 m., proc.....	52
3.1 pav. Vidutinės mažmeninės atskirų ketvirčių dyzelinio kuro kainos, 2010 – 2013 m., Lt.	53
3.2 pav. Vidutinės mažmeninės atskirų ketvirčių benzino kainos, 2010 – 2013 m., Lt.....	55

IVADAS

Darbo aktualumas. Šešėlinė ekonomika, nepriklausomai nuo šalies išsivystymo lygio ir jos turimų gamtinių išteklių, egzistuoja kiekvienoje pasaulio šalyje, tik jos egzistavimo lygis ne visur yra vienodas. Tačiau šešėlinės ekonomikos padariniai visur yra vienodi, priklausomai nuo šalies dydžio, šešėlinė ekonomika stipriai įtakoja šalių ekonominį vystymąsi, socialinę žmonių gerovę bei šalies politiką. Jei šalyje yra didelis šešėlinės ekonomikos mastas tai vyriausybė pradeda didinti mokesčius, nes į valstybės biudžetą yra surenkama per mažai pajamų ir tai skaudžiai atsiliepia įprastiems, su šešėline ekonomika nesusijusiems, mokesčių mokėtojams. Oficialiai neapmokestinamos prekės, paslaugos, nelegalus darbas ir darbo užmokestis, gamyba ir kt. neleidžia tiksliai įvertinti esamos šalies ekonominės būklės, o tai iškreipia oficialiąją ekonomikos statistiką, kuria remiasi politika. Todėl politika negali „aklaid“ remtis oficialiai apskaitomos ekonomikos rodikliais, nes politika gali tapti nepatikima.

Šešėlinės ekonomikos mastai visais laikais priklausė ir priklauso nuo valstybės aktyvumo ir šalies ūkio sistemos (A. Misiūnas, 1999). Šešėlinė ekonomika yra didelė problema kiekvienai šaliai ir šalys kuo skubiau turi spręsti šią problemą, nes nuo to priklauso jos pačios ekonominis vystymasis. Valstybės norėdamos pritraukti kuo daugiau užsienio investicijų, kurios didintų kapitalą, turi palaikyti stabilius tarptautinius prekybinius santykius, o kad tai įvyktų valstybė turi sukurti teigiamą įvaizdį apie šalies ekonominę būklę ir jos stabilumą. Remiantis F. Schneider (2013) atliktu tyrimu Lietuvoje šešėlinė ekonomika 2013 m. siekė 28 proc. BVP, tai viršija visų 27 Europos sąjungos šalių vidurkį, kuris siekia 18 proc. BVP. Tačiau remiantis Lietuvos laisvosios rinkos instituto (LLRI, 2014) duomenimis 2014 m. šešėlinė ekonomika siekė 25 proc. BVP, o 2015 m. planuojama, kad 24 proc. šalies bendrojo vidaus produkto liks šešėlyje.

Šešėlinės ekonomikos temą yra nagrinėję daugelis mokslininkų, tačiau visų nuomonės ir požiūris skiriasi. F. Schneider (2013) ir E. Vilkas (2002) bei LLRI (2014) prieina vieningos nuomonės, kad jei šalyje būtų maži mokesčiai, mažesnis darbo jėgos apmokestinimas, mažiau įstatymų ir teisės aktų reguliavimo sistemos, bei daugiau nusistovėjusių teisės normų bei lankstesnis Darbo kodeksas tai ir šešėlinės ekonomikos mastas šalyje būtų mažesnis. E. Laukaitis ir V. Navickas (2003) teigia, kad šešėlinė ekonomika apsunkina valstybės ekonominę raidą, iškreipia ūkio subjektų ūkinius santykius bei blogina valstybės ekonomikos konkurencingumą pasaulyje. Taipogi autoriai teigia, kad šešėlinės ekonomikos mastai sąlygoja kriminalinių struktūrų finansinės galios augimą remiantis šešėlinėje ekonomikoje cirkuliuojančiais pinigais. J. Krumplytės (2009) nuomone šešėlinės ekonomikos, kaip mokslinės problemos aktualumas siejamas su vienu svarbiausių makroekonominių rodiklių, t. y. bendrojo vidaus produkto (BVP) netikslumu bei suplanuoto biudžeto pajamų nesurinkimu.

LLRI (2014) šešėlinę ekonomiką apibūdina, kaip per metus galutiniam vartojimui šalies viduje pagamintų prekių ir suteiktų paslaugų, oficialiai nedeklaruojamų dėl mokesčių ar reguliavimų, vertė. E. Narbuntaitė, A. Ramanauskaitė (2014) teigia, kad didžiausią įtaką šešėlinei ekonomikai daro ekonominiai veiksniai, šiek tiek mažesnę įtaką daro socialiniai psichologiniai veiksniai, o pačią mažiausią įtaką daro teisiniai ir administraciniai veiksniai. Taipogi autorės pabrėžia, kad šešėlinę ekonomiką lemia priežasčių visuma, o ne kažkuri viena konkreti priežastis.

Temos ištirtumas. Autoriai nagrinėję šešėlinės ekonomikos sampratą ir jos mastą: T. J. Putniš ir A. Sauka (2011, 2014), Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2011, 2012, 2013, 2014), F. Schneider (2014), Tarptautinio audito ir mokesčių konsultavimo bendrovių tinklas (2013), F. Schneider ir C. C. Williams (2013), F. Schneider, D. Enste (2000), F. Schneider, A. Buehn, C. E. Montenegro (2010), F. Schneider (2006, 2011, 2013).

Teorinį šešėlinės ekonomikos grėsmių tyrimą atliko ir šešėlinės ekonomikos masto priežastis išnagrino: A. Misiūnas (1999), A. Gapšys ir O. Eičaitė (2010), A. Dreher, F. Schneider (2010), P. Gylys (2005), V. Žukauskas (2014), E. R. Mara (2011), F. Schneider ir D. Enste (2000), V. Rimkus (2010), A. Misiūnas, V. Rimkus (2007), S. Estrin, T. Mickiewicz (2010), S. W. Jie, H. H. Tat, A. Rasli (2011), J. Krumplytė (2008, 2009), E. Laukaitis, V. Navickas (2003), P. Lemieux (2007).

Šešėlinės ekonomikos vertinimo metodus pateikė: F. Schneider, A. Buehn (2009, 2013), F. Schneider, R. Klinglmair (2004).

Pagrindinė darbo problema – įvertinti šešėlinės ekonomikos mastus. Darbo problemą apibrėžia šie probleminiai klausimai:

1. Kokiose srityse egzistuoja didžiausi šešėlinės ekonomikos mastai?
2. Kokiais būdais šešėlinė ekonomika pasireiškia?
3. Kokiomis ekonominėmis priemonėmis būtų galima mažinti šešėlinę ekonomiką?

Darbo problematika buvo nagrinėta, 2015 m. balandžio mėn. 17 d., Šiaulių universiteto Socialinių mokslų fakulteto organizuojamoje 15-oje Jaunųjų tyrėjų tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „EKONOMIKOS IR VADYBOS AKTUALIJOS“, pažymėjimo kopija pateikta 1 priede.

Darbo naujumas. Susistemintas šešėlinės ekonomikos tyrimas išsiaiškinant veiksnų įtaką šešėlinės ekonomikos mastams.

Darbo tikslas – įvertinti šešėlinės ekonomikos mastus. Tikslui pasiekti formuluojami šie **darbo uždaviniai**:

1. Apibrėžti, remiantis užsienio šalių ir Lietuvos autorių mokslinės literatūros šaltinių analize, šešėlinės ekonomikos sampratą, veiksnius, atsiradimo bei egzistavimo priežastis teoriniu aspektu.
2. Išanalizuoti taikomus šešėlinės ekonomikos vertinimo metodus.

3. Įvertinti šešėlinės ekonomikos mastus ir nustatyti, kur egzistuoja didžiausia šešėlinės ekonomikos grėsmė.

4. Pateikti priemonių šešėlinės ekonomikos mastų mažinimui.

Darbo objektas – šešėlinės ekonomikos mastai.

Tyrimo metodika: užsienio šalių ir Lietuvos autorių mokslinės literatūros, straipsnių, publikacijų bei atliktų tyrimų lyginamoji analizė, sisteminimas ir apibendrinimas. Atliekant empirinį tyrimą taikytas aprašomosios statistikos, statistinių rezultatų, netiesioginis šešėlinės ekonomikos vertinimo analizės metodas.

Iškelti darbo uždaviniai suformavo baigiamojo **darbo struktūrą**, kurią sudaro trys skyriai.

Pirmajame skyriuje teoriniu aspektu nagrinėjama šešėlinės ekonomikos samprata, bendros sąvokos priėmimo problema, pateikiamos šešėlinės ekonomikos atsiradimo priežastys bei egzistavimo veiksmų analizė, vertinimo metodai ir jų naudojimo galimybės.

Antrajame skyriuje atliekama statistinių duomenų dinaminė analizė, kurios gautais rezultatais vertinamas šešėlinės ekonomikos mastas. Remiantis pirmojo skyriaus teorinės analizės išvadomis pasirenkamas tinkamas šešėlinės ekonomikos vertinimo metodas.

Trečiajame skyriuje numatomos priemonės šešėlinės ekonomikos mastų mažinimui.

Darbo apimtis sudaro 73 psl., jame teiginiai ir analitiniai duomenys parodyti 33-uose paveiksluose, 5-iose lentelėse ir 6-iuose prieduose.

1. Šešėlinės ekonomikos samprata ir ją lemiantys veiksniai teoriniu aspektu

1.1. Šešėlinės ekonomikos samprata

Šešėlinė ekonomika – nuslėpta ekonomikos dalis, kai gauti pinigai už parduotas prekes ar suteiktas paslaugas yra nedeklaruojami ir neapmokestinami, pagal galiojančius teisės aktus bei reikalavimus, siekiant išvengti mokesčių (LLRI, 2012). Šešėlinė ekonomika apima tą tinklą žmonių, kurie gauna niekur nedeklaruotas pajamas. Šešėlinei ekonomikai apibūdinti gali būti naudojami ir tokie terminai: pilkoji, neapskaitoma, neoficiali, neteisėta, neformali, paralelinė, antrinė, grynujų pinigų, nelegali, nereguliari, neapskaityta, neregistruota, alternatyvi, paslėpta ar pagrindinė ekonomika taip pat juodoji rinka, bet tai retai naudojami pavadinimai siekiant apibūdinti nedeklaruojamas pajamas ar veiklą. G. Startienė ir K. Trimonis (2009) remiantis kitų autorių apibrėžimais priėjo vieningos išvados, kad oficialiai neapskaitoma ekonomika tai antrinė šalies rinka – kurioje vykstantys prekybiniai sandoriai arba būtų įmanomi oficialiai apskaitomoje ekonomikoje, arba būtų apmokestinami ar dėl įstatymų suvaržymo būtų išvis neįmanomi. Taigi galima teigti, kad šešėlinė ir oficialiai neapskaitoma ekonomika yra tas pats, tik pateikta kituose žodžių rėmuose. Tačiau LLRI (2012) pateikia pagrindinį skirtumą tarp šešėlinės ekonomikos ir oficialiai neapskaitomos ekonomikos: oficialiai neapskaitoma ekonomika apima ir tas neapskaitytas veiklas, kurios metu kuriamos prekės ir paslaugos rinkai ir nėra susijusios su įstatymų nesilaikymu, pvz.: neprivaloma registruoti, kai kurių ūkio subjektų. Taigi šešėlinė ekonomika ir oficialiai neapskaitoma ekonomika negali būti tapatinamos kaip tokia pati sąvoka, todėl tolesnėje darbo eigoje nebus naudojamas „oficialiai neapskaitomos ekonomikos“ terminas.

1972 m. Tarptautinės darbo organizacijos (TDO) pranešime, po TDO misijos Kinijoje, šešėlinės ekonomikos terminas apibūdintas, kaip nedidelis šeimos sukurtas verslas, kuriame naudojamos paprastos darbo priemonės, technologijos bei intensyvus darbas. Vėliau TDO, Lotynų Amerikos įdarbinimo programoje, šešėlinę ekonomiką apibūdino, kaip perteklinę darbo jėgą, kai žmonės dirba neoficialiai, t. y. neįdarbinti oficialios ekonomikos, nes darbo pasiūla yra per didelė (A. Misiūnas, 1999).

Peru ekonomistas, Hernando de Soto požeminę ekonomiką taip pat dar vadinamą neformalia, nematoma ar juodąja ekonomika apibūdina kaip visame pasaulyje laikoma narkotikų prekeivių, kontrabandininkų ir mokesčius mokėti vengiančių asmenų prieglobsčiu (A. Misiūnas, 1999).

A. Misiūno moksliniame straipsnyje „Šešėlinės ekonomikos egzistavimo priežastys ir padariniai“ (1999) ir J. Krumplytės straipsnyje „Šešėlinės ekonomikos veiksnių ir priežasčių tyrimas ekspertinio vertinimo metodu: Lietuvos atvejis“ (2009) autoriai panašiai apibūdina šešėlinę ekonomiką ir jai priskiria, bet kokį ekonominį aktyvumą, kuris didina bendrą vertę šalyje, bet nėra įtrauktas į

nacionalinę apskaitą ir neparodomas apskaičiuojant bendrąjį vidaus produktą (BVP) siekiant išvengti mokesčių ar juos nuslėpti ir vykdomas nesilaikant teisės aktų reikalavimų ir apribojimų, kai tokia veikla yra griežtai reglamentuojama. Šis apibrėžimas apima savęs aprūpinimo ir pelno siekiančią, legalią ir nelegalią, apmokestinamą ir neapmokestinamą veiklą ir pan. Taipogi abu autoriai teigia, kad šešėlinės ekonomikos apibrėžimas nėra nusistovėjęs, todėl kiekvieno tyrėjo pasirinktas šešėlinės ekonomikos apibrėžimas priklauso nuo tyrimo tikslų.

S. Friedrich (2011) išleistame leidinyje „The shadow economy in Europe“ šešėlinę ekonomiką apibūdina, kaip neryškų komercinį plotą, kuris apima legalią veiklą sąmoningai slepiamą nuo valdžios institucijų ir veikiančią ne jų kompetencijoje, ir tai yra kasdienio gyvenimo dalis, beveik visur. Šešėlinė ekonomika neapima nelegalios veiklos ir nusikaltimų, tokių kaip prekyba narkotikais, pinigų plovimas ir grobstymas.

Taigi minėtų autorių samprata apie šešėlinę ekonomiką skiriasi. TDO šešėlinę ekonomiką suprato, kaip nedidelį šeimos sukurtą verslą, nes buvo didelis darbo jėgos perteklius, kuriame naudojamos paprastos, savomis jėgomis sukurtos darbo priemonės. Taigi, TDO šešėlinę ekonomiką įžvelgė darbo rinkoje, t. y. darbininkų pasiūloje, kuri tuo metu buvo labai didelė ir nepriimdavo žmonių oficialiai dirbti, arba iš viso nepriimdavo ir žmonėms patiems teko kurtis darbo vietas. Peru ekonomisto ir S. Friedrich apibrėžimai apie šešėlinę ekonomiką dalinai sutampa, nes jie ją apibūdina, kaip įstatymiškai neleistinų prekių ir mokesčių vengiančių mokėti piliečių „darbu“, tačiau S. Friedrich išskiria tai, kad šešėlinė ekonomika neapima nelegalios veiklos ir nusikaltimų, tokių kaip prekyba narkotikais, kontrabanda, pinigų plovimas ir grobstymas, o H. de Soto teigia, kad tai būtent tokių asmenų pragyvenimo šaltinis.

A. Misiūnas ir J. Krumplytė savo straipsniuose šešėlinę ekonomiką supranta platesniu spektru, kad šešėlinė ekonomika pasireiškia ne vien tik darbo rinkoje, bet ir kituose ūkio sektoriuose bei nėra įtraukiama į apskaitą ir neparodoma skaičiuojant BVP.

S. W. Jie, H. H. Tat ir kt. (2011), remiantis Feige (1997) ir Rădulescu, Propescu and Matei (2010), aprašė keturių tipų šešėlinę ekonomiką su skirtingomis charakteristikomis, t. y. nelegali, nedeklaruota, neįrašyta ir neoficiali ekonomika, kuri pateikiama 1.1 lentelėje.

Iš pateiktos 1.1 lentelės matyti, kad tiek nelegali, nedeklaruota, neįrašyta ir neoficiali ekonomika yra apibrėžtos labai panašiai, nes kaip ji būtų apibūdinama ji vistiek yra nelegali ekonominė veikla, kuri slepiama nuo mokesčių, darbo ir kt. inspekcijų, nemokant privalomų mokesčių valstybei ir vykdant baudžiamąją veiklą. Tačiau šešėlinės ekonomikos veikla gali būti įvairių formų ir ji gali būti mažinama skirtingais būdais.

Šešėlinės ekonomikos charakteristikos

	Apibrėžimas	Veikla
Nelegali ekonomika	Visuma pajamų gautų iš ekonominės veiklos, kuri pažeidžia teisės aktus, teisėtas prekybos formas.	Nelegali veikla apimanti pvz., nelegalų narkotinių medžiagų platinimą, valiutos keitimą juodojoje rinkoje, pinigų plovimą, nelicencijuotus pinigų skolinimus, nelegalius azartinius lošimus, prostituciją ir pornografiją.
Nedeklaruota ekonomika	Visuma ekonominės veiklos, kuri pažeidžia fiskalines taisykles, kurios yra apibrėžtos fiskaliniame drausmės įstatyme.	Pajamos nėra deklaruojamos nei iš legalių nei iš nelegalių šaltinių.
Neįrašyta ekonomika	Veikla, kuria siekiama išvengti institucinių konvencijų, kurios yra nustatytos finansinės atskaitomybės reikalavimuose vyriausybės statistikos agentūros.	-
Neoficiali ekonomika	Ekonominė veikla, kuria siekiama išvengti išlaidų ir būti pašalintam nuo teisės aktų siekiant naudoti, kuri pasireiškia nuomos bei darbo kontraktais, paskolų ir socialine apsauga.	Pajamos, kurios generuojamos ūkio subjektų, kurie veikia neoficialiai.

Šaltinis: S. W. Jie, H. H. Tat ir kt., 2011. Underground economy: definition and causes.

P. Lemieux (2007) šešėlinę ekonomiką arba nelegalią ekonomiką apibūdina kaip veiklą, kuri apima rinkos produkciją, t. y. prekes ir paslaugas, kurios yra teisėtos arba nelegalios, ir kurios parduodamos ar neteisėtai įsigyjamos. Šešėlinė ekonomika sudaryta tiek iš neteisėtos ekonomikos, kur legalios prekės ir paslaugos yra pagamintos ir iškeistos nelegaliomis sąlygomis, tiek ir juodoji gamybos rinka kur gaminamos prekės ir paslaugos, kurios yra nelegalios, bet skirtos patenkinti visų norinčiųjų poreikiams.

F. Schneider ir C. C. Williams (2013) pateikia šešėlinės ekonomikos veiklos rūšis remdamiesi lentelės struktūra, paimta iš O. Lippert ir M. Walker (1997), kurią papildė savo pastabomis ir pateikė pavyzdžius, pagrįstus bendru susitarimu, apie pagrindinės arba šešėlinės ekonomikos veiklos rūšis, remiantis plačiausiu šešėlinės ekonomikos apibrėžimu. Remdamiesi autorių apibrėžimais, apie šešėlinę ekonomiką, F. Schneider ir C. C. Williams (2013), išskyrė vieną iš plačiausiai naudojamų šešėlinės ekonomikos apibrėžimų, t. y. tos ekonominės veiklos ir pajamos gautos iš jų, apeinant ar kitaip išvengiant valstybės reguliavimo, mokesčių ar stebėjimo. Apibrėžimai pateikiami 1.2 lentelėje.

Pateiktoje 1.2 lentelėje matyti, kad autoriai išskyrė dvi šešėlinės ekonomikos veiklos rūšis, t. y. nelegali ir legali veikla. Pagrindinis požymis skiriantis legalią ir nelegalią šešėlinės ekonomikos veiklos rūšį yra tai, kad nelegali veikla yra tada, kai užsiimama uždraustų paslaugų ar prekių gamyba, legalių prekių ar paslaugų gamyba neturint tam leidimo. Legali veikla, tai veikla, kuri nėra už-

drausta įstatymų, tačiau veikla neįregistruojama ir todėl nėra mokami mokesčiai, nesilaikoma įstatymų nustatytų standartų.

1.2 lentelė

Šešėlinės ekonomikos veiklos

Veiklos rūšis	Piniginiai sandoriai		Ne piniginiai sandoriai	
Nelegali veikla	Prekyba vogtomis prekėmis; nelegali prekyba narkotikais ir jų gamyba; prostitucija; lošimai; kontrabanda; sukčiavimai, aferos; prekyba žmonėmis, narkotikais ir ginklais.		Barteriniai mainai į narkotikus, vogtas prekes, kontrabandą ir t. t.; gaminimos ar auginimos narkotinės medžiagos savoms reikmėms; vagystės.	
Legali veikla	Išsisukinėjimas nuo mokesčių	Mokesčių vengimas	Išsisukinėjimas nuo mokesčių	Mokesčių vengimas
	Nedeklaruojamos pajamos iš individualios veiklos; darbo užmokestis, atlyginimai ir turtas gautas iš oficialiai nedeklaruotos veiklos, susijusios su legalių prekių ir paslaugų prekyba.	Nuolaidos darbuotojams; papildomos lengvatos.	Barteriniai mainai į legalias paslaugas ir prekes.	Viskas padaroma savo darbu ir „kaimyno“ pagalba.

Šaltinis: F. Schneider, C. C. Williams, 2013. The shadow economy.

Apibendrinant galima teigti, kad minėti autoriai šešėlinės ekonomikos sąvoką suvokia panašiai, tačiau jų suvokimo lygis priklauso nuo darbo turinio ir struktūros. Taigi šešėlinė ekonomika, tai ekonominė veikla, kuri nėra įtraukta ir apskaitoma į šalies BVP, taip siekiant išvengti mokesčių naštos ir vykdyti nelegalią veiklą, kuri yra draudžiama šalies įstatymų; tai narkotikų prekeivių, kontrabandininkų ir mokesčius mokėti vengiančių asmenų prieglobstis; dėl per didelės darbuotojų pasiūlos sukurtas individualus verslas, kuris niekur nedeklaruojamas; ekonominė veikla ir pajamos gautos iš jos, apeinant ar kitaip išvengiant valstybės reguliavimo, mokesčių ar stebėjimo.

1.2. Šešėlinės ekonomikos atsiradimo priežastys ir veiksniai

Šešėlinė ekonomika, žiūrint iš socialinės ir ekonominės pusės, turi neigiamą ir teigiamą poveikį ekonomikai. Minėti poveikiai ekonomikoje atsispindi: mažesniuose mokesčių mokėjimų tarifuose atsakingoms institucijoms, mažesne konkurencija tarp įmonių, kurie veikia legaliaje ekonomikos ūkio sektoriuje, taip pat dėl vartotojų saugumo, kurie įprastai neturi garantijų dėl teikiamos produkcijos ir paslaugų kokybės. Kita vertus, įmonės, kurios savo veiklą vykdo šešėlinėje ekonomikoje, gali naudoti mažesnes darbo sąnaudas ir samdyti daugiau darbuotojų, kurie negali ar neranda darbo vietos oficialioje darbo rinkoje. Vartotojai pirkdami prekes ar naudodamiesi šešėlinėje ekonomikoje teikiamomis paslaugomis gali išleisti kur kas mažiau pinigų, nei kad oficialioje rinkoje, kur produktų ir paslaugų kainos yra lemiamos pridėtinės vertės mokesčio (PVM) bei kitų teisės reguliavimo normų.

Vertinant šešėlinę ekonomiką iš valstybėje veikiančių įmonių ir gyvenančių vartotojų pusės, veikimas šešėlinėje ekonomikoje jiems yra finansiškai naudingas, tačiau žiūrint iš valstybės pusės, tai yra šalies ekonominis smukdymas. Tokiomis aplinkybėmis valstybė yra nepajėgi surinkti pakankamai mokesčių į šalies biudžetą. Tačiau, kokios pagrindinės priežastys ir veiksniai lėmė šešėlinės ekonomikos atsiradimą bei tolesnį jos vystymąsi, kuri „išderino“ normalią ekonomikos ūkio sektorių veiklą, kur šalyje gyvenantys piliečiai, veikiančios įmonės pradėjo „apgaukinti“, slapta bei nelegaliai veikti prieš savo valstybę, bei joje egzistuojančius teisės aktus.

LLRI (2013) teigia, kad šešėlinė ekonomika yra svarbus ekonomikos indikatorius. Kai šalyje yra mažas šešėlinės ekonomikos paplitimas, tai rodo, kad ekonominę veiklą reglamentuojantys teisės aktai yra tinkami ir kad žmonės juos vertina kaip teisingus ir gali jų laikytis. Tačiau didelis šešėlinės ekonomikos mastas rodo, kad ekonominės veiklos suvaržymai yra per daug išplėtoti ir neatitinka žmonių lūkesčių bei ekonominės ir socialinės jų padėties. Šešėlinė ekonomika yra mokesčių ir reguliavimų adekvatumo (atitikimo) atspindys. Didėjant mokesčiams ir plečiantis teisės reguliavimui į šešėlį yra išstumiamas daugiau tokios veiklos, kuri įprastai nėra siejama su juodąja rinka (prekyba buitinėmis prekėmis, rūbais, vaistais ir kt.). Tačiau jei žmogaus pareiga yra laikytis šalies įstatymų, tai valstybės pareiga yra kurti tokias sąlygas, kurios žmonėms atrodytų adekvačios ir teisingos.

A. Misiūno moksliniame straipsnyje „Šešėlinės ekonomikos egzistavimo priežastys ir padariniai“ (1999) autorius pateikia šešias šešėlinės ekonomikos atsiradimo priežastis: disbalansas prekių ir paslaugų rinkoje, ekonominės sistemos neelastingumas ūkio ir politinėje sistemoje, struktūrinės paskirstymo problemos, skolų problema, darbo rinkos asimetrijos (darbo jėgos perteklius), infliacija.

1. *Disbalansas prekių ir paslaugų rinkoje.* Ekonomikoje dažnai pasitaikantis reiškinys, tai prekių ir paslaugų paklausos perviršis, kai nėra patenkinami visi žmonių poreikiai, nes rinka nepagamina tiek prekių, ar nesuteikia tiek paslaugų, kiek žmonės norėtų. Nepilnavertiškas žmonių poreikių patenkinimas atsirado dėl: neoficialios gamybos, privataus importo ir spekuliacijos. Visos šios priežastys sukurtos žmonių, kurie siekia asmeninės materialinės naudos. Neoficiali gamyba atsiranda dėl gamyboje naudojamų žaliavų trūkumo. Todėl gamybinėms įmonėms, norint gauti žaliavų gamybai belieka vienas variantas – rinktis nelegalių žaliavų gavimo kelią su spekuliacijos pagalba, kas ir sudaro sąlygas nelegaliai veiklai rasti.

2. Antra, kas davė pradmenis šešėlinei ekonomikai rasti, tai *ekonominės ir politinės sistemos neelastingumas*. Dėl politinių motyvų dažnai prailgėja derybų procesai su kitomis šalimis, dėl ūkinių klausimų, pvz. apsirūpinimas atsinaujinančiais gamtos ištekliais, tai sukelia reakciją į paklausos pokyčius bei gamybos problemas. Taigi vykstant ilgam derybų procesui pradeda atsirasti šešėlinė ekonomika.

3. *Struktūrinės pasiskirstymo problemos.* Pereinamojo laikotarpio šalyse ekonominės struktūros nėra pakankamai modernios ir veiksmingos, nes trūksta aiškiai apibrėžtos ūkio raidos strategijos, nėra didelės konkurencijos tarp panašios sferos veiklų. Taipogi lėtai restruktūrizuojamas ūkis, kapitalas, įrengimai, technologijos lėtai persilieja tarp ūkio šakų ir veiklos sferų. Dėl šių priežasčių valstybė nesurenka visų mokesčių ir investicijos yra ribotos.

4. *Skolų problema.* Didėjant socialistinių šalių išskolinimams, pradėjo didėti palūkanų norma skolintojose šalyse. Taigi eksportas buvo reikalingas skolų didėjimo padariniams neutralizuoti. Toks eksportas didino racionuojamų prekių skaičių, bet vis didėjančios skolos mažino importo galimybes, taigi tokia situacija buvo palanki šešėlinei ekonomikai rasti.

5. *Darbo rinkos asimetrijos.* Šešėlinei veiklai pradmenis rasti davė, pereinamojo laikotarpio šalių darbo konkurencija. Nors darbo rinkoje yra jaučiamas darbo jėgos pagal profesijas trūkumas, bet daugelyje valstybinio kapitalo įmonių dirba daugiau žmonių nei, kad reiktų.

6. *Infliacija.* Pereinamojo laikotarpio pradžioje Vidurio ir Rytų Europos šalyse buvo būdingas aukštas infliacijos lygis. Kadangi kainos kyla šuoliais, visada yra ieškoma kaip prieš kainų kilimą įsigyti brangstančios prekės. Šitokia situacija sukelia spekuliaciją šešėlinėje ekonomikoje ir pagreitina valiutos infliaciją.

E. R. Mara (2011) moksliniame straipsnyje pateikia penkias priežastis, dėl kurių šešėlinė ekonomika egzistuoja:

1. Per didelis mokesčių apmokestinimas – mokesčių sistema yra viena iš pagrindinių šešėlinės ekonomikos atsiradimo bei tolesnės jos egzistencijos veiksniai;
2. Didelis valdžios reguliavimas. Tam tikrų veiklos rūšių – didelis teisės aktų reguliavimo skaičius, mažina dirbančiųjų laisves oficialioje ekonomikoje, todėl didėja darbo sąnaudų išlaidos oficialioje ekonomikoje, kas ir padeda rasti priežastis, dirbti šešėlinėje darbo rinkoje;
3. Silpna teisinė sistema – tol kol ji veiks, pagal teisinės valstybės principą, tuo daugiau liks spragų išsisukti su nelegalia veiklos rūšimi ekonomikoje.
4. Baimė prarasti socialines išmokas mokamas iš valstybės lėšų.
5. Daug lankstumo darbo jėgos panaudojime.

A. Mažulienė (2007) remiantis kitų autorių darbais išskyrė tokius šešėlinę ekonomiką įtakojušius atsiradimo veiksniai:

1. Mokesčių dydis, per dideli mokesčiai žmones skatina dirbti šešėlinėje darbo rinkoje, verslininkus taipogi stumia dirbti nelegaliai, mokant kuo mažiau mokesčių valstybei.
2. Neprognozuojama ekonominė politika, sukuria nepalankias sąlygas legaliam verslui plėtotis.
3. Korupcija. Šalyse, kuriose yra didelis korupcijos mastas vyrauja didesnė šešėlinės ekonomikos dalis.

4. Konkurencingos sąlygos, skatina įmones veikti šešėlyje, nes jos neįstengia išsilaikyti tuometinėje rinkoje.

5. Valstybės reguliavimas.

6. Sudėtinga mokesčių sistema.

7. Didelis skurdas.

J. Krumplytė straipsnyje „Šešėlinės ekonomikos veiksnių ir priežasčių tyrimas ekspertinio vertinimo metodu: Lietuvos atvejis“ (2009) šešėlinės ekonomikos veiksnius ir priežastis suklasifikavo į tris grupes: ekonominius, teisinius administracinius ir socialinius psichologinius, kurie kompleksiskai veikia šešėlinės ekonomikos vystymąsi. Tačiau kitose šalyse minėtų veiksnių ir priežasčių svarba šešėlinės ekonomikos egzistavimui ir plitimui gali būti skirtinga. Taigi autorės atliktame ekspertiniame tyrime, atskleista, kad pagrindiniai šešėlinės ekonomikos formavimosi veiksniai Lietuvos atveju yra: per didelė mokesčių našta, pajamų nelygybė, mokesčių moralė (piliečių požiūris į socialinę politiką vertinant šiai sričiai skiriamą šalies biudžeto pajamų dalį), korupcija, reguliavimo intensyvumas (stiprus ekonomikos reguliavimas didina šešėlinę ekonomiką šalyje), darbo paklausos ir pasiūlos nesuderinamumas, žymus vidutinio ir minimalaus šalies darbo užmokesčių atotrūkis, legalių darbo santykių ribojimas, konkurencinių sąlygų iškreipimas įvedant mokesčių lengvatas ir apribojimus, teisės aktų spragos, dažna teisės aktų kaita, mokesčių administravimo sudėtingumas, nelankstumas ir neefektyvumas, nepasitikėjimas šalies vyriausybe, nepasitenkinimas valdžios institucijų darbo kokybe, socialinės politikos neefektyvumas ir neadekvatus socialinių paslaugų paskirstymas, nepakankamas švietimas ir informavimas ir kt.

LLRI (2013) teigia, kad šešėlinė ekonomika pasireiškia ir darbo rinkoje. Darbo rinkos šešėliu laikomas samdomas darbas, kai darbo sutartis ar verslo liudijimas nėra įteisintas arba kai visa, arba dalis atlyginimo mokama nelegaliai, t. y. „vokeliuose“. Darbo rinkos šešėlis atsirado dėl tokių priežasčių, kaip:

1. *Šalies ekonominės, socialinės situacijos* kitimas turi įtakos gyventojų pajamų lygiui. Ekonomikos nuosmukio metu mažėja ir gyventojų pajamos, ir didėja nedarbo lygis todėl gyventojai pradeda ieškoti būdų kaip tą pajamų skirtumą padidinti.

2. *Darbo jėgos apmokestinimas.* Mokesčių tarifų poveikis yra skirtingas kiekvienoje šalyje dėl jų ekonominio išsivystymo lygio. Toks pat tarifo mokestis mažiau išsivysčiusios, neturtingos, mažesnes pajamas ir žemesnio pragyvenimo lygio šalies gyventojui yra ekonomiškai sudėtingesnis, nes jis patenkina labai mažą dalį savo poreikių, nei kad toks pat mokestis įvestas finansiškai stiprioje šalyje. Taigi pagrindinis veiksnys darbuotojams rinktis šešėlinę darbo rinką yra didelė mokesčių našta, nes nuo to priklauso žmonių elgsena, kiek jiems lieka pajamų saviems poreikiams tenkinti.

3. *Griežtas darbo santykių reguliavimas* didina galimybes dirbti už darbo kodekso ribų. Lietuvos darbo kodeksas pasižymi mažu lankstumu, darbuotojų ir darbdavių atžvilgiu, ir tai didina są-

naudas kuriant naujas darbo vietas. Pagal LLRI (2013), daugiausia suvaržymų keliantys Lietuvos darbo kodekso straipsniai yra šie: įspėjimo terminas dėl darbuotojo atleidimo, išeitinių pašalpų dydžiai ir terminuoti darbo sutarčių sudarymai. Darbdaviui atleidžiant darbuotoją, pastarasis darbuotojui apie atleidimą turi pranešti prieš du mėnesius ir išmokėti išeitinę darbo užmokesčio dydį siekiančią kompensaciją (1 – 6 mėn.). Išeitinės kompensacijos yra apmokestinamos visais mokesčiais kaip ir darbo užmokestis. Darbdaviui atleisti darbuotoją kainuoja dideles atleidimo sąnaudas todėl darbuotojo atleidimas sukuria prielaidas šešėliniams darbo rinkos susitarimams, nes įmonės nebeneri prisiimti naujų darbuotojų, nes nėra tikri dėl savo ateities.

4. *Minimalus mėnesinis atlyginimas* turi įtakos darbo rinkos šešėliui. Įmonės neturinčios finansinių išteklių darbuotojo darbo užmokesčio didinimui, dėl padidinto minimalaus mėnesinio darbo atlyginimo, įdarbina darbuotojus nelegaliai arba mažina oficialų darbuotojų darbo laiką ir dalį atlyginimo moka „vokeliuose“ išvengiant mokesčių naštos.

5. *Valstybinių institucijų, kovojančių su šešėliu, veiklos efektyvumas.* Lietuvoje su nelegaliu darbu kovoja šios valstybinės institucijos: Valstybinė darbo inspekcija, Valstybinė mokesčių inspekcija, Finansinių nusikaltimų tyrimų tarnyba ir Policijos departamentas. Už darbuotojui suteiktą nelegalų darbą bei atlyginimą „vokeliuose“ darbdaviui yra taikomos didelės piniginės baudos. Kuo didesnė bauda tuo didesnė tikimybė, kad darbdavys darbuotoją įdarbins legaliai ir mokės jam priklausančią atlyginimą, neslepiančią nuo mokesčių.

6. *Valstybės parama* teikiama asmenims gaunantiems mažas pajamas arba neturintiems darbo. Finansiškai didelė valstybės parama žmonėms suteikia alternatyvą rinktis nedirbti oficialioje darbo rinkoje ir gaunant valstybės paramą papildomai užsidirbti šešėlinėje darbo rinkoje. Jeigu valstybės parama, bedarbiui ar mažas pajamas gaunančiam asmeniui, siekia ar yra panaši į darbo užmokesčio dydį, kurį darbuotojas galėtų gauti dirbdamas, tai darbo neturinčiam žmogui motyvacija dirbti sumažėja, kadangi jis nedirbdamas oficialioje darbo rinkoje gali gauti vidutinį darbo užmokesčio dydžio pašalpą ir kompensacijas bei papildomai ieškoti pajamų šaltinio.

Taigi išskirti faktoriai daro įtaką šešėlinei darbo rinkai rasti. Pagrindinis faktorius lemiantis žmonių apsisprendimą dirbti nelegaliai arba gauti didesnę atlyginimą „vokeliuose“ - mažas pajamų lygis.

Dar vienas iš pagrindinių veiksnių, lemiančių šešėlinės ekonomikos vystymąsi tai akcizo tarifas, kuris verčia žmones prekes įsigyti šešėlinėje rinkoje, nes jos nėra apmokestinamos kaip, kad parduotuvėse alkoholis (akcizo mokestis sudaro apie 60 proc.), tabakas (akcizo mokestis sudaro apie 80 proc.) ar kuras (akcizo mokestis sudaro apie 50 proc. benzino ir 40 proc. dyzelino) (LLRI, 2013). Akcizas – į valstybės biudžetą mokamas tam tikrų prekių vartojimo mokestis, mokamas tik už šalyje į rinką išleistą produkciją. Tai vienkartinis mokestis už į rinką išleistos prekės vienetą, kuris suvartojamas šalies teritorijoje, eksportuojamos prekės nėra apmokestinamos. Akcizo įtaka

rinkai pasireiškia per poveikį kainai, kuri yra vienas svarbiausių rinkos elementų, kuri sukelia grandininę reakciją, nes kaip sudėtinis elementas lemia kainos pokyčius, o ši – vartotojų elgsenos pasikeitimus, gamintojų ir pardavėjų pajamų bei pelningumo pokyčius, daro įtaką ir įmonių veiklos plėtrai. Akcizų objektais paprastai yra neelastingos paklausos prekės, t. y. prekės, kurių paklausa didėjant kainai keičiasi mažai arba visiškai nesikeičia (UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“, VŠĮ „Mokesčių ir verslo procesų administravimo centras“, 2014). Minėtų apmokestinamų prekių kontrabanda (alkoholis, tabakas ir kuras) padeda tenkinti žmonių poreikius pažeidžiant nustatytas taisykles ir siekiant išvengti valstybės kontrolės ir mokesčių.

Apibendrinant autorių išskirtas šešėlinės ekonomikos priežastis ir veiksnius galima teigti, kad visų autorių ištirtos šešėlinės ekonomikos atsiradimo ir klestėjimo priežastys panašios. Pagrindinės išskirtos šios šešėlinės ekonomikos atsiradimo ir gyvavimo priežastys: per dideli mokesčiai, teisės aktų spragos, kontrabanda, skurdas, netinkamas vyriausybės reguliavimas, infliacija, prekių ir paslaugų trūkumas, maža darbo pasiūla, korupcija, akcizai. Visi šie bei kiti veiksniai prisidėjo prie šešėlinės ekonomikos atsiradimo. Darbo rinkos šešėliui priežastis atsirasti davė: blogėjanti šalies ekonominė, socialinė situacija, per didelis darbo jėgos apmokestinimas, griežtas darbo santykių reguliavimas, mažas minimalus mėnesinis darbo užmokestis, Valstybinių institucijų, kovojančių su šešėliu, didelis veiklos efektyvumas, kai kuriais atvejais per didelė Valstybės finansinė parama.

1.3. Šešėlinės ekonomikos pasireiškimas Lietuvoje ir Baltijos šalyse

Atliekant šešėlinės ekonomikos tyrimus dažniausiai iškeliami tokie neigiami šešėlinės ekonomikos aspektai, t. y. ji veikia fiskalinės politikos lygį, socialinę apsaugą, darbo jėgos elgseną, pajamų pasiskirstymą, verslo ciklus, pinigų politiką, o didelis šešėlinės ekonomikos mastas besivystančiose šalyse rodo mokesčių sistemos neefektyvumą (A. Kovaliovaitė, J. Ziminskaja, 2015).

A. Gapšys ir O. Eičaitė (2010) atliko tyrimą ir nustatė, kuriuose Lietuvos žemės ūkio sektoriuose vyrauja didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas ir taip pat išanalizavo šešėlinės ekonomikos susidarymo žemės ūkio ir maisto produktų prekyboje priežastis. Pertekliniais produktais esančiais Lietuvos rinkoje laikomi: pienas ir visi jo produktai, jautiena, grūdai ir visi jo produktai, kiaušiniai. Tačiau yra importuojami ir tokie produktai, kurių trūksta Lietuvos rinkoje, t. y.: kiauliena, paukštiena, daržovės, vaisiai ir uogos ir visi jų produktai. Minėti pertekliniai produktai yra parduodami arba eksportuojami į kitas užsienio šalis nemokant PVM, tai patvirtina ir žemės ūkio produktų prekinumo lygis, nes jis parodo, kad mažiausiai yra perkama bulvių, daržovių, kiaulienos ir grūdų. Tačiau pagal atliktą autorių šešėlinės ekonomikos grėsmių atskiruose žemės ūkio sektoriuose ir maisto produktų rinkoje analizę, išsiaiškinta, kad didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas egzistuoja mė-

sos (59 proc.) ir vaisių bei daržovių (26 proc.) sektoriuose. Šie produktai daugiausia yra pardavinėjami turgavietėse, slepiantis nuo oficialiosios ekonomikos ir mokesčių.

Žemės ūkio ir maisto produktų rinkoje galima išskirti prekybos schemas, kurios rodo pagrindinius šešėlinės ekonomikos elementus, pateikta 1.1 paveiksle.

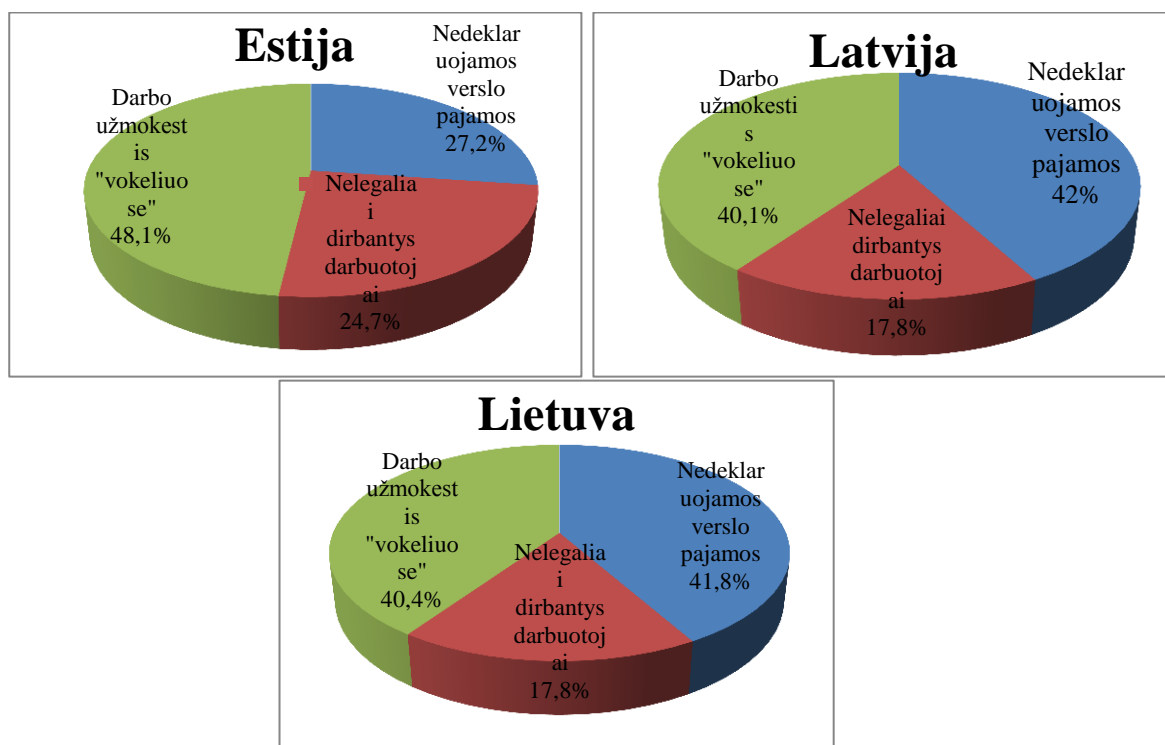
1.1 pav. Šešėlinės ekonomikos susidarymo prekyboje žemės ūkio ir maisto produktais schema

Šaltinis: A. Gapšys, O. Eičaitė (2010). Šešėlinės ekonomikos žemės ūkio ir maisto produktų rinkoje įtaka šalies biudžetui.

1.1 paveiksle autoriai remdamiesi moksline literatūra maršrutinę prekybą apibūdina, kaip veiklą, kai juridiniai asmenys perka prekes užsienyje ir jas perparduoda vietinėje rinkoje už mažesnę kainą, nei kad siūlo kiti tiekėjai, o smulkesni prekybininkai šias prekes pardavinėja turgavietėse arba mažose parduotuvėse. Šitokia perpardavinėjimo veikla vyksta dėl ekonomikos nelankstumo tuose regionuose, dėl sistemos nesugebėjimo reaguoti į rinkos poreikius ir dėl įstatymų spragų. Apsipirkimas kertant sieną, kai šalies gyventojai perka prekes užsienyje, dėl pigesnių kainų, asmeniui vartojimui, mažina vietinių įmonių pajamas. Atsiskaitymas grynaisiais pinigais vyksta turgavietėse ir mažose įmonėse kur oficiali ekonomika negauna duomenų apie šių prekybos vietų apyvartą, todėl šioje mažmeninėje prekyboje ir vyrauja šešėlinės ekonomikos mastas.

Valstybinė darbo inspekcija (2013) atliktame tyrime nustatė, kad Lietuvoje per 2012 m. buvo 1 001 nelegaliai dirbusių žmonių, t. y. be darbo sutarties, 1 581 atvejis, kai buvo verčiamasi neturint verslo liudijimo ir 3 341 atvejis, kai buvo verčiamasi neįregistravus įmonės. Taip pat nustatyta, kad daugiausiai nelegaliai dirbusių asmenų rasta šiuose ekonominės veiklos sektoriuose: statybose (36 proc.), aptarnavimo sferoje (12 proc.), didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje (11 proc.), kitose veiklos sferoje (9 proc.), žemės ūkyje (8 proc.) ir kt. Daugiausiai nelegaliai dirbančių asmenų užfiksuota įmonėse (54 proc.), pas fizinius asmenis (40 proc.) ir pas ūkininkus (6 proc.).

T. J. Putninš ir A. Sauka (2014) atliko šešėlinės ekonomikos masto tyrimą 3-ose Baltijos šalyse, t. y. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Autoriai norėdami sužinoti šešėlinės ekonomikos mastą, visų trijų Baltijos šalių, pasirinko atsitiktinę sluoksniinę atranką. 1.2 paveiksle pateikiami šešėlinę ekonomiką sudarantys komponentai, susiję su darbo rinka.

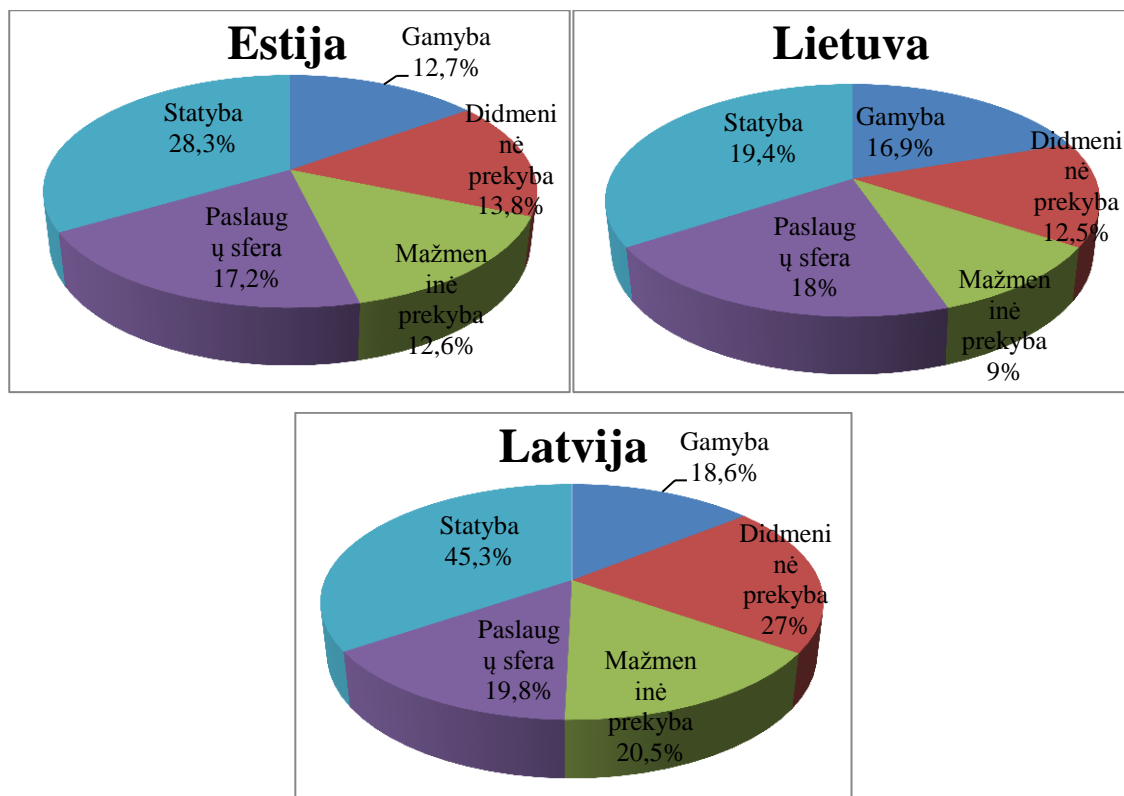
1.2 pav. Šešėlinę ekonomiką sudarantys komponentai, visose 3-ose Baltijos šalyse, 2009 – 2013 m.
Šaltinis: T. J. Putninš, A. Sauka (2014). Shadow economy index for the Baltic countries 2009 – 2013.

Pateiktame 1.2 paveiksle matyti, kad didžiausias darbo užmokestis mokamas „vokeliuose“ yra Estijoje, t. y. 48,1 proc., daugiausiai nelegaliai dirbančių darbuotojų taip pat Estijoje, t. y. 24,7 proc. ir daugiausiai nedeklaruojamų verslo pajamų Latvijoje, t. y. 42 proc. nors Lietuva šiuo rodikliu atsilieka tik 0,2 proc. punkto. Kaip rodo tyrimo rezultatai Lietuva tarp savo kaimyninių šalių neužima pirmos vietos.

Autoriai atlikdami tyrimą, taipogi išsiaiškino, kokie yra šešėlinės ekonomikos mastai pagal ūkio sektorius. Taigi 1.3 paveiksle pateikiamas 2010 - 2013 m. šešėlinės ekonomikos dydis pagal ūkio sektorius.

Iš pateikto 1.3 paveikslo galima daryti išvadą, kad per analizuojamus 2010 – 2013 m. visuose ūkio sektoriuose, t. y. statyboje, paslaugų sferoje, mažmeninėje bei didmeninėje prekyboje ir gamyboje, didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas vyravo Latvijoje.

Šešėlinės ekonomikos ekspertu vadinamas profesorius F. Schneideris (2013) savo tyrimuose bei skaičiavimuose atskleidė, kad 2013 m. laikotarpyje, 28-iose Europos šalyse, didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas, vertinant nuo BVP, buvo šiose valstybėse: Bulgarijoje – 31,2 proc., Rumunijoje – 28,4 proc., Kroatijoje – 28,4 proc., Lietuvoje – 28 proc., o mažiausias šešėlinės ekonomikos mastas buvo Austrijoje – 7,5 proc., Liuksemburge – 8 proc., Nyderlanduose – 9,1 proc.

1.3 pav. Šešėlinės ekonomikos dydis (% nuo BVP) pagal ūkio sektorius, 2010 – 2013 m.

Šaltinis: T. J. Putninš, A. Sauka (2014). Shadow economy index for the Baltic countries 2009 – 2013.

Lietuvos žemės ūkio sektoriuje didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas egzistuoja mėsos (59 proc.), vaisių bei daržovių (26 proc.) sektoriuose. Taip pat išsiaiškinta, kad daugiausiai nelegaliai dirbusių asmenų 2013 m. nustatyta šiuose ekonominės veiklos sektoriuose: statyboje (36 proc.), aptarnavimo sferoje (12 proc.), didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje (11 proc.), kitose veiklos sferose (9 proc.), žemės ūkyje (8 proc.) ir kt. Daugiausiai nelegaliai dirbančių asmenų užfiksuota įmonėse (54 proc.), pas fizinius asmenis (40 proc.) ir pas ūkininkus (6 proc.).

Atliktame Baltijos šalių šešėlinės ekonomikos mastų tyrime sužinota, kad didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas susijęs su darbo rinka vyrauja Estijoje, t. y. didžiausias darbo užmokestis mokamas „vokeliuose“ bei daugiausiai nelegaliai dirbančių darbuotojų. Tačiau daugiausiai nedeklaruojamų verslo pajamų randama Latvijoje. Didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas, pagal ūkio sektorius, 2010 – 2013 m. vyravo Latvijoje.

1.4. Šešėlinės ekonomikos masto matavimo metodai

Siekiant sužinoti šešėlinės ekonomikos mastus yra remiamasi tokiais informacijos šaltiniais, kaip oficialioji statistika, specialieji statistiniai tyrimų duomenys. Prieš pradėdant analizuoti šešėlinės ekonomikos statistiką reikia nustatyti (G. Startienė, K. Trimonis, 2009):

- kas bus informacijos vartotojai;

- apie ką bus renkama informacija, apie šešėlyje esančią produkciją, pajamas ar darbo jėgą;
- kokiems tikslams yra renkami duomenys apie šešėlinę ekonomiką ir kam jie bus panaudoti oficialioje statistikoje.

Šešėlinė ekonomika yra vertinama tokiais požiūriais:

- ekonominiu;
- socialiniu;
- statistiniu;
- politiniu.

Nustačius, kas bus galutinės informacijos vartotojai, apie kurią šešėlinės ekonomikos sritį renkama informacija ir kokiems tikslams ši informacija renkama gali būti taikomi skirtingi vertinimo kriterijai ir tyrimo metodai. Žinant minėtus faktorius galima pasirinkti priimtinausią šešėlinės ekonomikos vertinimo metodą, kuriuos Startienė G., Trimonis K. (2009) ir A. Buehn, F. Schneider (2013) nurodo tris, plačiausiai naudojamus:

1. *Tiesioginis* metodas suteikia galimybę gauti duomenų apie fizinių ir juridinių asmenų dalyvavimą šešėlinėje ekonomikoje, taikant imčių metodą ir specialius statistinius tyrimus, kurie yra plačiai naudojami daugelyje pasaulio šalių. Pagrindinis imčių tyrimo metodo trūkumas tas, kad vidutinis apklausų tikslumas ir rezultatai labai priklauso nuo dalyvaujančių respondentų noro bendradarbiauti, nes pvz. tiesioginis klausimas apie niekur nedeklaruoto darbo užmokesčio sumą sutrikdo respondentą, nes ne kiekvienas ryžtasi prisipažinti dėl nesąžiningo elgesio. Todėl tokie atsakymai yra neapibrėžto patikimumo, kurie iškraipo tyrimo rezultatus ir jie nėra tikslingi. Pagrindinis imčių tyrimo metodo privalumas yra slypinti išsami informacija apie šešėlinės ekonomikos struktūrą, tačiau rezultatai iš šio metodo rūšies apklausos yra labai „jautrūs“ į tai, kaip klausimynas yra suformuluotas.

Taigi šešėlinės ekonomikos tyrimo metodai galimai yra nepakankamai įvertinti, nes žmonės yra linkę nedalyvauti apklausose, nes dažniausiai jie stengiasi pasislėpti nuo valdžios institucijų. Siekiant sumažinti nesąžiningą respondentų atsakymų skaičių arba visiškai sumažinti „jautrių“ klausimų skaičių yra imamasi struktūrizuoto interviu, kuriame respondentai pamažu pripranta prie pagrindinio apklausos tikslo. Pirmojo struktūrizuoto interviu klausimyno dalimi siekiama suformuoti respondentų suvokimą apie klausimyną. Antroji dalis skirta užduoti klausimams apie respondentų veiklą šešėlinėje ekonomikoje. Trečioji dalis įprastai yra skirta sociodemografiniams klausimams.

2. *Netiesioginis* metodas analizuoja duomenis apie fizinių ir juridinių asmenų dalyvavimą šešėlinėje ekonomikoje, juos lygina, o neatitikimus išaiškina taikant monetarinius, ekonominius ir socialinius šaltinius. Šis metodas yra daugiausiai makroekonominis ir naudojamas įvairių ekonomikos ir kitų indikatorių, kurie pateikia informaciją apie šešėlinės ekonomikos plėtrą per tam tikrą

laiką. A. Buehn ir F. Schneider (2013) nurodo penkis, šiuo metu esančius rodiklius, kurie palieka „pėdsakų“ šešėlinėje ekonomikoje:

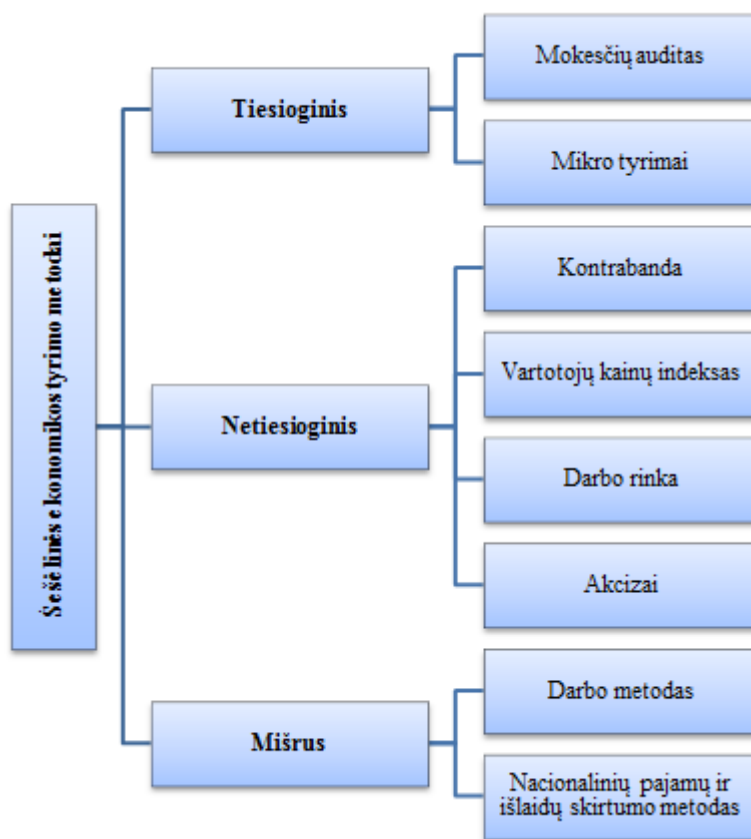
- Neatitikimas tarp nacionalinių išlaidų ir pajamų statistikos.
- Neatitikimas tarp oficialios ir realios darbo jėgos.
- Sandorių požiūris – norint gauti patikimus šešėlinės ekonomikos vertinimus, turi būti pateikiami tikslūs skaičiai iš bendros sandorių apimties.
- Valiutos paklausos požiūris – šešėliniai sandoriai yra vykdomi grynųjų pinigų išmokėjimais taip, kad nebūtų palikta „pėdsakų“ valdžios institucijoms.
- Elektros energijos suvartojimo metodas:
 - Kaufman ir Kaliberda metodas. Norint išmatuoti bendrą (oficialią ir neoficialią) ekonominę veiklą ekonomikoje, Kaufman ir Kaliberda pasiūlė, apskaičiuoti elektros energijos suvartojimo dydį kuriant bendrą nacionalinį produktą ir likusį perteklių priskirti šešėlinei ekonomikai. Kitas būdas buvo apskaičiuoti skirtumą tarp elektros energijos sunaudojimo augimo ir BVP augimo, tai reiškia jei elektros energijos suvartojimas auga sparčiau nei BVP, tai gali reikšti šešėlinės ekonomikos masto augimą.
 - Lackó metodas. Jis darė prielaidą, kad kiekvienoje šalyje yra namų ūkio dalis, kuri naudoja buitines elektros energiją šešėlinėje ekonomikoje.
- Modelinis vertinimas. MIMIC (Multiple Indicators Multiple Causes) modelyje šešėlinė ekonomika skaičiuojama iš dviejų tipų kintamųjų. Pirmas tipas – priežastiniai kintamieji, kurie parodo pagrindinę priežastį, kas sukelia arba kas daro didžiausią įtaką šešėlinės ekonomikos mastui. Antras tipas – rezultatiniai kintamieji, kurie parodo, kokias pasekmes sukelia tiriamasis objektas (LLRI, 2013).

Tačiau netiesioginis šešėlinės ekonomikos vertinimo metodas buvo adaptuotas už pagrindą imant kontrabandos ir darbo rinkos rodiklius, vartotojų kainų indeksą ir akcizus.

3. *Mišrus* metodas, kurio grupei priklauso tyrimai, kurie remiasi tiesioginiais, netiesioginiais ir ekspertiniais vertinimo būdais.

Aptarta šešėlinės ekonomikos vertinimo metodų klasifikacija pateikiama iliustratame 1.4 paveiksle. Pateiktame 1.4 paveiksle matyti, kad šešėlinės ekonomikos tiesioginio tyrimo metodas gali būti atliekamas mokesčių auditu arba mikro tyrimais, kurie apima gyventojų pajamų deklaracijų duomenis, kurie gretinami su bankų ir mokesčių inspekcijų duomenimis, atliekami neapskaitomos darbo jėgos pasiūlos ir paklausos tyrimai, atliekami tyrimai, kurie padeda sužinoti, kiek yra sugaištama laiko namų ūkyje ir analizuojamos smulkių įmonių buhalterinės sąskaitos. Netiesioginis šešėlinės ekonomikos vertinimo metodas buvo adaptuotas pagal G. Startienės ir K. Trimonio (2009) šešėlinės ekonomikos tyrimo metodų klasifikaciją. Netiesioginio šešėlinės ekonomikos vertinimo metodo adaptavimas būtinas, nes vertinant šešėlinės ekonomikos mastą remiamasi netiesioginiu

metodu už pagrindą imant kontrabandos, vartotojų kainos indekso, darbo rinkos ir akcizų rodiklius. Mišrus tyrimo metodas gali būti atliekamas darbo metodu arba nacionalinių pajamų ir išlaidų skirtumo metodu.

1.4 pav. Šešėlinės ekonomikos tyrimo metodų klasifikacija

Šaltinis: adaptuota autorės pagal G. Startienė, K. Trimonis (2009). Oficialiai neapskaitytos ekonomikos mastas.

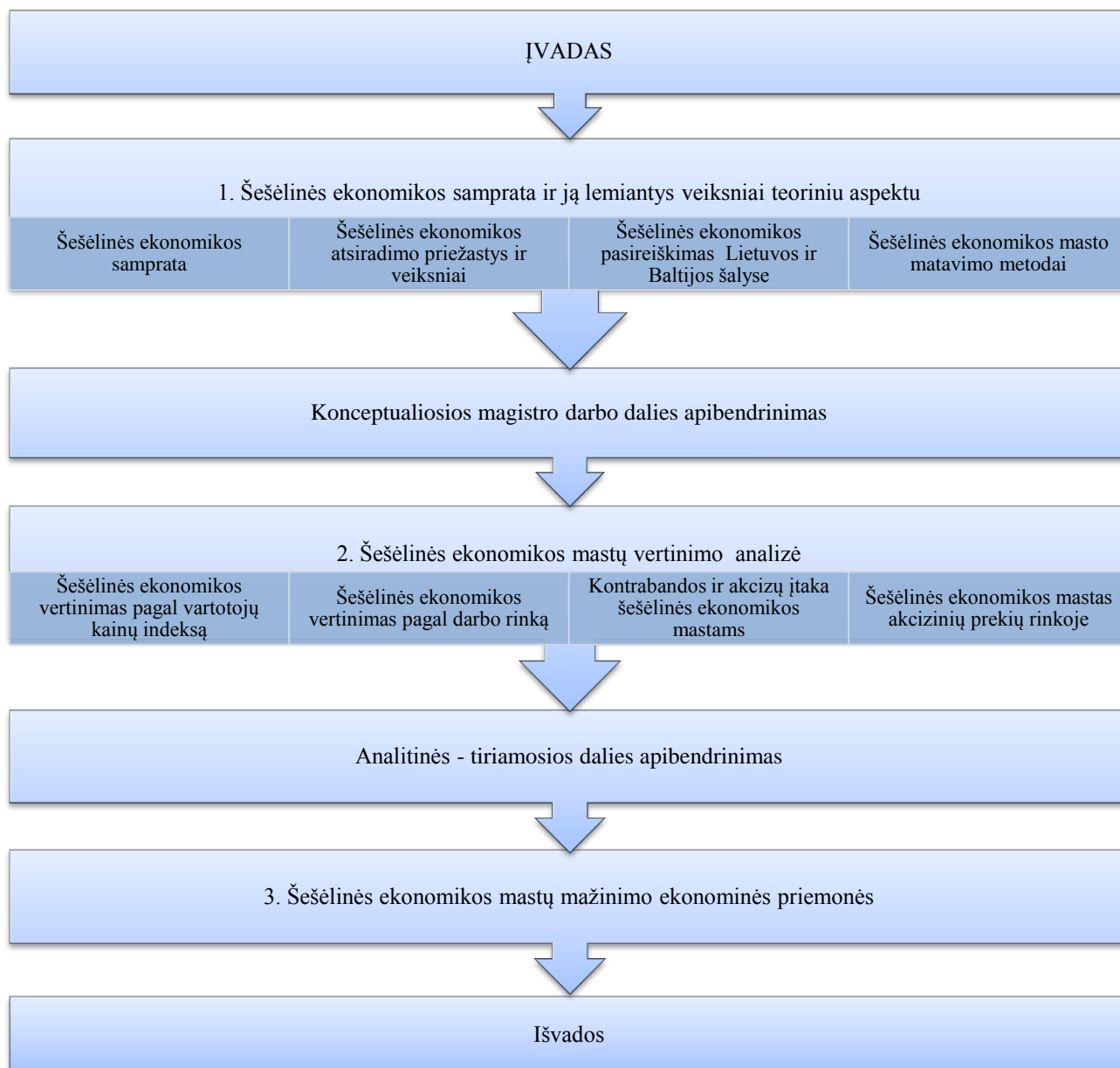
Taigi šešėlinės ekonomikos mastų matavimo metoduose yra gausu įvairiausių vertinimo metodų, tik reikia pasirinkti tinkamiausią, nes kiekvienas metodas turi skirtingus tikslus, tyrimo metodiką bei rezultatus.

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindiniais šešėlinės ekonomikos masto tyrimo metodais yra laikoma: tiesioginis, netiesioginis ir mišrus metodas, kurie yra išskirstomi į dar smulkesnę klasifikaciją. Tačiau prieš atliekant šešėlinės ekonomikos masto vertinimą reikia įsivertinti: apie ką bus renkama informacija, apie šešėlyje esančią produkciją, pajamas ar darbo jėgą ir kokiems tikslams yra renkami duomenys apie šešėlinę ekonomiką ir kam jie bus panaudoti oficialioje statistikoje.

2. Šešėlinės ekonomikos mastų vertinimo analizė

2.1. Tyrimo metodika

Šešėlinės ekonomikos tyrimas darbe atliktas laikantis sekančio nuoseklumo, kuris parodytas 2.1 paveiksle.

2.1 pav. Šešėlinės ekonomikos mastų vertinimo metodika

Šaltinis: sudaryta autorės.

Darbą sudaro trys dalys, t. y. konceptualioji, analitinė – tiriamoji darbo dalis ir modeliavimas. Konceptualioje darbo dalyje, siekiant išsiaiškinti šešėlinės ekonomikos esmę jos atsiradimo ir egzis-

tavimo priežastis buvo analizuojami įvairūs šalies ir užsienio autorių mokslo darbai, tam buvo naudojamas duomenų sisteminis ir lyginamasis metodas.

Analitinėje – tiriamojoje darbo dalyje, siekiant įvertinti šešėlinės ekonomikos mastus, atliekama statistinių duomenų dinaminė analizė, lyginamoji analizė, empirinių tyrimų rezultatų sisteminimas bei naudojamas adaptuotas šešėlinės ekonomikos tyrimo metodas, t. y. netiesioginis metodas, kuomet už pagrindą imama kontrabandos, darbo rinkos, vartotojų kainos indekso bei akcizų rodikliai. Pirmiausia buvo renkami ir sisteminami oficialūs Eurostat ir Lietuvos statistikos departamento statistiniai duomenys, LR finansų ministerijos duomenys, LR muitinės, Europos komisijos duomenys bei kitų institucijų duomenys bei tyrimai. Duomenys buvo analizuojami 2010 – 2013 m. laikotarpiu, 2014 m. duomenys buvo naudojami vertinime, kai jie buvo paskelbti oficialiai. Buvo atliekama lyginamoji statistinių duomenų analizė tarp suderinto vartotojų kainų indekso (SVKI) ir infliacijos lygio, apskaičiuoto pagal SVKI, kurių duomenys leido įvertinti, kuriais metais buvo didžiausios prekių ir paslaugų kainos. Darbo rinkoje egzistuojančią šešėlinę rinką leido įvertinti statistiniai duomenys ir Valstybinės darbo inspekcijos atlikto tyrimo duomenys, t. y. nedarbo lygis, darbo sąnaudų mokestinė našta, nelegaliai dirbančių asmenų skaičius pagal ekonominės veiklos rūšį bei darbo įstatymų pažeidimų skaičius. Taipogi analizuojami LR muitinės sulaikyti kontrabandos kiekiai, LR finansų ministerijos pateiktos nacionalinio biudžeto pajamos. Taip pat analizuojamas surenkamas akcizų pajamų dydis, akcizinių prekių vartojimo, kainų ir pardavimų dinamika, 2010 – 2013 m., kurie leido įvertinti šešėlinės ekonomikos mastus.

Trečiame darbo skyriuje atliekamas šešėlinės ekonomikos mastų mažinimo modeliavimas. Modeliavimui naudojama Microsoft programa Excel, kurios funkcijų pagalba apskaičiuojami reikiami rodikliai, kai mažinamas akcizo tarifo ir PVM mokestis.

Šešėlinės ekonomikos masto reiškinys yra visų pasaulio valstybių ekonomikoms aktualus klausimas, kuris neduoda ramybės jau daugybę metų. Yra atlikta daug tyrimų, kur buvo naudojama daug skirtingų metodų siekiant įvertinti šešėlinės ekonomikos priežastis, jos struktūrą bei ją veikiančių veiksnių dydį ir plėtrą. Siekiant susisteminti įvairių užsienio ir Lietuvos autorių, organizacijų požiūrį į šešėlinę ekonomiką, naudotas lyginamasis sisteminis metodas, kuris pateiktas 2.1 lentelėje.

2.1 lentelė

Šešėlinės ekonomikos vertinimas

Autorius, metai	Tyrimo metodas	Tyrimo objektas	Pagrindiniai rezultatai
Lietuvos laisvosios rinkos institutas, (2014).	Anketinė apklausa.	Lietuvos šešėlinės ekonomikos struktūra ir jos dinamika.	Akcizinių ir kitų prekių kontrabanda ir nelegali prekyba jomis (33%), nelegalus darbas (26%), prekių ir paslaugų teikimas nesumokant mokesčių (22%), prekyba nelegaliomis prekėmis ir paslaugomis (13%), kita (5%).

lentelės tęsinys 29 psl.

2.1 lentelės tęsinys

Autorius, metai	Tyrimo metodas	Tyrimo objektas	Pagrindiniai rezultatai
LLRI, (2013).	Anketinė apklausa.	Nelegalaus darbo priežastys Lietuvoje.	Svarbiausios priežastys lemiančios nelegalų darbą yra: darbdavys ir darbuotojas iš to gauna naudos (47%), tai tik sezoninis darbas ir dėl to jo neverta deklaruoti (23%), dirbti nelegaliai yra paplitęs reiškinys tame regione (16%), sunku rasti pastovų darbą (16%), mokesčiai ir socialinės apsaugos įmokos yra per didelės (13%) ir kt.
A. Misiūnas, V. Rimkus, (2006).	Modeliavimas.	Mokesčių vengimo priežastys.	Kuo labiau žmonės nelinkę rizikuoti, tuo mažesnis yra mokesčių vengimas, esant tam tikrai baudai, kuo didesnė išaiškinimo tikimybė, tuo mažesnis mokesčių nemokėjimo mastas, esant didesnei baudai, bet kartu ir didesnėms laukiamoms pajamoms – mokesčių nemokėjimas bus patrauklus.
A. Misiūnas, V. Rimkus, (2006).	Mokslinės literatūros analizė.	Nelegalių prekių gabenimo ir mokesčių slėpimo rizikos sferos.	Kontrabandinių prekių realizavimas legalioje rinkoje (dokumentai suklastoti), neteisėtas specialių apskaitos dokumentų blankų panaudojimas (į PVM įtraukiamos didelės sumos), eksporto operacijų klastojimas (eksportas ir pardavimai neoficialioje rinkoje, dokumentų klastojimas), fiktyvių įmonių panaudojimas nežinomos kilmės prekių realizacijai (neteisėtai įregistruotos įmonės ir ant jų išrašytos prekės).
A. Misiūnas, (1999).	Mokslinės literatūros analizė.	Šešėlinės ekonomikos atsiradimo priežastys.	Disbalansas prekių ir paslaugų rinkoje (žaliavų trūkumas); ekonominės sistemos neelastingumas; struktūrinės paskirstymo problemos (investicijos ribotos, nes nesurenkami visi mokesčiai); skolų problema; darbo rinkos asimetrijos (konkurencija, per daug žmonių įmonėje dirba); infliacija.
UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“, VŠĮ „Mokesčių ir verslo procesų administravimo centras“, (2014).	Dokumentinis tyrimas ir ekspertinis interviu.	Šešėlinės rinkos mastai.	Vykdoma akcizų politika ir Lietuvos realijų nepaisymas nulėmė, kad 15 – 20 % degalų, 35% cigarečių ir 33% stipriųjų gėrimų prekybos vyksta šešėlinėje rinkoje.

Šaltinis: sudaryta autorės.

Taigi atlikti autorių ir organizacijų tyrimai leido įvertinti, kad šešėlinės ekonomikos mastas priklauso nuo daugybės veiksnių tokių kaip: per dideli mokesčiai, teisės aktų spragos, kontrabanda, skurdas, netinkamas vyriausybės reguliavimas, infliacija, prekių ir paslaugų trūkumas, maža darbo pasiūla, korupcija, akcizai ir kt.

2.2. Šešėlinės ekonomikos vertinimas pagal vartotojų kainų indeksą

Kainos daro įtaką beveik visoms namų ūkių gyvenimo sritims todėl vartotojų kainų statistika yra labai svarbi. Pagrindiniai kainų statistikos rodikliai yra du, t. y. vartotojų kainų indeksas (VKI) ir suderintas vartotojų kainų indeksas (SVKI) šie rodikliai parodo kainų, sumokamų perkant vartojimo prekes ir paslaugas, pokyčius per tam tikrą laikotarpį, pokytis vadinamas infliacija.

Vartotojų kainų indeksas – rodiklis, kuris parodo vartojimo prekių ir paslaugų (maisto produktai, gėrimai, asmens higienos priemonės, laikraščiai, žurnalai, išlaidos būstui, komunalinės paslaugos, sveikatos priežiūra, transportas, švietimas, maitinimo įstaigos, tabako gaminiai, drabužiai, avalynė ir kt.), kurias įsigyja ir už kurias sumoka namų ūkiai, tiesioginiams savo poreikiams tenkinti, vidutinį kainų lygio pokytį per tam tikrą laikotarpį. Vartotojų kainų indeksas neapima prekių ir paslaugų skirtų gamybai, pelno gavimui, kapitalo formavimui.

Vartotojų kainų indeksas – pagrindinis infliacijos rodiklis, kurio tikslas yra įvertinti bendrąjį vidutinį vartojimo prekių ir paslaugų kainų pokytį ir nustatyti kainų kitimo tendenciją šalyje. Pagrindinė informacinė bazė VKI skaičiuoti yra duomenys apie prekių ir paslaugų reprezentančių kainas, tarifus ir apie gyventojų išlaidas vartojimo prekėms ir paslaugoms įsigyti. Pagrindinis kainų informacijos šaltinis yra prekių ir paslaugų reprezentančių kainų ir tarifų registravimas atrinktose visų nuosavybės formų prekybos ir paslaugų sferos įmonėse. Kiekvienos prekės ar paslaugos kainų lygio pokytis daro skirtingą įtaką bendrajam VKI. Tai lemia išlaidų kiekvienai prekei ar paslaugai dalis bendroje gyventojų piniginių vartojimo išlaidų struktūroje (LLRI, 2014).

Kainų indeksui skaičiuoti prekių ir paslaugų „statistinio krepšelio“ sudėtis kasmet yra atnaujinama, išbraukiant nepklausias, neimportuojamas, nebegaminamas, neteikiamas bei įtraukiant naujas namų ūkiams svarbias prekes bei paslaugas.

Suderinti vartotojų kainų indeksai – ES vartotojų kainų indeksų, apskaičiuojamų pagal bendrą metodologiją, naudojant vienodus apibrėžimus, rinkinys. SVKI skirtas kainų stabilumui euro zonoje ir ES šalių suartėjimui vertinti bei tarptautiniams infliacijos palyginimams atlikti (Eurostat gidas).

Lietuvos statistikos departamentas pateikia pagrindinius VKI ir SVKI skirtumus, kurie pateikti 2.2 paveiksle.

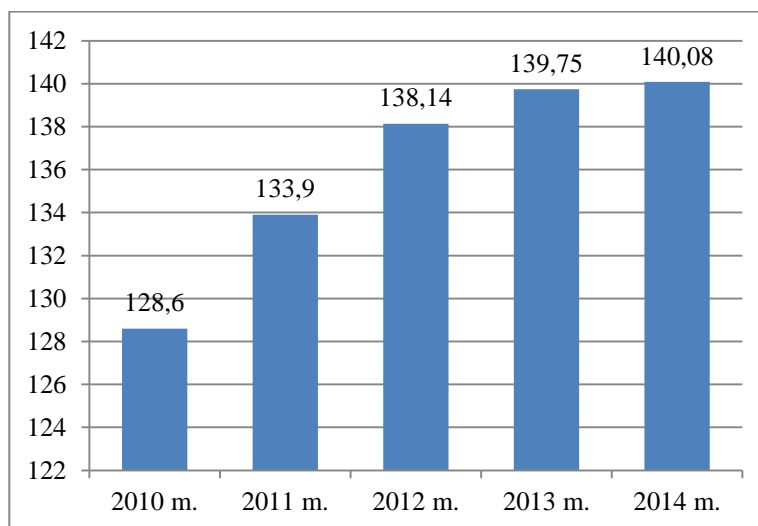
	VKI	SVKI
Tikslas	Naudojamas infliacijos lygiui šalyje matuoti, pagrindinė indeksavimo priemonė. Taipogi naudojamas kaip orientyras pinigų politikoje, verslo sutartyse, atlyginimams, socialinėms išmokoms indeksuoti, finansiniuose dokumentuose kaip priemonė nacionalinėms sąskaitoms defliuoti arba vidaus vartojimo ar gyvenimo lygio pokyčiams vertinti.	Naudojamas infliacijai ES matuoti ir tarptautiniams palyginimams, Europos vartotojų kainų indeksui, pinigų sąjungos vartotojų kainų indeksui ir Europos ekonominės erdvės vartotojų kainų indeksui skaičiuoti.
Aprėptis	Apima tik šalies nuolatinių gyventojų (neįskaitant institucinių namų ūkių gyventojų) vartojimo išlaidas šalies ekonominėje teritorijoje. Apima namų ūkių išlaidų lošimams ir finansinio tarpininkavimo paslaugas.	Be šalies nuolatinių gyventojų vartojimo išlaidų, apima institucinių namų ūkių, nuolat šalyje gyvenančių asmenų ir lankytojų iš užsienio išlaidas šalies ekonominėje teritorijoje. Neapima namų ūkių išlaidų lošimams ir finansinio tarpininkavimo paslaugų.
Svoriai	Dėl skirtingos vartojimo išlaidų aprėpties skiriasi SVKI ir VKI skaičiavimo svorių sistemos.	
Klasifikatorius	Rodikliui skaičiuoti naudojamas individualaus vartojimo išlaidų pagal paskirtį klasifikatorius (Classification of Individual Consumption by Purpose – COICOP).	COICOP / HICP klasifikatorius yra pritaikytas SVKI rodikliui skaičiuoti.

2.2 pav. VKI ir SVKI pagrindiniai skirtumai

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento ir Eurostat gido informacija.

2.2 paveiksle pateikti VKI ir SVKI pagrindiniai skirtumai pagal keturis klasifikatorius, t. y. pagal indeksų tikslą, aprėptį, svorį ir klasifikatorius. Pagrindinis skirtumas šių dviejų indeksų tas, kad VKI naudojamas kaip orientyras šalies vidaus tam tikrų rodiklių vertinimui, o SVKI naudojamas ES rodiklių vertinimui. Kadangi abiejų indeksų yra skirtinga aprėptis todėl skiriasi gautų rezultatų duomenys.

Eurostat pateikia suderintus vartotojų kainų indeksus (SVKI), kurie pateikti 2.3 paveiksle.

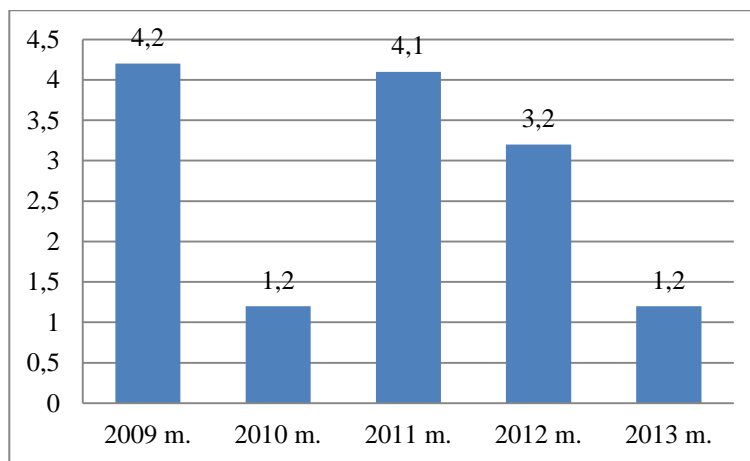
2.3 pav. Suderintas vartotojų kainų indeksas Lietuvoje, 2010 – 2014 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Eurostat duomenų bazės duomenimis.

Iš pateikto 2.3 paveikslo duomenų matyti, kad didžiausias SVKI pokytis yra 2011 m., lyginant su baziniais 2010 m., kai pokytis siekia 5,3 proc. punktus, tai reiškia, kad vidutinis kainų pokytis buvo labai aukštas ir prekių bei paslaugų kainos buvo išaugusios. Taipogi didelis pokytis matomas ir 2012 m., lyginant su baziniais 2011 m., kai pokytis siekia 4,24 proc. punktus. Mažiausias SVKI pokytis matomas 2014 m., kai SVKI pokytis siekia tik 0,33 proc. punktus.

Infliacija – pinigų perkamosios galios sumažėjimas, pasireiškiantis ilgalaikiu vidutinio bendrojo kainų lygio kilimu; už tą pačią pinigų sumą galima nusipirkti mažesnę prekių kiekį (Verslo žinios). Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis ir Eurostat statistikos duomenimis 2.4 paveiksle pateiktas Lietuvos vidutinis metinis infliacijos dydis apskaičiuotas pagal SVKI, apimantis 2009 – 2013 m. laikotarpį. 2009 m. duomenys paimti, kaip baziniai metai.

Taigi iš 2.4 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad 2010 m. ir 2013 m. infliacijos dydis buvo toks pat, t. y. 1,2 proc. 2010 m. infliacijos lygis buvo kur kas mažesnis lyginant su 2009 m. infliacijos lygiu, kai jis siekė 4,2 proc. Didžiausią įtaką mažėjančiam infliacijos lygiui darė išorės aplinka, nes didesnės kainos buvo susijusios su pokyčiais tarptaustinėse žemės ūkio produktų ir energijos šaltinių rinkose, t. y. maisto, degalų ir administruojamosios kainos (šilumos energija). Taipogi infliacijai įtakos turėjo energijos, maisto ir kitų žaliavų kainų kaita, nes dėl nepalankių oro sąlygų ir prasto derliaus maisto kainos kilo, įtakos turėjo ir didelis nedarbo lygis šalyje, kuris siekė 17,8 proc.

2.4 pav. Lietuvos infliacijos dydis apskaičiuotas pagal SVKI, 2009 – 2013 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Eurostat duomenų bazės duomenimis.

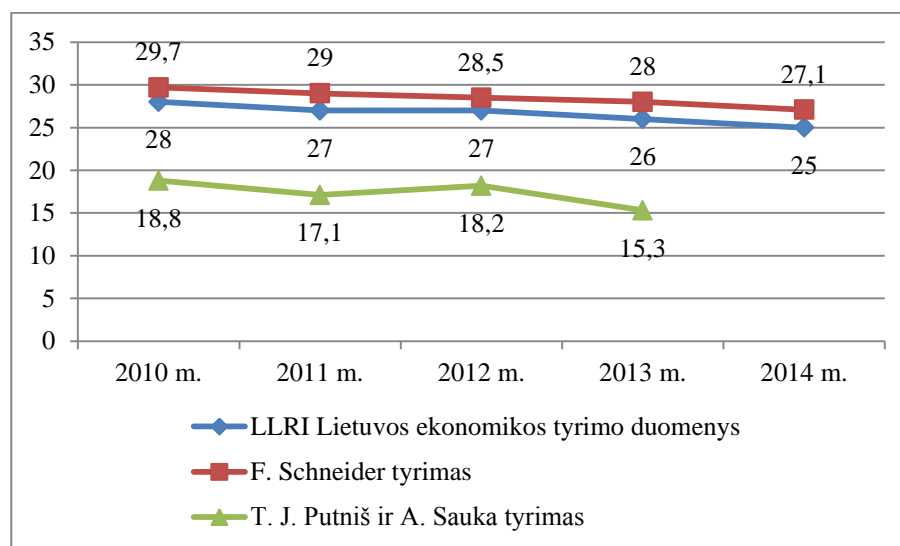
2011 m. infliacijos lygis buvo didžiausias per visą analizuojamąjį laikotarpį, jis siekė 4,1 proc., maždaug pusę jo lėmė išorės veiksniai, t. y. pasaulyje pabrangęs maistas, energetikos žaliavos ir apie penktadalį sudarė didėjusios degalų ir administruojamosios kainos. Degalų kainos Lietuvoje, lyginant su baziniais 2010 m. duomenimis, pakilo: A95 benzino kaina - 11,74 proc., dyzelino kaina - 20,90 proc., suskystintųjų naftos dujų (SND) kaina - 13,66 proc. Degalų kainos kilimui įtakos turėjo naftos kainos kilimas, kuris 2011 m. balandžio mėn. buvo pakilęs net iki 126 JAV dolerių už barelį, kai baziniais 2010 m. naftos kaina daugiausiai buvo pakilusi iki beveik 95 JAV dolerių už barelį. Naftos kaina 2011 m. pakilo 32,63 proc., lyginant su baziniais 2010 m. Dėl padidėjusios naftos kainos iš benzino gaunamos akcizo pajamos į šalies nacionalinį biudžetą sumažėjo 12,34 proc., iš SND gaunamos pajamos sumažėjo 3,99 proc., o akcizo gaunamos pajamos iš dyzelinio kuro padidėjo 11,55 proc. Dėl padidėjusios naftos kainos į nacionalinį valstybės biudžetą, už energetinius produktus buvo surinkta tik 1,52 proc. daugiau pajamų iš akcizų, nei kad baziniais 2010 m., nors lengvųjų automobilių skaičius padidėjo 1,19 proc.

2012 m. infliacijos lygis Lietuvoje, lyginant su baziniais 2011 m., sumažėjo 0,9 proc. punktais ir siekė 3,2 proc. 2012 m. užregistruotas didesnis prekių ir paslaugų kainų augimas, tačiau daugiau nei pusę infliacijos dydžio lėmė: būsto ir energetikos prekės, maisto produktai ir transportas. Jei Lietuvos ekonomika nebūtų priklausoma nuo pasaulio rinkų, tai galbūt infliacijos lygis būtų buvęs dar mažesnis ir nebūtų kilęs kainų lygis. 2012 m. A95 rūšies benzinas vienu metu buvo viršijęs 5 litų už litrą kainos ribą.

2013 m. infliacijos lygis dar labiau sumažėjo, jis siekė 1,2 proc., lyginant su 2012 m. jis sumažėjo 2 proc. punktais, tai lėmė palankios tiek vidaus tiek išorės aplinkybės. Infliacijos lygis daugiausiai sumažėjo dėl šių išorės veiksnių, t. y. maisto, administruojamųjų ir degalų kainų kitimo. Lietuvoje naudojamos prekės ir paslaugos susijusios su žaliavomis sudaro nemažą dalį šalyje, todėl

infliacija mažėjo labai sparčiai. Taipogi mažesnę kainų kaitą lėmė šalies vidaus padėtis, kur pramonės prekių ir rinkos paslaugų kainos mažėjo.

2.5 paveiksle pateikiamas LLRI (2014), F. Schneider (2013) ir T. J. Putniš, A. Sauka (2014) atlikti tyrimai siekiant sužinoti šešėlinės ekonomikos mastą Lietuvoje. LLRI šešėlinės ekonomikos mastą įvertino atlikdamas apklausą, F. Schneider naudodamas MIMIC metodą, o T. J. Putniš, A. Sauka atliko tyrimą naudojantis atsitiktine sluoksniu atranka, tyrimo laikotarpis apima 2010 – 2014 m., išskyrus T. J. Putniš, A. Sauka tyrimą.

2.5 pav. Lietuvos šešėlinės ekonomikos dalis proc. nuo BVP, 2010 – 2013 m.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LLRI (2014), F. Schneider (2013), T. J. Putniš, A. Sauka (2014) tyrimų duomenis.

Didžiausi šešėlinės ekonomikos mastai pagal F. Schneider atliktą MIMIC metodą buvo 2010 m., kai šešėlis siekė 29,7 proc. BVP, o mažiausias 2014 m., kai šešėlis siekė 27,1 proc. BVP. Pagal LLRI atliktą apklausą išsaiškinta, kad didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas užfiksuotas 2010 m. (28 proc.), o mažiausias 2014 m. (25 proc.). T. J. Putniš ir A. Saukos atlikto tyrimo rezultatai labai svyruojantys, tačiau tendencija išlieka tokia pati kaip ir kitų autorių atliktų tyrimų rezultatai.

Apibendrinant infliacijos duomenis matyti, kad didžiausias infliacijos šuolis buvo 2011 m., kai infliacija pasiekė 4,1 proc. ribą ir nuo bazinių 2010 m. išaugo 2,9 proc. punktais. Daroma prielaida, kad išaugęs infliacijos dydis galėjo lemti didelį gyventojų dalies pasitraukimą į šešėlinę ekonomiką dėl kylančių prekių ir paslaugų kainų. Tai įrodo atliktas šešėlinės ekonomikos mastų tyrimas, kai 2011 m. šešėlinė ekonomika siekė apie 28 proc. Minimalus mėnesinis atlyginimas (MMA) iki 2012.08.01 buvo 800 Lt, taigi didelė gyventojų dalis kuri gavo MMA arba turėjo ekonominių sunkumų ar kt. ir neužtekdami pajamų pagrindiniams poreikiams tenkinti galėjo ieškoti alternatyvų prekes bei paslaugas įsigyti pigiau, t. y. šešėlinėje rinkoje. Tačiau toks didelis infliacijos lygis ilgai

nesilaikė ir kasmet mažėjo, kol galiausiai 2013 m. pasiekė 1,2 proc. ribą, tam didžiausios įtakos turėjo šalies vidaus ir išorės aplinkybės.

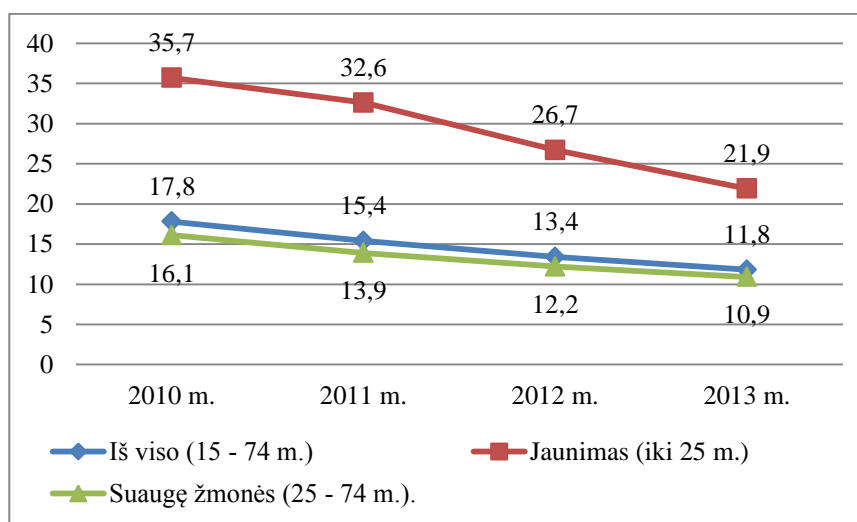
2.3. Šešėlinės ekonomikos vertinimas pagal darbo rinką

Nedarbo lygis aiškinamas, kaip bedarbių skaičiaus procentinis santykis su ekonomiškai aktyvių gyventojų ar darbingo amžiaus gyventojų skaičiumi (Vilniaus pedagoginis universitetas, 1999). Bedarbiai priskiriami prie darbingo amžiaus gyventojų, nesimokantys pagal dieninę mokymo formą, įstatymų nustatyta tvarka įsiregistravę darbo biržoje kaip ieškantys darbo ir pasirengę dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse (Žin., 2003, Nr. IX - 1904).

Su nedarbo lygio problema pasaulyje jau senai yra kovojama įvairiais projektais, ypač su jaunų žmonių nedarbu. Nedarbas jaunus žmones skatina išvažiuoti į kitas šalis, taipogi gali sukelti rimtus asmeninius bei socialinius padarinius, tokius kaip neužtikrintumas dėl ateities, skurdas ne tik dabartiniu momentu, bet ir skurdo rizika senatvėje, socialinė atskirtis ar net psichinės ir fizinės sveikatos sutrikimus.

Nedarbo lygis gali būti grindžiamas ir darbo rinkos asimetrija, t. y. didelė darbuotojų konkurencija, kuria darbdaviai naudojami ir „skatina“ darbuotojus dirbti neįteisėta darbo sutartimi (nelegalus darbas) arba sumažinant oficialiai dirbamų valandų skaičių, arba kitą dalį atlyginimo mokėti „vokelyje“.

Remiantis Eurostat statistiniais rodikliais, 2.6 paveiksle pateikiami Lietuvos nedarbo lygio statistiniai duomenys.

2.6 pav. Lietuvos gyventojų vidutinis nedarbo lygis 2010 – 2013 m., pagal įvairaus amžiaus grupes, proc.
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Eurostat duomenų bazės duomenimis.

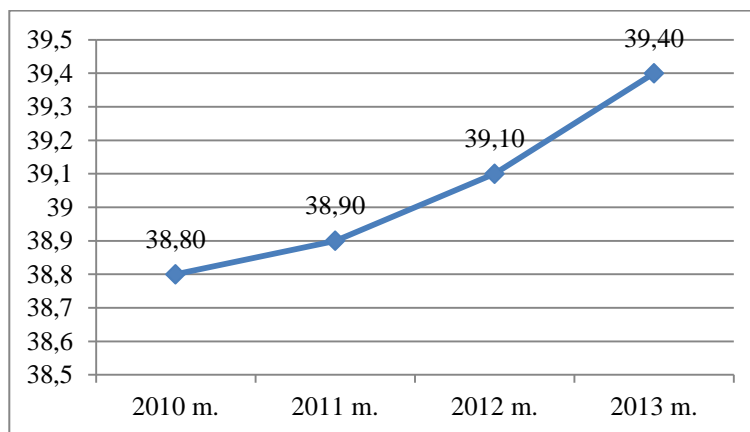
Pagal pateiktus 2.6 paveikslo duomenis matyti, kad Lietuvoje nedarbo lygis 2010 m. buvo didžiausias, t. y. 17,8 proc., pagal įvairias amžiaus grupes, tam didžiausios įtakos turėjo pasklidusi

informacija, kad darbo biržoje neužsiregistravę bedarbiai turės savarankiškai mokėti privalomojo sveikatos draudimo įmokas (PSD) be to didžiąją bedarbių dalį sudarė ilgalaikiai bedarbiai. Nors 2010 m. laisvų darbo vietų buvo pakankamai daug, tačiau darbo rinka buvo neefektyvi, nes buvo skirtinga darbo paklausos ir pasiūlos struktūra. 2011 m. nedarbo lygis Lietuvoje siekė 15,4 proc., kuris nuo 2010 m. sumažėjo 2,4 proc. punktais. Nedarbo lygio mažėjimui įtakos turėjo didėjęs darbuotojų poreikis privačiame, paslaugų ir pramonės sektoriuje. 2012 m. nedarbo lygis dar labiau sumažėjo ir pasiekė 13,4 proc. ribą, o 2013 m. nedarbo lygis siekė 11,8 proc. Nedarbo mažėjimą lėmė ilgalaikių bedarbių ir jaunimo nedarbo sumažėjimas, bendros šalies ūkio padėties pagerėjimas taipogi įtakos turėjo ir šalyje vykdomi projektai jaunimo nedarbui sumažinti, tačiau įtakos galėjo turėti ir didelė emigracija iš Lietuvos.

Darbuotojams nuo atlyginimo yra mokami keturi pagrindiniai mokesčiai, tai:

- Gyventojų pajamų mokestis (GPM).
- Privalomasis sveikatos draudimo mokestis (PSD).
- Valstybinio socialinio draudimo („Sodros“) įmoka.
- Įmoka į Garantinį fondą.

Darbuotojas moka 15 proc. GPM, 6 proc. PSD įmoką ir 3 proc. „Sodros“ įmoką, o darbdavys moka 27,98 proc. „Sodros“ įmoką, 3 proc. PSD įmoką ir 0,2 proc. įmoką į Garantinį fondą nuo darbuotojo uždirbto darbo užmokesčio (LLRI, 2014). Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2.7 paveiksle pateikiama darbo sąnaudų mokestinė našta.

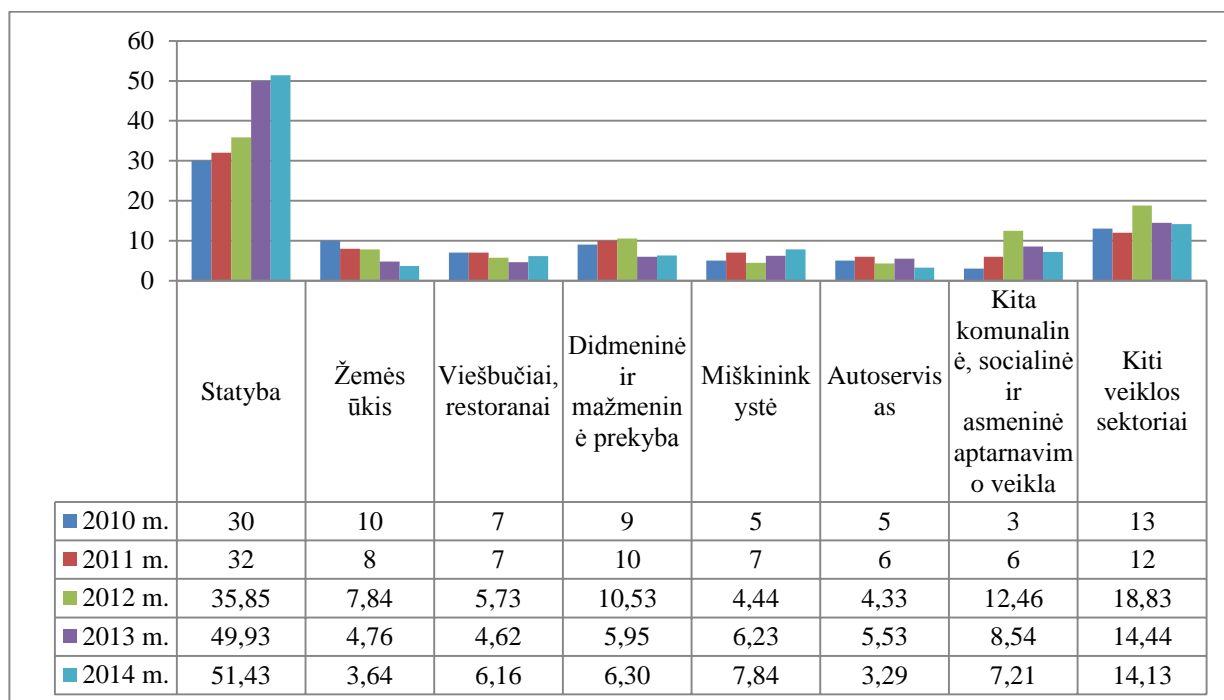

2.7 pav. Darbo sąnaudų mokestinė našta, 2010 – 2013 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LR statistikos departamento duomenimis.

Pateiktame 2.7 paveiksle matyti, kad darbo sąnaudų mokestinė našta nuo 2010 m. iki 2013 m. didėjo. 2013 m. darbo sąnaudų mokestinė našta buvo didžiausia ir siekė 39,40 proc. ir buvo 0,6 proc. punktais didesnė, nei baziniais 2010 m., tai rodo, kad su darbo santykiais susiję mokesčiai didėjo. Daroma prielaida, kad dėl didėjančios darbo mokestinės naštos į šešėlinę darbo rinką galėjo pasitraukti nemaža dalis darbuotojų, darbdavių iniciatyva.

2.8 paveiksle pateikiamas nelegaliai dirbusių asmenų skaičius pagal ekonominės veiklos sektorius.

2.8 pav. Nelegaliai dirbantys asmenys pagal ekonominės veiklos rūšis, 2010 – 2014 m., proc.

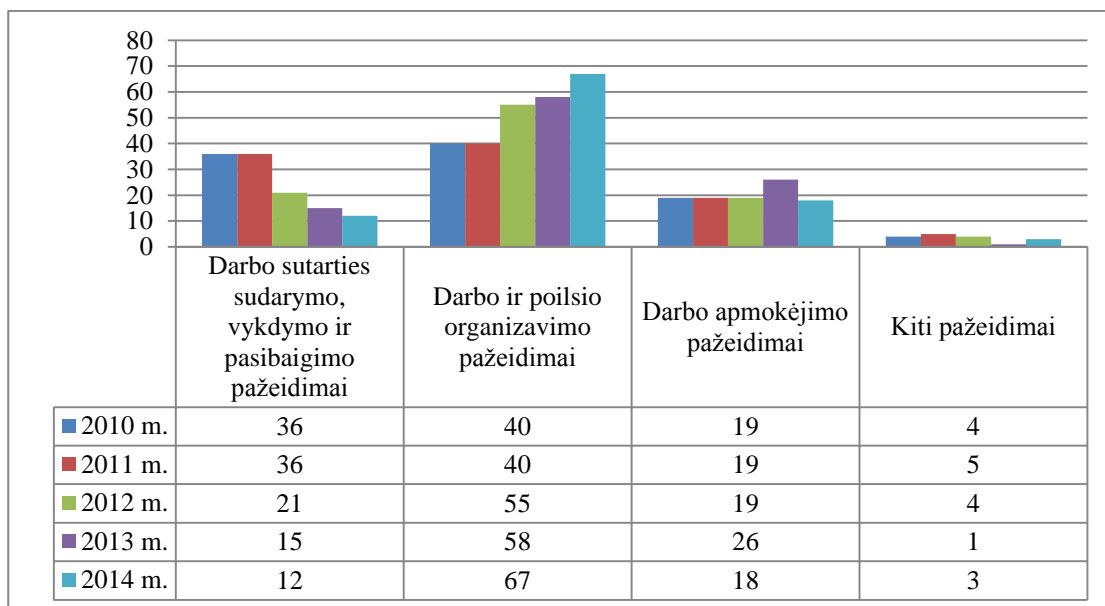
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Valstybinės darbo inspekcijos (VDI) duomenimis.

Iš pateikto 2.8 paveikslo duomenų matyti, kad didžiausia nelegaliai dirbančių asmenų dalis buvo statybų sektoriuje, kai 2014 m. statyboje nelegaliai dirbančių asmenų dalis padidėjo 21,43 proc. punktais, o 2013 m. padidėjo 19,50 proc. punkto, lyginant su baziniais 2010 m. Didžiausias nelegaliai dirbančių asmenų sumažėjimas matomas žemės ūkyje, kai 2014 m. nelegalių darbuotojų skaičius sumažėjo 6,36 proc. punktais, o 2013 m. sumažėjo 5,24 proc. punktais, lyginant su baziniais 2010 m. Remiantis prielaida, kad dėl didėjančios darbo mokesstinės naštos į šešėlinę darbo rinką pasitraukia didelė dalis darbuotojų ir darbdavių, patvirtina 2.8 paveiksle pateikti duomenys, kai 2013 m. daugumoje ekonominės veiklos rūšių užfiksuoti nelegalaus darbo atvejai didėjo, išskyrus žemės ūkį, viešbučius ir restoranus bei didmeninę ir mažmeninę prekybą.

Remiantis VDI duomenimis, 2.9 paveiksle pateikiamas darbo įstatymų pažeidimų pobūdis. VDI pastebėjo tendenciją, kad nelegalus darbas keičiamas kitomis formomis, t. y. darbuotojai įdarbinami darbui ne pilnai darbo dienos, nežymimas darbo laikas, neapskaitomas viršvalandinis ir naktinis darbas, darbai organizuojami poilsio dienomis, nesilaikoma darbo ir poilsio laiko reikalavimų (Valstybinė darbo inspekcija, 2014).

Iš 2.9 paveikslo pateiktų duomenų matyti, kad didžiausia pažeidimų dalis matoma darbo poilsio ir organizavimo srityje, kai 2014 m. pažeidimų kiekis išaugo 27 proc. punktais, lyginant su baziniais 2010 m. Didžiausias pažeidimų sumažėjimas matomas darbo sutarties sudarymo, vykdymo

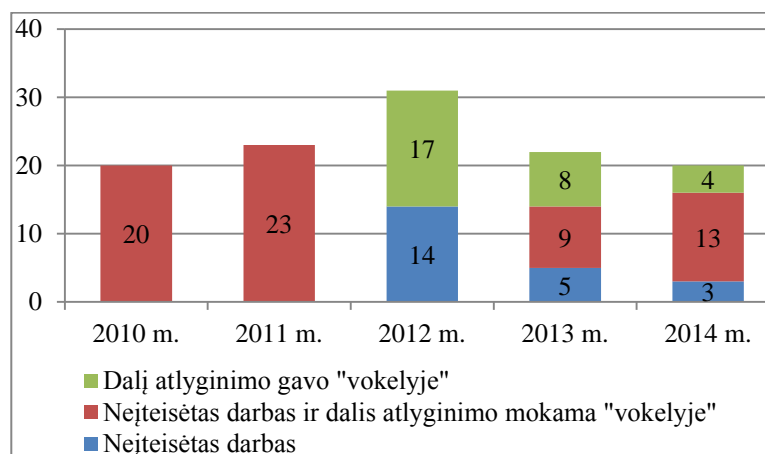
ir pasibaigimo srityje, nes 2014 m. jis sumažėjo 24 proc. punktais, lyginant su baziniais 2010 m. Galima teigti, kad vienoje srityje pažeidimų sumažėjo beveik perpus, o kitoje srityje padidėjo trečdaliu, tačiau šešėlis darbo rinkoje vis vien išlieka.

2.9 pav. Darbo įstatymų pažeidimų pobūdis, 2010 – 2014 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis VDI duomenimis.

Darbo tyrime išskirta tendencija, kad šešėlinės ekonomikos mastas egzistuoja darbo jėgos rinkoje patvirtina ir LLRI atliktas darbo rinkos šešėlio apimties tyrimas. LLRI (2014) taikydamas vieną iš pagrindinių empirinio tyrimo metodų – apklausą, atliko „Darbo rinkos šešėlio Lietuvoje apimtys“ tyrimą, 2013 – 2014 m. Gauti tyrimo duomenys pateikiami 2.10 paveiksle.

2.10 pav. Darbo rinkos šešėlio apimtis Lietuvoje, 2010 – 2014 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LLRI (2012, 2013, 2014) duomenimis.

Iš pateiktų 2.10 paveikslo duomenų matyti, kad nuo 2010 m. nelegalaus darbo ir dalies atlyginimo mokamo „vokelyje“ procentinė dalis didėjo ir 2012 m. buvo didžiausia, kai nelegalus darbas siekė 14 proc. visų apklaustųjų respondentų ir 17 proc. apklaustųjų teigė, kad jie patys ar artimoje jų

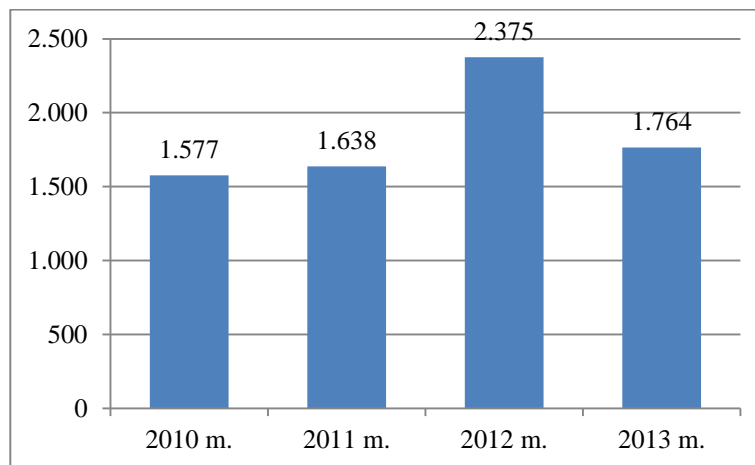
aplinkoje esantys žmonės atlyginimus už darbą gavo „vokelyje“. Nuo 2012 m. bendras šešėlinės ekonomikos mastas darbo rinkoje pradėjo mažėti ir 2014 m. pasiekė mažiausią ribą, t. y. 20 proc.

Apibendrinant nedarbo lygį Lietuvoje matosi didelis nedarbo lygio tempo mažėjimas, dirbančiųjų gyventojų skaičiaus didėjimas. Nedarbo lygio mažėjimui įtakos turėjo didėjęs darbuotojų poreikis privačiajame sektoriuje, paslaugų ir pramonės sektoriuje, taipogi įtakos turėjo pagerėjęs bendras šalies ūkis, šalyje vykdomi projektai jaunimo nedarbui mažinti, tačiau neatmetama galimybė, kad įtakos galėjo turėti ir emigracija iš Lietuvos. Pateikti statistiniai rodikliai ir VDI bei LLRI atlikti tyrimai leido daryti prielaidą, kad didėjant darbo mokestiniai naštai didelė darbuotojų ir darbdavių dalis pasitraukė į šešėlinę ekonomiką. Atlikti VDI ir LLRI tyrimai rodo tendenciją, kad šešėlinė darbo rinka traukiasi, tačiau vis dar išlieka Lietuvos rinkoje dideliu mastu.

2.4. Kontrabandos ir akcizų įtaka šešėlinės ekonomikos mastams, vertinimas

Kontrabanda, kaip ir kiti analizuoti veiksniai, yra sudėtinė šešėlinės ekonomikos dalis. Kontrabanda siejama su mokesčių vengimu ir jų nemokėjimu. Kontrabandos poveikis labiausiai išauga ekonomikos nuosmukio metu, kuomet žmonės tuo metu supranta kaip būtinybę pigiau įsigyti prekių, tačiau tai atsiliepia valstybei, jos gaunamoms biudžeto pajamoms.

Lietuvos statistikos departamentas pateikia nusikalstamos veikos susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda statistinius duomenis už 2010 – 2013 m., kurie pateikti 2.11 paveiksle.

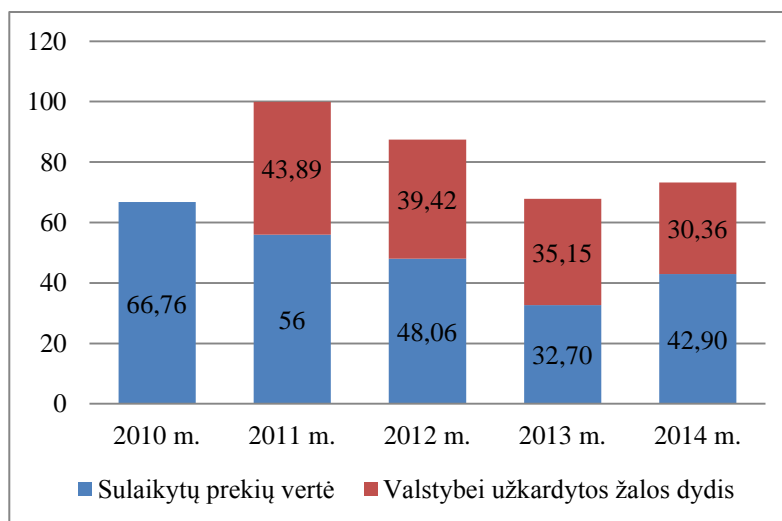
2.11 pav. Nusikalstamos veikos susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda rodikliai, 2010 – 2013 m., atvejai (vnt.)

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Pateiktame 2.11 paveiksle matyti, kad didžiausi kontrabandos nusikaltimai buvo vykdomi 2012 m., kai kontrabandos nusikaltimai siekė 2 375 atvejus, o mažiausiai kontrabandos nusikaltimai buvo vykdomi 2010 m., kai nusikaltimų skaičius siekė 1 577 atvejus. Lyginant 2013 m. su baziniais

2010 m. kontrabandos atvejų padaugėjo 187 atvejais arba 11,86 proc. UAB „Spinter Tyrimai“ atliko Baltijos šalių gyventojų apklausą, kuria buvo siekiama sužinoti, dėl kokių priežasčių plinta kontrabanda. Visų trijų Baltijos šalių gyventojų nuomonės sutapo, kad kontrabandos pagrindinė priežastis yra ne pagal gyvenimo lygį aukšti mokami mokesčiai. Taipogi apklausti respondentai panašiai įvardino ir kitas kontrabandos priežastis, tokias kaip: galimybė užsidirbti dėl kainų skirtumo tarp Baltijos šalių ir kaimyninių šalių, augančios akcizinių prekių kainos, mažos uždirbamos pajamos.

Remiantis Lietuvos Respublikos muitinės duomenimis 2.12 paveiksle pateikiama sulaikytų prekių vertė ir galima valstybei užkardyta žala.

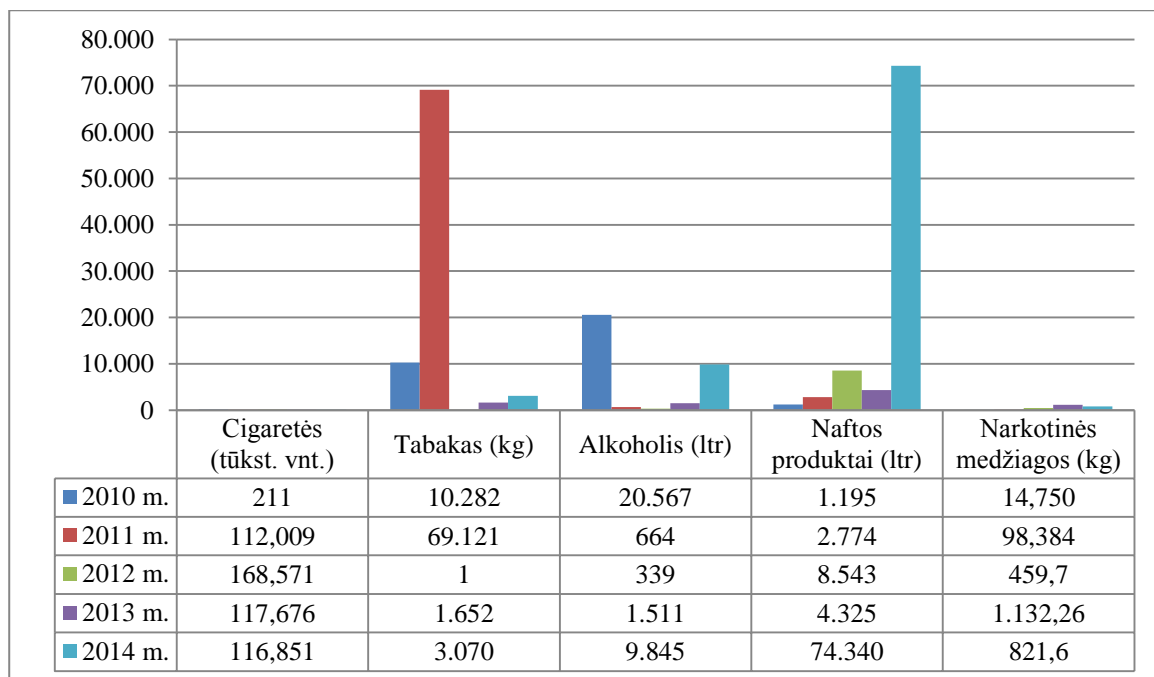

2.12 pav. LR muitinės sulaikytų prekių vertė, 2010 – 2014 m., mln. Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LR muitinės duomenimis.

Pateiktame 2.12 paveiksle matyti, kad didžiausia sulaikytų kontrabandinių prekių vertė buvo 2010 m., kai suma siekė 66,76 mln. Lt, o didžiausia valstybei užkardyta žala galėjo būti 2011 m., kai suma siekė 43,89 mln. Lt. 2014 m. sulaikytų prekių vertė sumažėjo 35,74 proc., lyginant su baziniais 2010 m., o valstybei užkardytos žalos dydis sumažėjo 30,83 proc., lyginant su baziniais 2011 m.

Taipogi LR muitinė pateikia sulaikytų prekių kiekį ir jų dinamiką, 2010 – 2014 m. 2.13 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad visais analizuojamais metais, didžiausi sulaikytų prekių kiekiai buvo cigaretės. Didžiausias sulaikytų prekių kiekis išaugo naftos produktų rinkoje, kai sulaikytos prekės 2014 m. išaugo 73 kartais, lyginant su baziniais 2010 m. Labiausiai sumažėjo sulaikomų prekių kiekis narkotinių prekių rinkoje, kai 2014 m. sulaikomų prekių kiekis sumažėjo 94,43 proc.

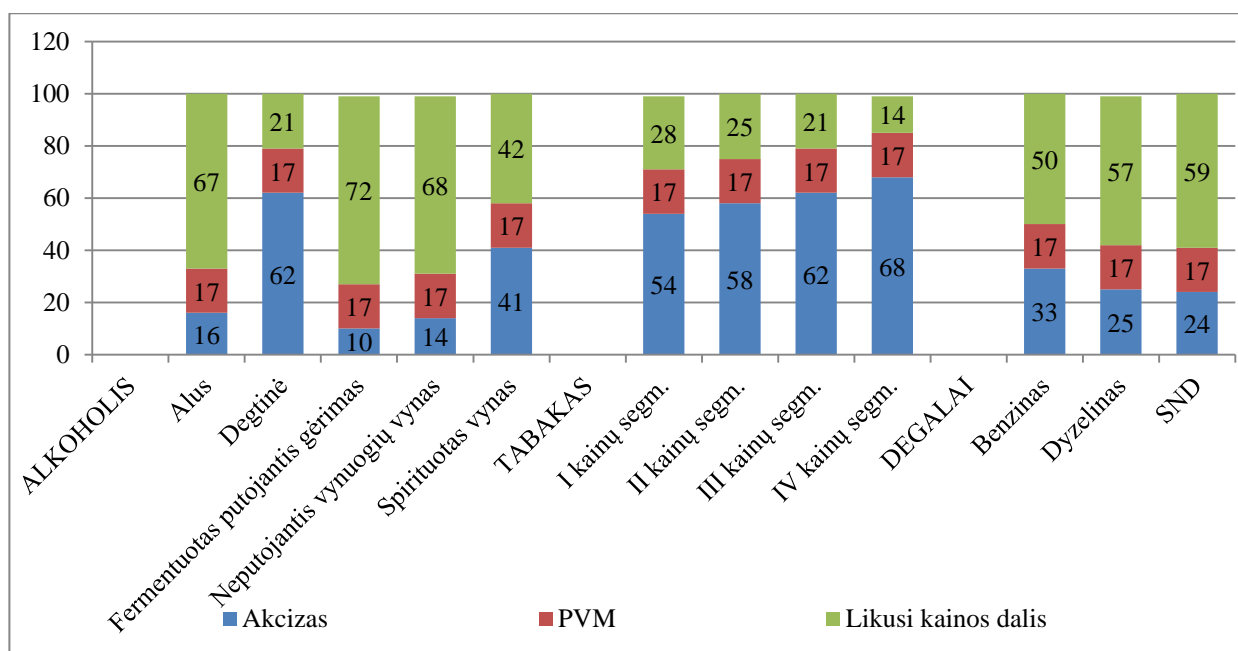

2.13 pav. Sulaikytų prekių kiekis ir jų dinamika, 2010 – 2014 m., vnt., kg, ltr.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LR muitinės duomenimis.

Kontrabandos pagrindinė sudedamoji dalis yra akcizinės prekės, t. y. etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai, apdorotas tabakas, energetiniai produktai ir elektros energija. 2 priede pateikiama lentelė su akcizo tarifo įkainiais, bei jų dinamika, akcizinėms prekėms (UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“, VŠĮ „Mokesčių ir verslo procesų administravimo centras“, 2014). Akcizo mokestis yra viena iš galutinės prekės kainos sudedamųjų dalių, kuo didesnę dalį akcizo mokestis sudaro galutinėje kainoje, tuo didesnę įtaką mokesčio pokyčiai turi visai rinkai. Dėl akcizais apmokes-tinamų prekių apyvartos, į valstybės biudžetą yra surenkama kur kas mažiau akcizų pajamų, taipogi yra patiriamos papildomos sąnaudos, susijusios su nelegalių prekių naudojimu, t. y. vairuotojai naudodami nelegalius degalus naudojami automobilių kelių infrastruktūra, o nelegalių tabako ir alkoholio gaminių vartotojai – sveikatos priežiūros paslaugomis ir kt. Taigi 2.14 paveiksle pateikiama apskaičiuota akcizo dalis prekių mažmeninėje kainoje (UAB „Ekonominės konsultacijos tyri-mai“, VŠĮ „Mokesčių ir verslo procesų administravimo centras“, 2014).

Iš 2.14 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad tabako segmente didžiausią kainos dalį sudaro akcizo mokestis, o degtinės ir degalų segmente – likusi kainos dalis. Iš pateikto skaičiavimo matyti, kad kuo mažesnę kainos dalį sudaro akcizo mokestis tuo didesnę likusi kainos dalis, kuri pardavė-jams sudaro nemenką pajamų dalį.

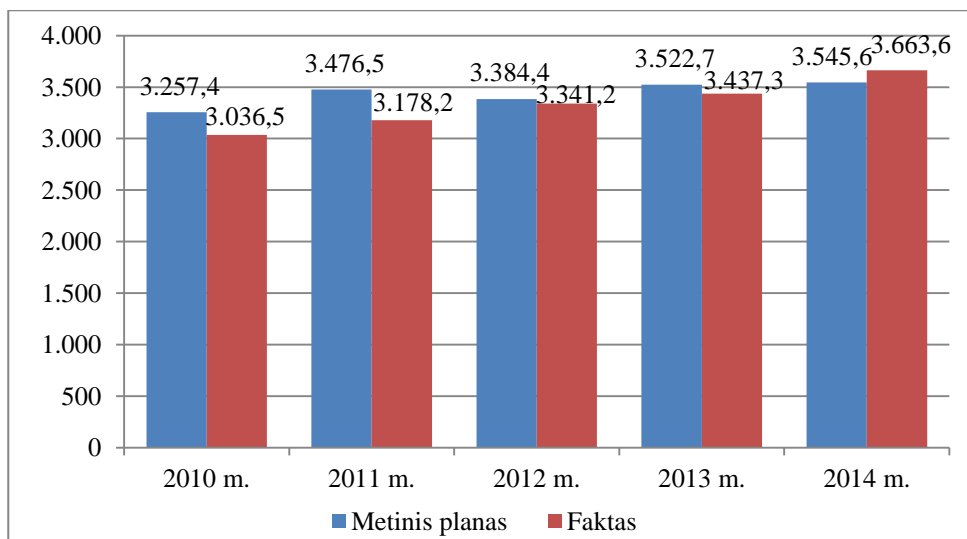
2.14 pav. Akvizas dalis prekių mažmeninėje kainoje, proc.

Šaltinis: UAB „Ekonominės konsultacijos tyrimai“, VŠĮ „Mokesčių ir verslo procesų administravimo centras“, 2014.

Lietuvoje akvizus administruoja dvi institucijos (Lietuvos Respubliko valstybinė kontrolė, 2010):

- Valstybinė mokesčių inspekcija (VMI) kontroliuoja akvizų sumokėjimą už šalies viduje pagamintas ar iš ES šalių atgabentas ir Lietuvoje realizuotas akvizais apmokestinamas prekes.
- Muitinė kontroliuoja akvizų už importuojamas prekes sumokėjimą. Akvizų už importuojamas prekes, kurios nugabenamos į VMI kontroliuojamus akvizais apmokestinamų prekių sandėlius, sumokėjimo kontrolę muitinė perduoda VMI.

Surenkamo akvizas mokesčio į valstybės biudžetą, apie 98 – 99 proc. administruoja VMI, kitą dalį administruoja muitinė. 2.15 paveiksle pateikiami duomenys apie Lietuvoje (įmonių ir gyventojų) surinktų akvizų pajamų dydį (mln. Lt) už 2010 – 2014 m. Pateikti statistiniai duomenys rodo, kad analizuojamojo laikotarpio metinės planuojamos akvizas pajamos buvo mažesnės nei faktinės, išskyrus 2014 m, kai faktinės pajamos buvo didesnės už planuojamas pajamas. 2014 m. į valstybės biudžetą surinkta 3 663,6 mln. Lt, kas viršija visų analizuojamųjų metų faktines akvizų pajamas, tai lėmė nuo 2014 m. kovo 1 d. padidintas akvizų tarifas cigaretėms, cigarams ir cigarilėms bei nuo balandžio 1 d. augę akvizų tarifai visiems alkoholiniams gėrimams (Finansų ministerija, 2014). Šiuo atveju į valstybės biudžetą pervesta 118 mln. Lt daugiau nei buvo planuota. Lyginant 2014 m. su baziniais 2010 m. į valstybės nacionalinį biudžetą faktinio akvizų pajamų mokesčio buvo pervesta 627,1 mln. Lt arba 20,65 proc. daugiau.

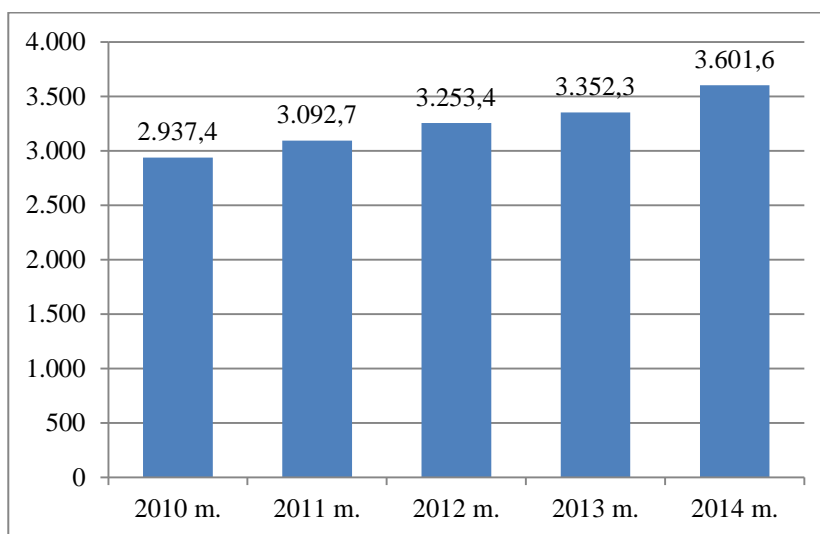

2.15 pav. Lietuvoje surinktų akcizų pajamų dydis, 2010 – 2014 m., mln. Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis LR finansų ministerijos duomenimis.

Šešėlinės ekonomikos mastas įžvelgiamas tarp akcizų pajamų plano ir fakto. LR finansų ministerija gavusi reikalingus duomenis iš valstybės institucijų ir įstaigų, pagal galiojančius įstatymus, nuostatas, rengia ateinančių metų biudžeto planą pagal vidutinio laikotarpio ekonominės raidos scenarijų. Rengdami preliminarų iš akcizų gaunamų pajamų planą matomas atotrūkis, t. y. remdamiesi praėjusio laikotarpio ekonomikos ir prognozuojamos ekonomikos raida matomas netikslumas, tai galbūt į šalies biudžetą nepatekė pinigai, kurie iš tikrųjų turėjo patekti, bet dėl tam tikrų ekonomikos nuokrypių, naujų įstatymo spragų nepateko. Daroma prielaida, kad 2010 m. į nacionalinį valstybės biudžetą galėjo nepatekti ir šešėlyje atsidurti 220,9 mln. Lt, 2011 m. - 298,3 mln. Lt, 2012 m. - 43,2 mln. Lt, 2013 m. - 85,4 mln. Lt išskyrus 2014 m., kai metinis faktas viršijo planą 1 118 mln. Lt.

Valstybinė mokesčių inspekcija (2014) pateikia faktinius duomenis apie akcizais apmokestinamų prekių surinktas pajamas, kurios pateikiamos 2.16 paveiksle.

2.16 pav. VMI administruojamų akcizų pajamos, 2010 – 2014 m., mln. Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis VMI statistiniais duomenimis.

Iš 2.16 paveikslo pateiktų duomenų galima apskaičiuoti, kokią dalį surenkamo akcizo mokesčio į nacionalinį biudžetą administruoja muitinė. Taigi 2010 m. muitinė administravo tik 99,1 mln. Lt arba 3,26 proc. nuo viso surinkto akcizų pajamų dydžio į nacionalinį šalies biudžetą, 2011 m. – 85,5 mln. Lt arba 2,69 proc., 2012 m. – 87,8 mln. Lt arba 2,63 proc., 2013 m. – 85 mln. Lt arba 2,47 proc. ir 2014 m. 62 mln. Lt arba 1,69 proc. Iš gautų duomenų išsiaiškinta, kad muitinė mažiausiai administravo akcizo mokesčio 2014 m., kai suma siekė tik 62 mln. Lt nuo viso surinkto akcizų pajamų dydžio į nacionalinį šalies biudžetą.

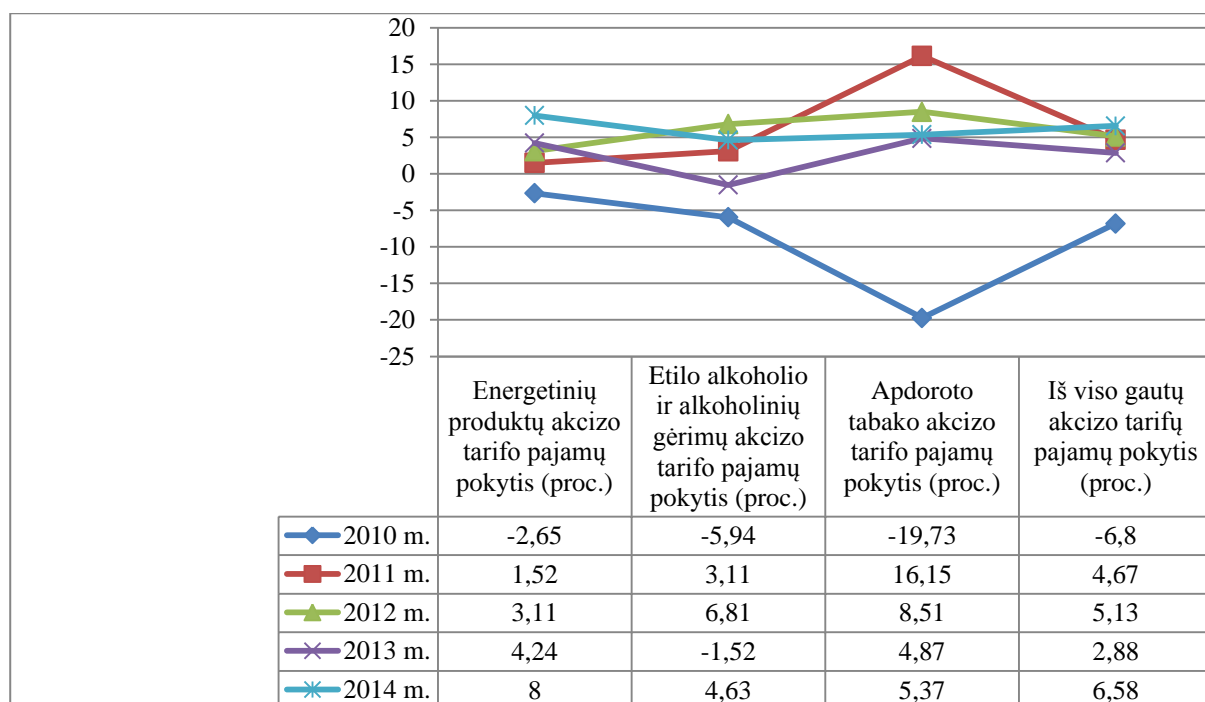
Didžiausias nusikalstamos veikos susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda dydis užfiksuotas 2012 m., kai siekė 2 375 atvejus. Didžiausia sulaikytų kontrabandinių prekių vertė buvo 2010 m., kai suma siekė 66,76 mln. Lt. Galima teigti, kad į šešėlinę ekonomiką, dėka LR muitinės, nepateko dideli mastai kontrabandinių prekių, tačiau neatmetama galimybė, kad į šalį vis tik pateko nemaži kontrabandinių prekių kiekiai, kurių LR muitinė neužregistravo.

Darbo autorė remdamasi Lietuvoje surinktų akcizų pajamų dydžiu išvelgė tendenciją, kad neatitiktis tarp metinio plano ir fakto sudaro galimybę rasti šešėlinei ekonomikai. LR finansų ministerija rengdama metinį planą remiasi praėjusio periodo ir prognozuojamo periodo ekonomiais rodikliais todėl nuokrypis turėtų būti kur kas mažesnis. Taigi daroma prielaida, kad skirtumas tarp akcizų pajamų metinio plano ir fakto yra į šešėlinę ekonomiką patekę pinigai.

2.5. Šešėlinės ekonomikos masto vertinimas akcizinių prekių rinkoje

LLRI (2012) teigimu didžiausią šešėlinės ekonomikos dalį sudaro cigarečių, alkoholio ir degalų kontrabanda. Minėtos prekės kaip žinia yra apmokestinamos akcizo tarifais, kurie kasmet didinami ir 2018 m. turi pasiekti ES reikalavimus (Lietuvos finansų departamentas, 2013). Taigi, kad būtų išvengta staigaus akcizo tarifų didinimo, akcizo tarifas visoms prekėms didinamas palaipsniui. Tačiau, kad ir nežymus akcizinių prekių brangimas skatina žmones prekes įsigyti šešėlinėje rinkoje, nes Lietuvos gyventojų akcizinių prekių įperkamumo rodiklis yra labai žemas. LLRI (2014) pateikia preliminarų skaičiavimą „lietuviui norint pripildyti baką degalų tenka išleisti 15 proc. vidutinių mėnesio pajamų, o vidutiniam ES gyventojui užtenka 7 proc.“. Taigi pateiktas pavyzdys įrodo, kad dauguma Lietuvos gyventojų naudojami proga akcizines prekes įsigyti šešėlyje, nes minimalus mėnesinis darbo užmokestis siekia tik 300 eurų.

2.17 paveiksle pateikiamas, visų akcizo tarifais apmokestinamų prekių, akcizo tarifų pajamų pokytis už 2010 – 2014 m.

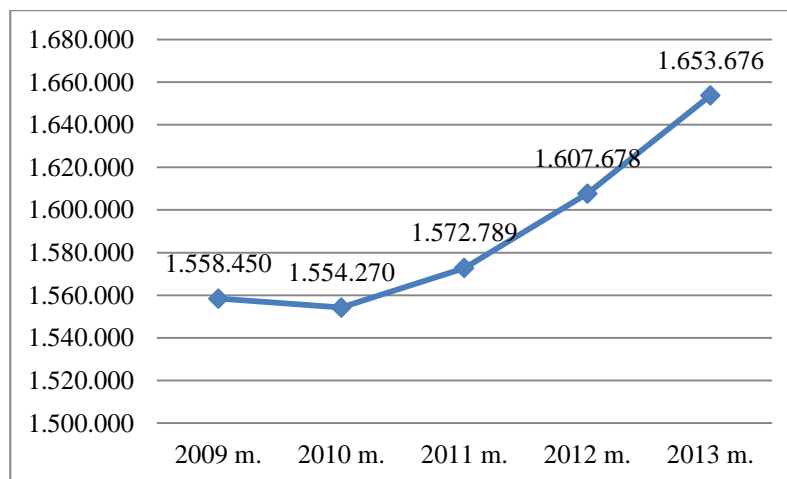
2.17 pav. Surinktų akcizo tarifų pajamų pokytis 2010 - 2014 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LR finansų ministerijos duomenimis.

Iš pateikto 2.17 paveikslo duomenų labiausiai išsiskiria 2010 m. gautų į valstybės biudžetą akcizo tarifų pajamų pokytis, kuris buvo 6,8 proc. mažesnis, lyginant su bazinių 2009 m. surinktomis akcizų pajamomis. 2010 m. apdoroto tabako neigiamas akcizo tarifo pokytis buvo didžiausias, t. y. 19,73 proc., lyginant su kitomis akcizais apmokestinamomis prekėmis, tai reiškia, kad 2010 m. į valstybės biudžetą buvo surinkta 19,73 proc. mažiau akcizo tarifų pajamų nei baziniais 2009 m. Taipogi į valstybės biudžetą buvo 5,94 proc. mažiau surinkta akcizo pajamų už etilo alkoholį ir alkoholinius gėrimus, bei 2,65 proc. mažiau už energetinius produktus.

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2.18 paveiksle pateikiamas registruotų individualių lengvųjų automobilių skaičius.

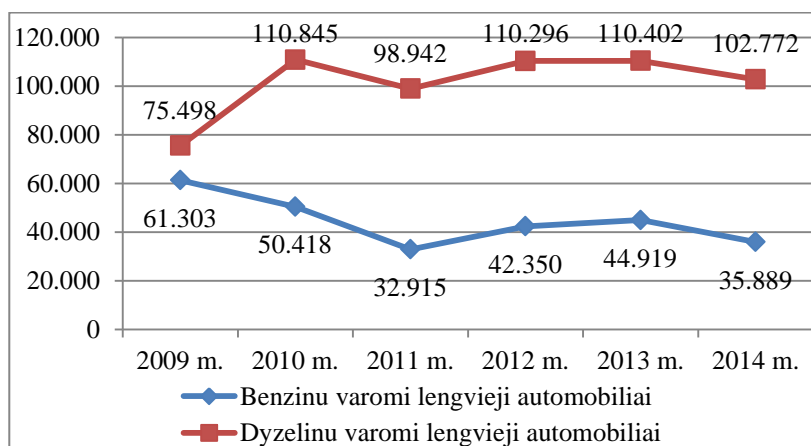
Iš 2.18 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad nuo 2010 m. registruotų individualių lengvųjų automobilių skaičius didėjo ir 2013 m. pasiekė didžiausią ribą, automobilių skaičius išaugo 6,40 proc. Taigi 2013 m. automobilių skaičius Lietuvoje išaugo 6,11 proc. lyginant su baziniais 2010 m. Šitoks didelis lengvųjų automobilių augimas rodo, kad Lietuvoje ekonomika atsigauna. Tačiau didėjantis lengvųjų automobilių skaičius turi ir neigiamą naudą tai didėjantis oro užterštumas.

2.18 pav. Lietuvoje registruoti individualūs lengvieji automobiliai, 2009 – 2013 m., vnt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis LR statistikos departamento duomenimis.

Toliau pateikiamas naujai registruotų lengvųjų automobilių skaičius, 2009 – 2014 m., 2.19 paveiksle.

2.19 pav. Lietuvoje naujai registruotų lengvųjų automobilių skaičius, pagal kuro tipą, 2009 – 2014 m., vnt.

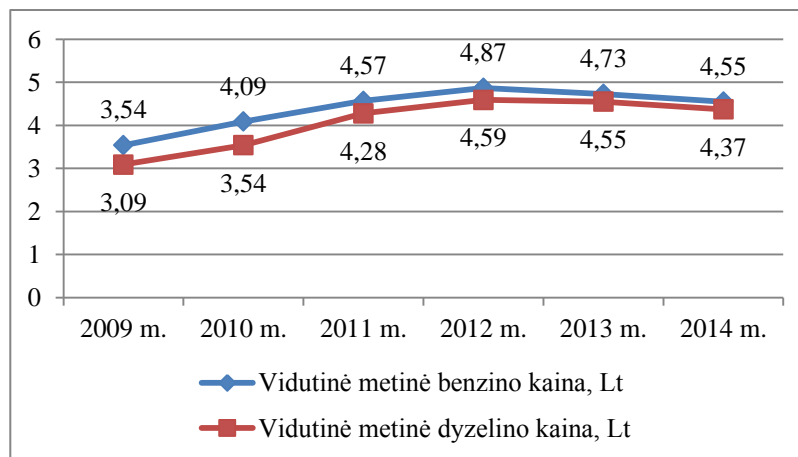
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Iš pateikto 2.19 paveikslo duomenų matyti, kad dyzeliniu kuru varomų naujai Lietuvoje registruotų lengvųjų automobilių skaičius visais analizuojamais metais labai svyruoja, negalima teigti, kad automobilių skaičius vien tik didėjo arba vien tik mažėjo. 2010 m. dyzeliniu kuru varomi automobiliai išaugo 35 347 automobiliais arba 46,82 proc., lyginant su baziniais 2009 m. 2011 m. dyzelinu varomų automobilių skaičius labai sumažėjo, t. y. 11 903 automobiliais arba 10,74 proc., lyginant su baziniais 2010 m. 2014 m. naujai registruoti, dyzeliniu varomi, lengvieji automobiliai, lyginant su baziniais 2010 m., sumažėjo 7,28 proc.

Panaši dinamika pastebima naujai registruotų benzinu varomų automobilių rinkoje. Tik šiuo atveju skaičiai yra kur kas mažesni. Didžiausias benzinu varomų naujai registruotų automobilių skaičius buvo 2010 m. (50 418). Tačiau 2011 m. naujai registruotų benzinu varomų automobilių

skaičius sumažėjo 17 503 automobiliais arba 34,72 proc., lyginant su baziniais 2010 m. Taigi 2014 m. benzinu varomų automobilių skaičius, lyginant su baziniais 2010 m., sumažėjo 28,82 proc. Matoma tendencija, kad naujai registruotų benzinu varomų automobilių skaičius sumažėjo trečdaliu, nei dyzelinu varomų automobilių skaičius.

2.20 paveiksle pateikiamos vidutinės mažmeninės metinės degalų kainos. Darbo autorė naudodama Microsoft programą Excel funkciją Average, remdamasi Lietuvos statistikos departamento pateiktomis mažmeninėmis mėnesinėmis degalų kainomis apskaičiavo vidutinę metinę degalų kainos vidurkį.

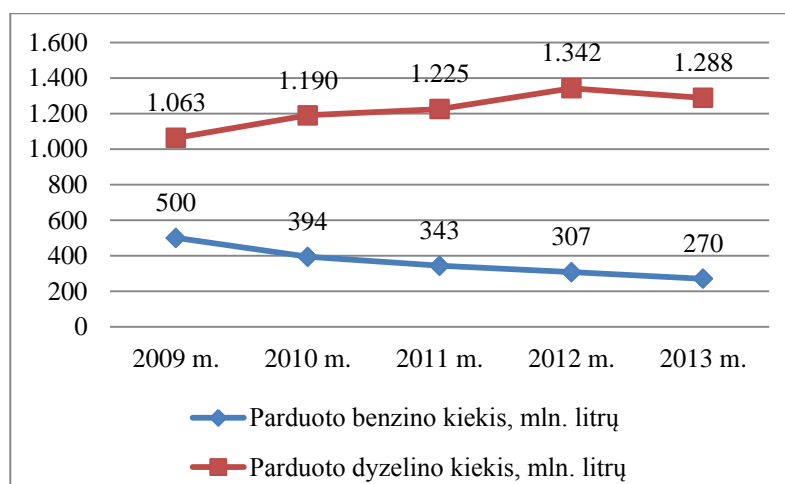
2.20 pav. Vidutinė mažmeninė metinė degalų kaina, 2009 – 2014 m., Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Iš pateikto 2.20 paveikslo duomenų matyti, kad mažiausia benzino kaina buvo 2010 m., t. y. 1 litras benzino kainavo 4,09 lt, o didžiausias šuolis buvo 2012 m., kai 1 litro benzino kaina siekė 4,87 lt. Nuo 2012 m. benzino kaina pradėjo mažėti ir 2013 m. siekė 4,73 lt už litrą benzino. Benzino kaina 2014 m. lyginant su baziniais 2010 m. išaugo 11,25 proc.

Dyzelino vidutinė metinė kainų kaita panaši kaip ir benzino. Mažiausia dyzelinio kuro kaina užfiksuota 2010 m., kai litras dyzelino kainavo 3,54 lt, o didžiausias kainų šuolis pastebimas 2012 m., kai litras dyzelino kainavo 4,59 lt. Nuo 2012 m. pastebimas dyzelinio kuro kainos mažėjimas. 2014 m. dyzelino vidutinė metinė kaina išaugo 23,45 proc., lyginant su baziniais 2010 m. Taigi dyzelinio kuro kaina, per analizuojamą laikotarpį, išaugo beveik dvigubai, lyginant su benzino kaina.

Remiantis Europos komisijos parengtomis ataskaitomis apie ES kelių transporto priemonių benzino ir dyzelino kokybę, 2.21 paveiksle pateikiami benzino ir dyzelinio kuro pardavimai, 2009 – 2013 m.

2.21 pav. Degalų pardavimai 2009 - 2013 m. pagal degalų rūšį, mln. litrų

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Europos komisijos duomenimis.

Iš pateiktų 2.21 paveikslo duomenų matyti, kad dyzelinio kuro pardavimai Lietuvoje viršija benzino pardavimus. Taip yra todėl, kad dyzelinis kuras yra pigesnis nei benzinas, o ir automobiliai tampa vis pažangesni, t. y. varikliai dirba tyliau, sunaudoja mažiau degalų nei benzinu varomi automobiliai (Autogidas, 2015). Parduoto dyzelino kiekis 2013 m. išaugo 8,24 proc., o benzino pardavimai krito 31,47 proc., lyginant su baziniais 2010 m.

Taigi turint tinkamus duomenis galima vertinti šešėlinės ekonomikos mastą. 2010 m. registruotų individualių automobilių skaičius, lyginant su baziniais 2009 m., sumažėjo 0,27 proc., tačiau naujai registruotų dyzelinu varomų lengvųjų automobilių skaičius padidėjo 46,82 proc., o benzinu varomų automobilių skaičius sumažėjo 17,76 proc., lyginant su baziniais 2009 m. 2010 m. vidutinė metinė benzino kaina padidėjo 15,54 proc., dyzelino kaina 14,56 proc., benzino pardavimo kiekis sumažėjo 21,2 proc., o dyzelino pardavimo kiekis padidėjo 11,95 proc., lyginant su baziniais 2009 m. Taigi lyginant pokyčius matomas didelis atotrūkis tarp naujai registruotų dyzelinu varomų automobilių skaičiaus didėjimo (46,82 proc.) ir dyzelino pardavimo apimčių didėjimo (11,95 proc.). Galima daryti prielaidą, kad didžioji dalis, naujai įregistruotų dyzelinu varomų automobilių savininkų, dyzelinį kurą įsigijo šešėlinėje rinkoje. LLRI (2012) atliktas tyrimas rodo, kad šešėlinėje rinkoje degalus pilasi apie 15 proc. Lietuvos gyventojų.

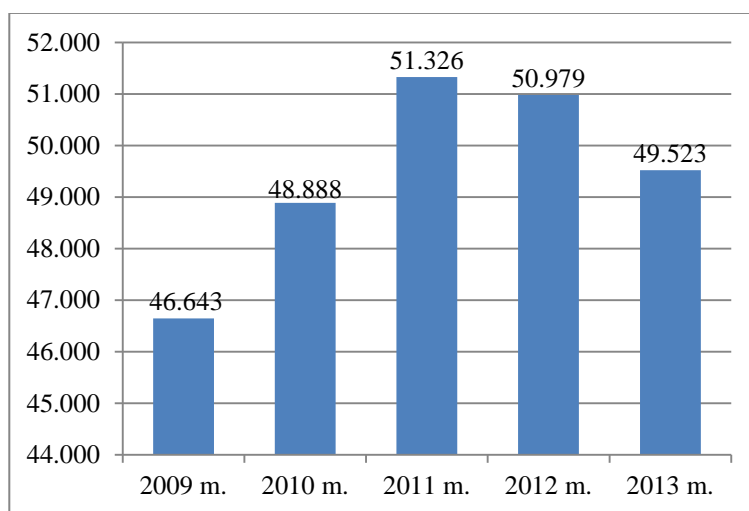
2012 m. naujai registruotų dyzelinu varomų automobilių skaičius didėjo 11,48 proc., benzinu varomų automobilių skaičius didėjo 28,66 proc., lyginant su baziniais 2011 m. Vidutinė metinė benzino kaina didėjo 6,56 proc., pardavimai sumažėjo 10,50 proc., dyzelino kaina didėjo 7,24 proc., dyzelino pardavimai didėjo 9,55 proc. lyginant su baziniais 2011 m. Daroma prielaida, kad naujai registruotų dyzelinu varomų automobilių skaičius (11,48 proc.) didėjo netolygiai su dyzelino pardavimo apimtimis (9,55 proc.), taigi galima prielaida, kad dalis dyzelinio kuro buvo įsigyjama šešėlinėje rinkoje. Didesnis šešėlinės ekonomikos mastas matomas naujai registruotų benzinu varomų

automobilių rinkoje, nes automobilių skaičius išaugo 28,66 proc., o benzino pardavimai sumažėjo 10,50 proc., taigi daroma prielaida, kad didelė dalis vartotojų benzina įsigijo šešėlinėje rinkoje. Tai patvirtina ir LLRI (2012) atliktas tyrimas, kuris parodė, kad Lietuvoje nelegali degalų rinka sudarė 15 – 20 proc.

2013 m. naujai registruotų benzinu varomų automobilių skaičius didėjo nežymiai, tik 0,10 proc., o dyzelinu varomų automobilių skaičius didėjo 6,07 proc., lyginant su baziniais 2012 m. Tais pačiais metais benzino kainos sumažėjo 2,87 proc. ir pardavimai sumažėjo 12,05 proc., tačiau dyzelino kaina sumažėjo tik 0,87 proc., o pardavimai sumažėjo 4,02 proc., lyginant su baziniais 2012 m. Galima daryti prielaidą, kad didžiausias šešėlis egzistuoja dyzelinu varomų automobilių rinkoje, nes naujai registruotų dyzelinu varomų automobilių skaičius padidėjo 6,07 proc., o dyzelino pardavimai sumažėjo 4,02 proc., taigi dalis vartotojų degalus įsigijo šešėlinėje rinkoje. Prielaidą patvirtina ir LLRI (2014) atliktas tyrimas, kai nelegalaus kuro vartojimas siekė 26 proc.

2.5.1. Šešėlinės ekonomikos mastas etilo alkoholio ir alkoholinių gėrimų rinkoje

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis 2.22 paveiksle pateikiami, 2009 – 2013 m., alkoholinių gėrimų pardavimai prekybos ir maitinimo įmonėse.

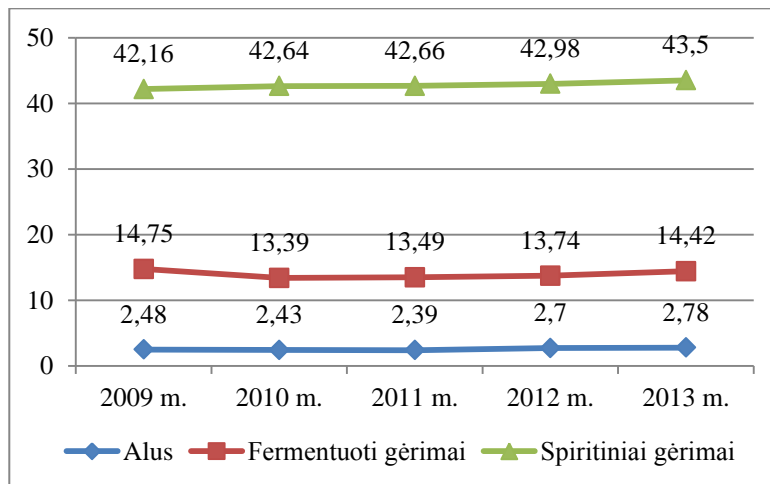

2.22 pav. Alkoholinių gėrimų pardavimai, 2009 - 2013 m., tūkst. dekalitru

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Iš pateiktų 2.22 paveikslo duomenų matyti, kad 2010 m. alkoholinių gėrimų pardavimai išaugo 4,81 proc., lyginant su baziniais 2009 m. Didžiausi alkoholinių gėrimų pardavimai buvo 2011 m., kai parduoto alkoholio kiekis siekė 51 326 tūkst. dekalitru ir buvo 4,99 proc. didesnis nei baziniais 2010 m. Tačiau nuo 2012 m. pardavimai sumažėjo 0,68 proc., lyginant su baziniais 2011 m. ir 2013 m. sumažėjo 1 456 tūkst. dekalitru arba 2,86 proc., lyginant su baziniais 2012 m. Taigi 2013 m. alkoholinių gėrimų pardavimai išaugo 1,30 proc., lyginant su baziniais 2010 m.

2.23 paveiksle pateikiamos alkoholinių gėrimų mažmeninės kainos, 2009 – 2013 m. Darbo autorė remdamasi Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymu (2002, Nr. 87-3764) „Dėl alkoholinių gėrimų klasifikavimo“, Lietuvos statistikos departamento pateiktame puslapyje, alkoholinius gėrimus suskirstė į alkoholinių gėrimų grupes ir naudodama Microsoft programos Excel funkciją Average suskaičiavo alkoholinių gėrimų vidutines mažmenines metines kainas.

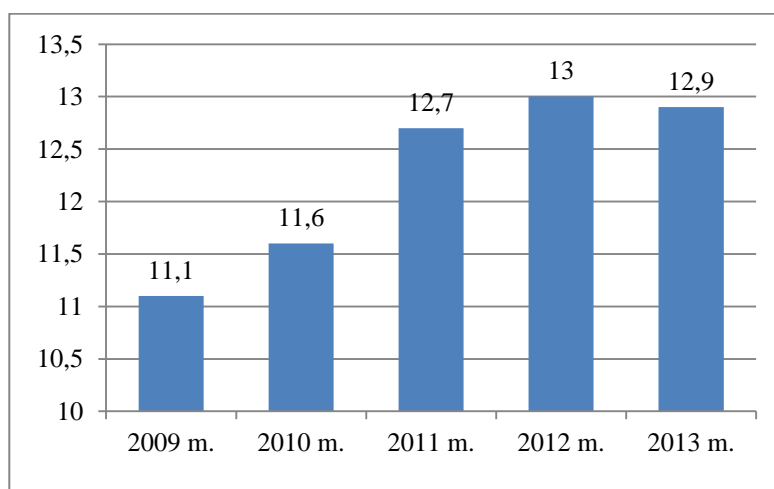

2.23 pav. Alkoholinių gėrimų vidutinės mažmeninės kainos, 2009 – 2013 m., Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Pagal 2.23 paveiksle pateiktus duomenis matyti, kad beveik visų alkoholinių gėrimų mažmeninės kainos, nuo 2010 m. iki 2013 m., kilo išskyrus alaus kainas, kurios 2011 m. sumažėjo 0,04 Lt arba 1,65 proc., lyginant su baziniais 2010 m. 2013 m. spiritinių gėrimų kaina išaugo 2,02 proc., fermentuotų gėrimų kainos išaugo 7,69 proc. ir alaus kainos išaugo 14,40 proc., lyginant su baziniais 2010 m.

2.24 paveiksle pateikiamas legalus alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui.

2.24 pav. Legalų alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui, 2009 – 2013 m, litrais absoliutaus (100%) alkoholio

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

2.24 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad Lietuvoje suvartojamas alkoholio kiekis nuo 2010 m. iki pat 2013 m. didėjo. 2013 m. absoliutaus alkoholio suvartojimas padidėjo 1,3 litro absoliutaus alkoholio arba 11,1 proc., lyginant su baziniais 2010 m.

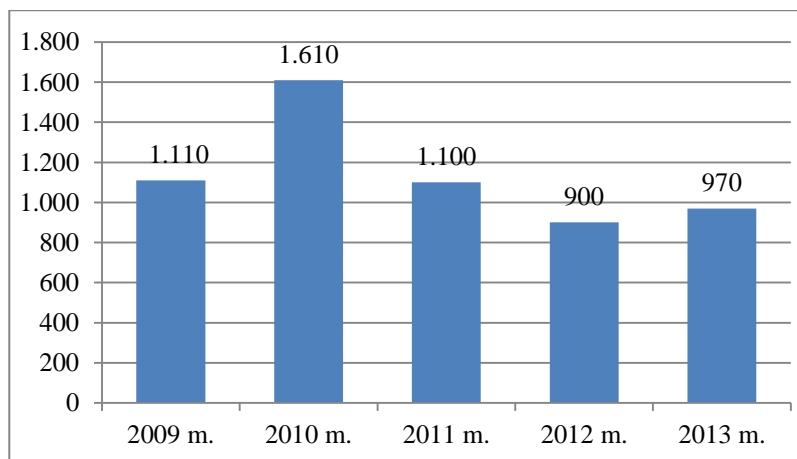
2012 m. alkoholinių gėrimų pardavimai sumažėjo 0,68 proc., alaus kaina padidėjo 12,97 proc., fermentuotų gėrimų kaina padidėjo 1,85 proc., spiritinių gėrimų kaina padidėjo 0,75 proc., o alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui, litrais absoliutaus (100%) alkoholio, išaugo 2,36 proc. Taigi daroma prielaida, kad šešėlinės ekonomikos mastas 2012 m. galėjo būti didelis, nes sumažėjus alkoholio pardavimams vartojimas išaugo, taigi alkoholinių gėrimų buvo įsigyjama šešėlinėje rinkoje. Pateiktą prielaidą patvirtina ir LLRI (2014) atliktas tyrimas, kuriame nurodoma, kad šešėlinės rinkos dalis stipriųjų gėrimų rinkoje sudaro 36 proc.

2013 m. alkoholinių gėrimų pardavimai sumažėjo 2,86 proc., alaus kaina padidėjo 2,96 proc., fermentuotų gėrimų kaina padidėjo 4,95 proc., spiritinių gėrimų kaina padidėjo 1,21 proc., lyginant su baziniais 2012 m. Alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui, litrais absoliutaus (100%) alkoholio, sumažėjo 0,77 proc. Daroma prielaida, kad šešėlis 2013 m. alkoholinių gėrimų egzistavo, nes padidėjus alkoholinių gėrimų kainoms pardavimai sumažėjo, o alkoholio suvartojimo lygis nežymiai sumažėjo. Taigi galima teigti, kad alkoholinių gėrimų buvo įsigyjama šešėlinėje rinkoje. Prielaidą patvirtina ir LLRI (2014) atliktas tyrimas, kuriame 32 proc. stipriųjų gėrimų rinkos yra šešėlyje.

2.5.2. Šešėlinės ekonomikos mastas apdoroto tabako rinkoje

Šešėlinės ekonomikos mastas apdoroto tabako rinkoje nėra taip lengvai išvelgiamas, kaip kitų akcizinių prekių rinkoje, naudojant statistinių duomenų analizę. Naudojantis tarptautinio audito ir mokesčių konsultavimo bendrovių tinklo (KPMG) atliktu tyrimu buvo analizuojami gauti duomenys. Ataskaitą užsakė keturi pagrindiniai tabako gamintojai, t. y. British American Tobacco plc., Imperial Tobacco Limited, JT International SA and Philip Morris International Management SA. Tyrimo tikslas – įvertinti neteisėtą cigarečių rinkos dydį. Taigi 2.25 paveiksle pateikiamas padirbtų ir kontrabandinių cigarečių kiekis, 2009 – 2012 m.

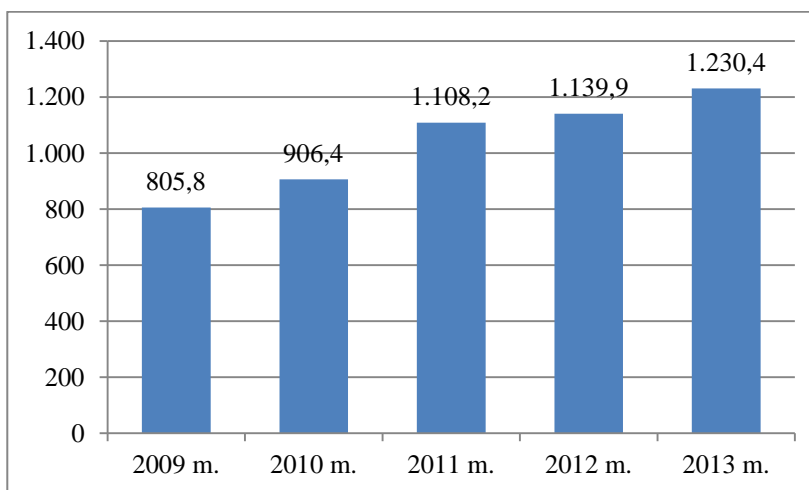
Remiantis 2.25 paveikslo duomenimis matyti, kad didžiausias padirbtų ir kontrabandinių cigarečių kiekis užfiksuotas 2010 m., kai cigarečių kiekis siekė 1 610 mln. vnt., o 2013 m. padirbtų ir kontrabandinių cigarečių kiekis sumažėjo 39,75 proc., lyginant su baziniais 2010 m.

2.25 pav. Padirbtos ir kontrabandinės cigaretės, 2009 – 2013 m., mln. vnt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis KPMG atlikto tyrimo duomenimis.

Remiantis Lietuvos statistikos departamento statistiniais duomenimis tikslinga palyginti legalioje mažmeninėje rinkoje parduodamų tabako gaminių kiekį, 2009 – 2013 m., kuris pateiktas 2.26 paveiksle.

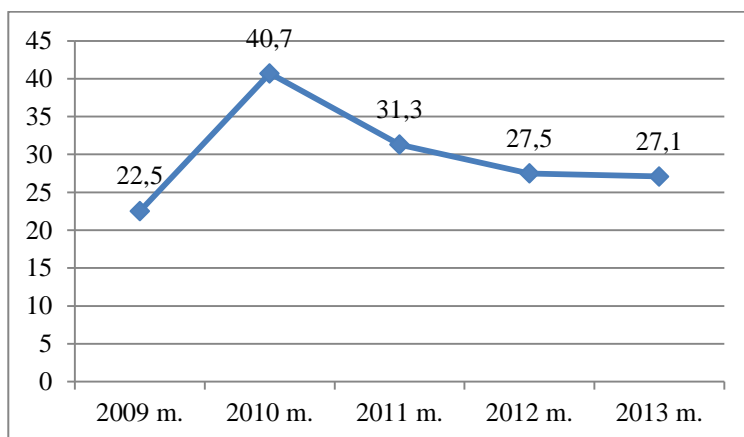
2.26 pav. Apdoroto tabako pardavimai, 2009 - 2013 m., mln. Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Pateikti 2.26 paveikslo duomenys rodo, kad tabako pardavimai nuo 2010 m. augo ir 2013 m. pasiekė didžiausią ribą, t. y. 1 230,4 mln. Lt. 2013 m. tabako pardavimai išaugo 324 mln. Lt arba 35,75 proc., lyginant su baziniais 2010 m. Galima daryti prielaidą, kad mažėjant cigarečių kiekiui šešėlinėje rinkoje (39,75 proc.), didėja legaliai parduodamų cigarečių pardavimo kiekiai (35,75 proc.) mažmeninėje rinkoje.

Sekančiame 2.27 paveiksle pateikiamas padirbtų ir kontrabandinių cigarečių suvartojimas, 2009 – 2013 m. Iš 2.27 paveiksle pateiktų duomenų matyti, kad padirbtų ir kontrabandinių cigarečių suvartojamas kiekis mažėjo ir 2013 m. sumažėjo 13,6 proc. punktais, lyginant su baziniais 2010 m. Galima daryti prielaidą, kad didelė rūkančiųjų dalis cigaretes pradėjo pirkti legalioje rinkoje. Taigi

tai ir galėjo padidinti surenkamų akcizų pajamų dydį į nacionalią valstybės biudžetą, kuris padidėjo 32,17 proc. arba 178,3 mln. Lt, lyginant su baziniais 2010 m.

2.27 pav. Padirbtų ir kontrabandinių cigarečių suvartojimas, 2009 – 2013 m., proc.

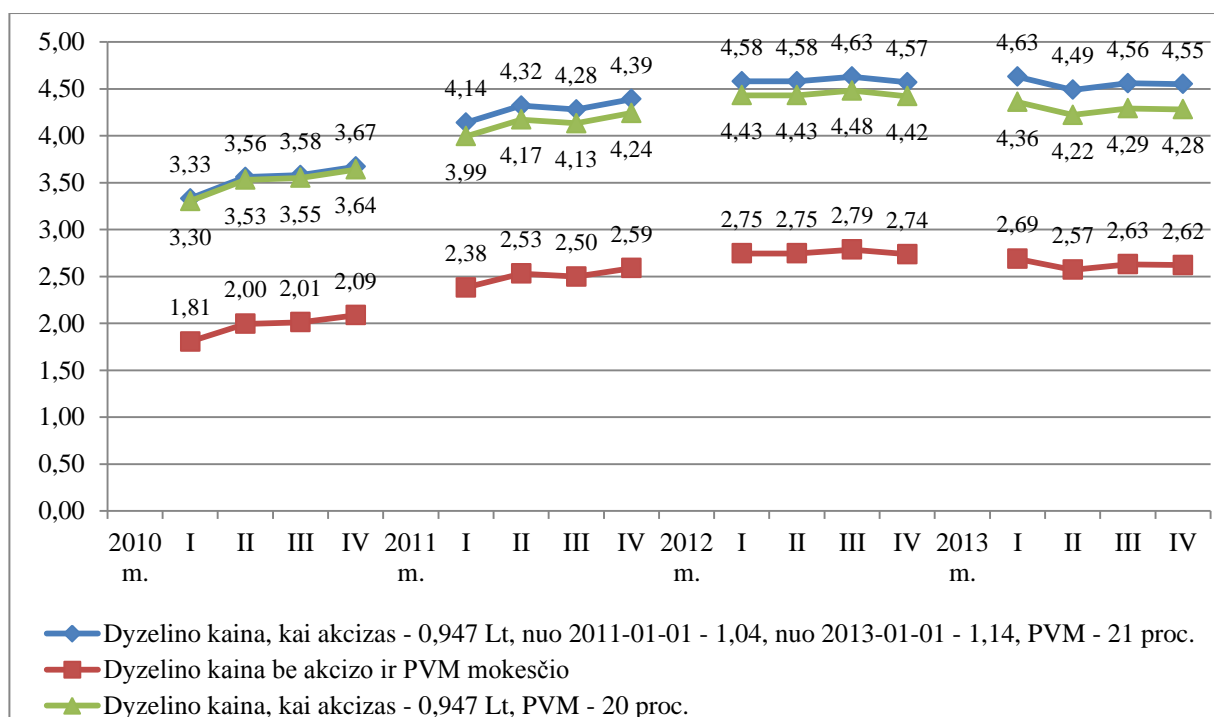
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis KPMG atlikto tyrimo duomenimis.

Tabako rinkoje taipogi matomi šešėlinės ekonomikos mastai, kuriuos pateikia KPMG. Iš atliktos analizės išsiaiškinta, kad padirbtos ir kontrabandinės cigaretės dideliais kiekiais cirkuliuoja rinkoje ir jų vartojimas yra didelis. Tačiau tiek padirbtų ir kontrabandinių cigarečių cirkuliavimas rinkoje, tiek jų vartojimas 2013 m. sumažėjo, lyginant su baziniais 2010 m., o legalioje rinkoje paroduodamų cigarečių kiekis išaugo.

3. Šešėlinės ekonomikos mastų mažinimo ekonominės priemonės

Didėjantys mokesčiai, tiek darbo tiek prekių ir paslaugų rinkoje, skatina gyventojus trauktis į šešėlinę ekonomiką. Prekes bei paslaugas įsigyti nelegaliai ir daug pigiau, be papildomų mokesčių, o darbo rinkoje dirbti nelegaliai, slėpti darbo santykius arba oficialiai neapskaityti dalies pajamų, siekiant išlikti rinkoje. Taigi pagrindinė priežastis skatinanti šešėlinės ekonomikos mastą tai mokesčiai.

Darbo autorė, remdamasi analitine – tiriamąja darbo dalimi, išskiria veiksnį darantį įtaką šešėlinės ekonomikos mastui, tai akcizų tarifai, kurie turėtų būti mažinami. 3.1 paveiksle pateikiamos vidutinės mažmeninės atskirų ketvirčių dyzelinio kuro kainos, 2010 – 2013 m.

3.1 pav. Vidutinės mažmeninės atskirų ketvirčių dyzelinio kuro kainos, 2010 – 2013 m., Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

3.1 paveiksle pateiktos vidutinės mažmeninės kainos 2010 – 2014 m., atskirais ketvirčiais. Atskirų ketvirčių vidutinės mažmeninės kainos buvo apskaičiuotos remiantis Microsoft programos Excel funkcija Average, remiantis Lietuvos statistikos departamento pateiktomis mažmeninėmis mėnesinėmis dyzelinio kuro kainomis. Remiantis apskaičiuotomis dyzelinio kuro kainomis be mokesčių, buvo apskaičiuotos kainos, kai akcizo tarifas paliekamas 947 Lt/t (2009 m. liepos 23 d. įsakymas Nr. XI398), o PVM – 20 proc. (sumažintas 1 proc. punktu nuo 21 proc.), skaičiavimas pateiktas 3 priede.

Akcizo ir PVM mokesčių sumažinimas, sumažintų į valstybės nacionalinį biudžetą surenkamas pajamas, jei pardavimo apimtys nepasikeistų. Tačiau galima ir išimtis, kurią patvirtina ameri-

kiečių ekonomistas A. Lafferis, kad mokesčių kėlimas gali padidinti mokesčių pajamas, bet lygiai taip pat mokesčių didinimas pajamas gali sumažinti, o mokesčių mažinimas – padidinti pajamas (V. Rimkus, 2010). Jeigu remiantis prielaida, kad mokesčių sumažinimas padidintų mokesčių pajamas tada akcizo ir PVM sumažinimas būtų tinkamiausias būdas mažinti šešėlinės ekonomikos mastams, nes vartojimas legalioje rinkoje padidėtų.

Toliau pateikiama 3.1 lentelė, kurioje apskaičiuotos dyzelinio kuro pardavimo pajamos remiantis realiais statistiniais duomenimis ir planuojamais rodikliais, kai akcizo tarifo ir PVM įmokos yra sumažinamos. Skaičiavimai atlikti naudojantis Microsoft programa Excel, kurie pateikti 4 priede.

3.1 lentelė

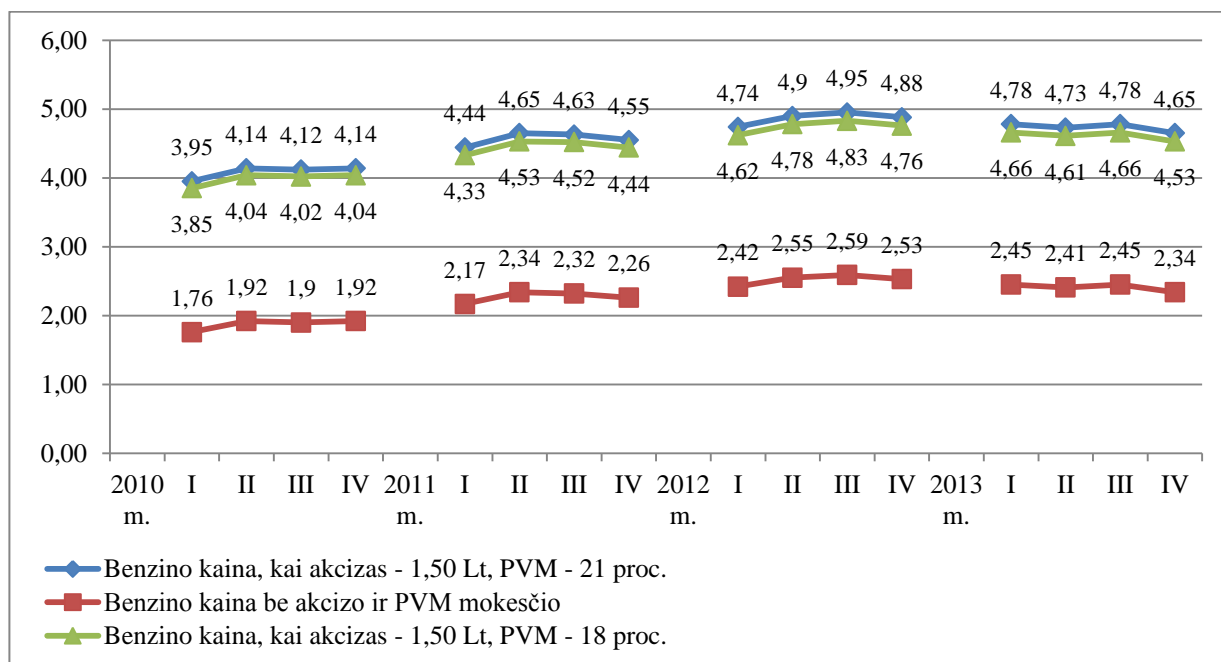
Dyzelino kainų įvertinimas

	1. Mokesčių pajamos *, mln. Lt:		2. Planuojamos mokesčių pajamos **, mln. Lt:		3. Planuojamos mokesčių pajamos ***, mln. Lt:	
	Akcizas	PVM	Akcizas	PVM	Akcizas	PVM
2010 m.	1.130,50	730,08	1.130,50	695,31	1.187,03	730,08
2011 m.	1.274	910,47	1.163,75	845,07	1.280,13	929,57
2012 m.	1.395,68	1.069,05	1.274,90	993,99	1.402,39	1.093,39
2013 m.	1.468,32	1.018,77	1.223,60	921,31	1.431,61	1.077,94
Viso mokesčių:	5.264,93	3.728,38	4.777,62	3.455,69	5.284,41	3.828,38
* Akcizai: nuo 2009.08.01 – 0,947 Lt, nuo 2011.01.01 – 1,04 Lt, nuo 2013.01.01 – 1,14 Lt, PVM – 21 proc.						
** Akcizas visais metais – 0,947 Lt, PVM – 20 proc.						
*** Akcizas visais metais – 0,947 Lt, PVM – 20 proc., pardavimo apimtys 2010 m. padidėjo – 5 proc., 2011 m. – 10 proc., 2012 m. – 10 proc., 2013 m. – 17 proc.						

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Taigi 3.1 lentelės 1 - oje grafoje pateikiami apskaičiuoti akcizo ir PVM mokesčiai, kai akcizo tarifas nuo 2009.08.01 – 947 Lt/t, nuo 2011.01.01 – 1 043 Lt/t, nuo 2013.01.01 – 1 140 Lt/t, PVM – 21 proc., o pardavimo apimtys paimtos iš 2.21 pav. (47 psl.). 2 - oje grafoje pateikiami akcizo ir PVM mokesčiai, kai taikomas akcizo mokestis 947 Lt/t, o PVM – 20 proc. (PVM tarifas sumažintas 1 proc. punktu, nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. pakeisto PVM tarifo 21 proc.), tačiau pardavimo apimtys tokios pat kaip ir 1 – oje grafoje. Taigi matyti, kad jei pardavimo apimtys liktų tokios pat, bet akcizo tarifas ir PVM būtų sumažinti, tai akcizo pajamų mokestis sumažėtų 9,25 proc., o PVM sumažėtų 7,13 proc. 3 - ioje grafoje pateikiami akcizo tarifo ir PVM mokesčiai, kai akcizas yra 947 Lt/t, PVM – 20 proc., o pardavimo apimtys padidėjusios taip: 2010 m. – 5 proc., 2011 m. – 10 proc., 2012 m. – 10 proc. ir 2013 m. - 17 proc. Pardavimo apimtys buvo didinamos procentais, darant prielaidą, kad palikus mažiausią taikomą akcizo mokestį - 947 Lt/t ir PVM 20 proc., iš šešėlio į oficialiąją ekonomiką grįžtų tokios pardavimo apimtys. Taigi iš atliktų skaičiavimų matyti, kad akcizo mokesčio pajamos padidėtų 19,48 mln. Lt, o PVM mokestis padidėtų 100 mln. Lt, lyginant su 1 - oje grafoje pateiktais duomenimis.

Toliau nagrinėjama benzino kainų rinka. 3.2 paveiksle pateikiamos vidutinės mažmeninės atskirų ketvirčių benzino kainos, 2010 – 2013 m.

3.2 pav. Vidutinės mažmeninės atskirų ketvirčių benzino kainos, 2010 – 2013 m., Lt.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

3.2 paveiksle pateiktos kainos buvo apskaičiuotos tokiu pat principu kaip ir dyzelinio kuro, mažmeninės atskirų ketvirčių kainos, 2010 – 2013 m., skaičiavimas pateiktas 5 priede. Taigi iš pateiktų duomenų matyti, kad jei visais metais būtų taikomas akcizo mokestis 1500 Lt/t, o PVM – 18 proc., kaina vidutiniškai sumažėtų 0,10 Lt už litrą benzino.

3.2 lentelėje pateikiamas benzino mokesčių pajamų įvertinimas remiantis realiais statistiniais duomenimis ir planuojamais rodikliais. Skaičiavimai atlikti naudojantis Microsoft programa Excel, kurie pateikti 6 priede.

3.2 lentelė

Benzino kainų įvertinimas

	1. Mokesčių pajamos*, mln. Lt:		2. Planuojamos mokesčių pajamos** mln. Lt:		3. Planuojamos mokesčių pajamos***, mln. Lt:	
	Akcizas	PVM	Akcizas	PVM	Akcizas	PVM
2010 m.	591	279,59	591	239,57	620,55	251,55
2011 m.	514,50	271,83	514,50	233,06	540,23	244,71
2012 m.	460,50	259,40	460,50	222,30	483,53	233,41
2013 m.	405	221,80	405	190,18	425,25	199,69
Viso mokesčių:	1.971	1.032,61	1.971	885,11	2.069,55	9.29,36

* Akcizai – 1,50 Lt, PVM – 21 proc.

** Akcizas visais metais – 1,50 Lt, PVM – 18 proc.

*** Akcizas visais metais – 1,50 Lt, PVM – 18 proc., pardavimo apimtys visais metais, 2010 – 2013 m., padidėjo 5 proc.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

3.2 lentelės 1 - oje grafoje pateiktos akcizo ir PVM mokesčių pajamos, kai akcizas – 1500 Lt/t, PVM – 21 proc., o benzino pardavimo apimtys paimtos iš 2.21 pav. (47 psl.). 2 - oje grafoje pateiktos akcizo ir PVM mokesčių pajamos, kai akcizas – 1500 Lt/t, PVM – 18 proc., koks buvo iki 2009 m. spalio mėn., benzino pardavimo apimtys tokios pat kaip ir 1 - oje grafoje. Taigi jei būtų sumažintas PVM mokestis 3 proc. punktais, tai mokesčių pajamos sumažėtų 14,28 proc. 3 - oje grafoje pateikiamos planuojamos mokesčių pajamos, kai akcizas, visais analizuojamais metais toks pats, t. y. 1500 Lt/t, PVM – 18 proc., o pardavimo apimtys 2010 – 2013 m. padidėjusios 5 proc. Taigi jei būtų taikomas 1,50 Lt akcizo mokestis ir 18 proc. PVM mokestis, tai akcizo pajamos padidėtų 98,55 mln. Lt, o PVM pajamos sumažėtų 103,21 mln. Lt, lyginant su 1 – oje grafoje pateiktais duomenimis. Daroma prielaida, kad PVM sumažinimas šalies biudžetą padarytų deficitinį, nebent sumažėjus benzino kainai apie 0,10 Lt už litrą benzino, pardavimai išaugtų daugiau nei 5 proc. ir šešėlinės ekonomikos mastas sumažėtų.

Taigi lyginant dviejų modelių atliktus skaičiavimus daroma išvada, kad valstybei priimtinesnis metodas tas, kurio metu mokesčių pajamos didėja ir šešėlinės ekonomikos mastas mažėja. Tačiau norint, kad šešėlinės ekonomikos mastas mažėtų reikalinga šalies gyventojams alternatyva, t. y. mokesčių mažinimas. Daroma prielaida, kad benzino kainai sumažėjus bent 0,10 Lt pardavimai išaugtų 5 proc., o jei kaina būtų sumažinta dar daugiau tai pardavimai legalioje rinkoje išaugtų ir iš šešėlio „išlystų“ dauguma vartotojų ir tai padengtų sumažėjusias PVM pajamas. Skaičiuojant dyzelinio kuro mokesčių pajamas, tendencija išryškėjo kiek kitokia nei buvo tikėtasi. Planuojami dyzelinio kuro pardavimai buvo didinami tiek, kad būtų matomas mokesčių pajamų pelnas, nors akcizo tarifas buvo paliktas minimalus, t. y. 947 Lt/t, o PVM sumažintas 1 proc., t. y. 20 proc., tačiau matoma tendencija, kad tai labai nežymiai sumažino dyzelino kainą ir tai vartotojams nebūtų didelė paskata degalus įsigyti legalioje rinkoje. Todėl priimtinesnis šešėlinės ekonomikos masto mažinimo būdas tai PVM tarifo mažinimas.

IŠVADOS

Šešėlinė ekonomika – tai antrinė šalies rinka, kai gauti pinigai už parduotas prekes ar suteiktas paslaugas yra nedeklaruojami ir neapmokestinami, pagal galiojančius teisės aktus bei reikalavimus, siekiant išvengti mokesčių. Šešėlinei ekonomikai priskiriamas, bet koks ekonominis aktyvumas, kuris didina bendrą vertę šalyje, bet nėra įtrauktas į nacionalinę apskaitą ir neparodomas apskaičiuojant bendrąjį vidaus produktą.

Šešėlinės ekonomikos apibrėžimas nėra nusistovėjęs, todėl kiekvieno tyrėjo pasirinktas šešėlinės ekonomikos apibrėžimas priklauso nuo tyrimo tikslų.

Išskiriamos dvi šešėlinės ekonomikos veiklos rūšys, t. y. nelegali ir legali veikla. Pagrindinis požymis skiriantis legalią ir nelegalią šešėlinės ekonomikos veiklos rūšį yra tas, kad nelegali veikla yra, kai užsiimama uždraustų paslaugų ar prekių gamyba, legalių prekių ar paslaugų gamyba neturint tam leidimo. Legali veikla, kai veikla nėra uždrausta įstatymų, tačiau veikla neįregistruojama ir todėl nėra mokami mokesčiai, nesilaikoma įstatymų nustatytų standartų.

Išskiriamos šios šešėlinės ekonomikos atsiradimo ir gyvavimo priežastys: per dideli mokesčiai, teisės aktų spragos, kontrabanda, skurdas, netinkamas vyriausybės reguliavimas, infliacija, disbalansas prekių ir paslaugų rinkoje, darbo rinkos asimetrijos, korupcija, akcizai, šalies skolų problema, ekonominės sistemos neelastingumas, per didelė konkurencija. Visi šie veiksniai prisidėjo prie šešėlinės ekonomikos atsiradimo bei tolesnio jos vystymosi. Darbo rinkos šešėliui priežastis atsirasti davė: blogėjanti šalies ekonominė, socialinė situacija, per didelis darbo jėgos apmokestinimas, griežtas darbo santykių reguliavimas, mažas minimalus mėnesinis darbo užmokestis.

Šešėlinės ekonomikos atsiradimo ir egzistavimo priežastys lėmė jos pasireiškimą įvairiuose šalies ūkio sektoriuose, tokiuose kaip: žemės ūkis, paslaugos, baigtinių prekių realizavimas. Žemės ūkyje šešėlinė ekonomika pasireiškia - maisto pramonėje, žaliavų gavyboje. Baigtinių prekių realizavime šešėlis pasireiškia – panašių prekių gamyboje ir prekyboje, tačiau parduodant mažesne kaina ir slepiant nuo valstybės mokesčius. Paslaugų sferoje šešėlis pasireiškia, nelegaliu (formaliai neįformintu) darbu ir nelegaliu atlyginimų mokėjimu „vokeliuose“.

Valstybinė darbo inspekcija (2013) nustatė, kad daugiausiai nelegaliai dirbusių asmenų nustatyta: statybose (36 proc.), aptarnavimo sferoje (12 proc.), didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje (11 proc.), kitoje veiklos sferoje (9 proc.), žemės ūkyje (8 proc.) ir kt.

T. J. Putninš ir A. Sauka (2014) atliko šešėlinės ekonomikos masto tyrimą 3-ose Baltijos šalyse, t. y. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje pagal ūkio sektorius ir nelegalaus darbo komponentus. Pirmojo tyrimo rezultatai parodė, kad visuose analizuotose ūkio sektoriuose didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas vyravo Latvijoje, t. y. statybų sektoriuje šešėlinė ekonomika sudarė 45,3 proc., paslaugų sferoje – 19,8 proc., mažmeninėje prekyboje – 20,5 proc., didmeninėje prekyboje - 27 proc.

bei gamyboje – 18,6 proc. Antrojo tyrimo rezultatai atskleidė, kad darbo užmokesčio mokėjimas „vokeliuose“ populiariausias yra Estijoje ir sudaro 48,1 proc., daugiausiai nelegaliai dirbančių darbuotojų taipogi yra Estijoje, jie sudaro 24,7 proc. ir nedeklaruojamų verslo pajamų daugiausiai yra Latvijoje, tai sudaro 42 proc. Taigi pagal atliktą tyrimą Lietuvos šešėlinės ekonomikos mastas tarp kaimyninių šalių nebuvo pats didžiausias.

Atliktas šešėlinės ekonomikos masto vertinimas leido išvelgti tendencijas, kad visose pasirinktose ir nagrinėtose veiklos srityse šešėlinės ekonomikos mastas egzistuoja. Analizuojant infliacijos lygio dinamiką pastebėtas didžiausias infliacijos lygis 2011 m., kai infliacija siekė 4,1 proc. ribą ir nuo bazinių 2010 m. išaugo 2,9 proc. punktais, kai prekių ir paslaugų kainų lygis buvo pasiekęs didžiausią ribą. Todėl neatmetama galimybė, kad dėl didėjusių kainų didelė dalis gyventojų pasitraukė į šešėlinę rinką.

Darbo rinkoje didėjant darbo mokestiniai naštai, 2013 m. darbo mokestinė našta padidėjo 0,6 proc. punktais, lyginant su baziniais 2010 m. Dėl padidėjusios darbo mokestinės naštos didelė darbuotojų ir darbdavių dalis pasitraukia į šešėlinę ekonomiką, kai atlyginimai arba dalis jų yra mokama „vokeliuose“, tai sudaro apie 13 proc., darbas yra neįteisėtas, sudaro apie 7 proc. ir yra vykdomi įvairūs darbo sutarties pažeidimai.

Didžiausias nusikalstamos veikos susijusios su disponavimu narkotinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda dydis, analizuojant 2010 – 2013 m., užfiksuotas 2012 m., kai siekė 2 375 atvejus. Didžiausia sulaikytų kontrabandinių prekių vertė buvo 2010 m., kai suma siekė 66,76 mln. Lt ir kuri galimai būtų patekusi į šešėlinę rinką.

Didžiausią šešėlinės ekonomikos mastą sudaro akcizinės prekės, apie 33 proc. Daroma prielaida, kad Lietuvoje, 2010 – 2013 m., surinktų į nacionalinį šalies biudžetą akcizų pajamų neatitiktis tarp metinio plano ir fakto yra į šešėlinę ekonomiką patekę pinigai, t. y. 2010 m. į šešėlinę rinką galėjo patekti 220,9 mln. Lt, 2011 m. - 298,3 mln. Lt, 2012 m. - 43,2 mln. Lt, 2013 m. - 85,4 mln. Lt išskyrus 2014 m., kai metinis faktas viršijo planą 1 118 mln. Lt.

Degalų rinkoje vertintas šešėlinės ekonomikos mastas, 2010 – 2013 m., išvelgiamas tarp neatitikties, kai naujai registruotų lengvųjų automobilių skaičius, padidėjo 6,4 proc., degalų kainos padidėjo 21,63 proc., o bendras degalų pardavimo kiekis sumažėjo 14,02 proc.

Etilo alkoholio ir alkoholinių gėrimų rinkoje, 2010 – 2013 m., pastebimas šešėlis, kai padidėjus alkoholio kainoms 3,8 proc., sumažėjo alkoholinių gėrimų pardavimai 1,3 proc., tačiau alkoholinių gėrimų vartojimas išaugo 11,21 proc.

Remiantis KPMG (2013) atlikto tyrimo duomenimis ir statistiniais duomenimis, išsiaiškinta, kad 2010 – 2013 m. laikotarpiu, padirbtų ir kontrabandinių cigarečių kiekis sumažėjo 39,75 proc., o legaliai parduodamų tabako gaminių skaičius, mažmeninėje rinkoje, išaugo 35,75 proc.

Šešėlinės ekonomikos masto mažinimo priemonės turėtų būti nukreiptos į akcizų tarifų mažinimą bei PVM įmokos mažinimą. Akcizo ir PVM tarifo sumažinimas dyzelinio kuro kainoje, kai akcizas – 947 Lt/t, PVM tarifas – 20 proc., o pardavimo apimtys padidėjusios taip: 2010 m. – 5 proc., 2011 m. – 10 proc., 2012 m. – 10 proc. ir 2013 m. - 17 proc., mokesťines akcizo pajamas padidintų 19,48 mln. Lt, o PVM pajamas padidintų 100 mln. Lt.

Benzino kainoje tik PVM tarifo sumažinimas iki 18 proc. mokesťines akcizo pajamas padidintų 98,55 mln. Lt, tačiau PVM mokesťines pajamas sumažintų 103,21 mln. Lt. Tačiau benzino kaina už litrą sumažėtų apie 0,10 Lt, kas galbūt pritrauktų daugiau gyventojų degalus piltis degalinėse, o ne šešėlinėje rinkoje ir taip padidintų degalų pardavimo kiekius.

LITERATŪRA

1. Balčiūnas, S., Juozaitienė, L., Rudytė, D., Tijūnaitienė, R. (2014). Bakalauro studijų darbų rengimo metodinės rekomendacijos. Šiaulių universitetas.
2. Buehn, A., Schneider, F. (2009). Corruption and the shadow economy: a structural equation model approach. *IZA discussion papers*. Nr. 4182.
3. Buehn, A., Schneider, F. (2013). Estimating the size of the shadow economy: methods, problems and open questions. *Department of economics*. Nr. 1322.
4. Dreher, A., Schneider, F. (2010). Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. *Public choice*. Nr. 144.
5. Eičaitė, O., Gapšys, A. (2010). Šešėlinės ekonomikos žemės ūkio ir maisto produktų rinkoje įtaka šalies biudžetui. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 20 (1).
6. Estrin, S., Mickiewicz, T. (2010). Shadow economy and entrepreneurial entry. *Working paper*. Nr. 5053.
7. European Commission. Statistics Explained. Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Main_Page. (Žiūrėta 2013-06-02)
8. Eurostat (2014). Infliacijos lygis. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tec00118&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1>. (Žiūrėta 2015-03-02)
9. Eurostat (2014). Nedarbo lygis. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipsun20&plugin=1>. (Žiūrėta 2015-02-02)
10. Eurostat (2014). Suderintas vartotojų kainų indeksas. Prieiga per internetą: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_aind&lang=en. (Žiūrėta 2015-03-02)
11. Eurostat gidas. Europos kainų statistika. Prieiga per internetą: http://eurostatgidas.stat.gov.lt/uploads/files/Europos_kainu_statistika.pdf. (Žiūrėta 2014-12-08)
12. Gylys, P. (2005). Economy, anti – economy, underground economy: conceptual and terminological problems. *Ekonomika*. 72, p. 1 - 11.
13. Hess, A.E.M., Frohlich, T.C., Calio, V. (2014). The heaviest – drinking countries in the world. Prieiga per internetą: <http://www.usatoday.com/story/money/business/2014/05/17/heaviest-drinking-countries/9146227/>. (Žiūrėta 2015-02-09)
14. Jančys, A. (2013). Jei bus išguita šešėlinė ekonomika, trečdalis Lietuvos mirs badu. Prieiga per internetą: <http://www.lrytas.lt/verslas/izvalgos-ir-nuomones/jei-bus-igsawita-seseline-ekonomika-trecdalis-lietuvos-mirs-badu-201305270955.htm>. (Žiūrėta 2013-06-16)
15. Jie, S. W., Tat, H. H., Rasli, A. (2011). Underground economy: definition and causes. *Business and management review*. Nr. 1(2).
16. Klinglmair, R., Schneider, F. (2004). Shadow economies around the world: what do we know? *Department of economics*.
17. Kovaliovaitė, A., Ziminskaja, J. Lietuvos šešėlinės ekonomikos vertinimas netiesioginiais metodais. Pinigų studijos. Nr. 2015/1.
18. KPMG (2013). A study of the illicit cigarette market in the European Union.
19. Krumplytė, J. (2008). Šešėlinės ekonomikos samprata ir priežasčių analizė. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 4 (13), p. 238 – 250.
20. Krumplytė, J. (2009). Šešėlinės ekonomikos padarinys – šalies mokestiniai nuostoliai. Prieiga per internetą: <http://www.thefreelibrary.com/Seselines+ekonomikos+padarinys--salies+mokestiniai+nuostoliai%2FThe...-a0227364472>. (Žiūrėta 2013-06-02)
21. Krumplytė, J. (2009). Šešėlinės ekonomikos reiškinių klasifikacija: metodinis aspektas ir empirinis taikymas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 2 (15), p. 130 – 142.

22. Krumplytė, J. (2009). Šešėlinės ekonomikos veiksnių ir priežasčių tyrimas ekspertinio vertinimo metodu: Lietuvos atvejis. *Verslas, vadyba ir studijos*, p.122-138.
23. Lemieux, P. (2007). The underground economy: causes, extent, approaches. *Montreal economics institute research papers*.
24. Lietuvos bankas. Lietuvos ekonomikos raida ir perspektyvos. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/news2283_lt. (Žiūrėta 2013-06-02)
25. Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2012). Lietuvos šešėlinė ekonomika. Nr.1.
26. Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2013). Lietuvos šešėlinė ekonomika. Nr.2.
27. Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2013). Mokesčiai nuo atlyginimo. Prieiga per internetą: <http://www.llri.lt/mokesciai-nuo-atlyginimo>. (Žiūrėta 2014-03-15)
28. Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2014). Lietuvos šešėlinė ekonomika. Nr.3.
29. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas (2003). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.FDF42614DE52>. (Žiūrėta 2015-02-09)
30. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Alkoholinių gėrimų mažmeninių kainų indeksai, palyginti su ankstesniais metais. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=43305693-af50-4c38-a940-953d82e2f70e>. (Žiūrėta 2014-03-10)
31. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Darbo sąnaudų mokestinė našta. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=aa5c8f48-a62a-4ec2-94a3-76aa7f17fba5>. (Žiūrėta 2014-03-15)
32. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Individualių lengvųjų automobilių skaičius metų pabaigoje. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?id=2040&status=A>. (Žiūrėta 2014-03-25)
33. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Legalių alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=43305693-af50-4c38-a940-953d82e2f70e>. (Žiūrėta 2014-03-10)
34. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Legalių tabako gaminių suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=b7faf92d-6602-4e53-bf9d-e0850c78c4c2>. (Žiūrėta 2014-03-17)
35. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Naujai registruotos kelių transporto priemonių skaičius. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?id=2040&status=A>. (Žiūrėta 2014-03-25)
36. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Prekybos ir maitinimo įmonėse parduotų alkoholinių gėrimų kiekis, tenkantis vienam gyventojui. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=70ace308-8c0b-4863-a7b1-e4ceebe775f4>. (Žiūrėta 2014-03-28)
37. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Užregistruotų nusikalstamų veikų, susijusių su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ir jų kontrabanda. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=4d15c842-baeb-4426-880d-839314d7f67d>. (Žiūrėta 2014-02-15)
38. Lietuvos statistikos departamentas (2013). Vidutinės mažmeninės mėnesinės kainos. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?portletFormName=visualization&hash=69addf8f-aab5-4ad6-b3c9-9a0f098f0819>. (Žiūrėta 2014-03-25)

39. Lietuvos šešėlinės ekonomikos varikliai – kontrabanda ir mokesčių vengimas. Prieiga per internetą: <http://vz.lt/article/2013/5/7/lietuvos-seselines-ekonomikos-varikliai-kontrabanda-ir-mokesciu-vengimas>. (Žiūrėta 2013-06-04)
40. Lietuvos šešėlio žemėlapis. Prieiga per internetą: <http://www.beseselio.lt/ziniasklaida>. (Žiūrėta 2013-06-07)
41. Lileikienė, A., Šaparnis, G., Tamošiūnas, T. (2004). Magistro darbo rengimo metodika. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
42. LR finansų ministerija. Nacionalinio biudžeto vykdymo duomenys. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/web/finmin/auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas. (Žiūrėta 2015-01-15)
43. LR muitinė (2012). 2012 metų veiklos ataskaita. Vilnius.
44. LR muitinė (2014). 2014 metų veiklos ataskaita. Vilnius.
45. LR valstybinė kontrolė (2010). Valstybinio audito ataskaita akcizo mokesčio administravimas. Vilnius.
46. Mačiūtis, N. (2010). Neoficialus darbo užmokestis Lietuvoje per metus sudaro 7 mlrd. Litų. Prieiga per internetą: <http://www.swedbank.lt/lt/articles/view/1303>. (Žiūrėta 2013-06-15)
47. Mara, E. R. (2011). Causes and consequences of underground economy. *Munich personal RePEc archive*. Nr. 36438.
48. Matuliauskas, A. (2013). Šešėlinės ekonomikos slibinas. Prieiga per internetą: <http://iq.lt/komentarai/seselines-ekonomikos-slibinas/>. (Žiūrėta 2013-06-04)
49. Mažulienė, A. (2007). *Kontrabandos įtaka valdžios biudžeto pajamoms. Magistro baigiamasis darbas. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius*.
50. Misiūnas, A. (1999). Šešėlinės ekonomikos egzistavimo priežastys ir padariniai. *Pinigų studijos. Ekonomikos teorija ir praktika*, p. 21-29.
51. Misiūnas, A., Rimkus, V. (2007). Nelegalaus prekių gabenimo stimulai ir pasekmės. *Intelektinė ekonomika*. 2 (2), p. 43 - 50.
52. Muitinės kriminalinė tarnyba (2015). Raidos, veiklos ir atskleistų pažeidimų apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www.cust.lt/web/guest/280>. (Žiūrėta 2015-04-02)
53. Narbuntaitė, E., Ramanauskaitė, A. (2014). Kas lemia šešėlinę ekonomiką?. Prieiga per internetą: <http://www.pinigukarta.lt/pr-projektas/kas-lemia-seseline-ekonomika>. (Žiūrėta 2013-10-08)
54. Putninš, T., Sauka, A. (2011). Baltic shadow economies. *Free policy brief series*.
55. Putninš, T., Sauka, A. (2014). Shadow economy index for the Baltic countries 2009 – 2013. *The centre for sustainable business at SSE Riga*.
56. Rimkus, V. (2010). Kontrabandos ekonominės prielaidos ir pasekmės. *Lietuvos statistikos darbai*. Nr. 49.
57. Rusteika, A. (2013). Ar Vyriausybė neskatina šešėlinės ekonomikos? Prieiga per internetą: <http://vz.lt/blog/2013/6/3/ar-vyriausybe-neskatina-seselines-ekonomikos>. (Žiūrėta 2013-06-12)
58. Schneider, F. (2011). The shadow economy and shadow economy labor force: what do we (not) know? *IZA*. Nr.5769.
59. Schneider, F. (2011). The shadow economy in Europe, 2011. *Using electronic payment systems to combat the shadow economy*.
60. Schneider, F. (2013). Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 others OECD countries from 2003 to 2013: a further decline.
61. Schneider, F. (2013). The shadow economy in Europe, 2013. The economics crisis has given governments the impetus to take on Europe's massive shadow economy. *Electronic payment can help tackle the problem*.
62. Schneider, F. (2013). Vieno ir visai Europai tinkamo recepto, kaip sumažinti šešėlinę ekonomiką, nėra. Prieiga per internetą: <http://www.veidas.lt/vieno-ir-visai-europai-tinkamo-recepto-kaip-sumazinti-seseline-ekonomika-nera>. (Žiūrėta 2013-10-30)
63. Schneider, F. (2014). Outside the state – the shadow economy and shadow economy labor force. *CESifo working paper*. Nr. 4829.

64. Schneider, F., Buehn, A., Montenegro, C. E. (2010). Shadow economies all over the world. *Policy research working paper*. Nr. 5356.
65. Schneider, F., Enste, D. (2000). Shadow economies around the world: size, causes and consequences. *Journal of economics literature*.
66. Schneider, F., Williams, C. C. (2013). The shadow economy. Britain: Hobbs the Printers.
67. Senavaitytė, S. (2011). *Šešėlinės ekonomikos masto nustatymo metodų vertinimas. Magistro baigiamasis darbas*. Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius.
68. Shneider, F. (2006). Shadow economies and corruption all over the world: what do we really know? *IZA*. Nr. 2315.
69. Tidikis, R. (2003). Socialinių mokslų tyrimų metodologija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
70. Tracevičiūtė, R. (2013). „Šešėlis“ – niekaip neįveikiamas priešas. Prieiga per internetą: <http://lzinios.lt/lzinios/Ekonomika/-seselis-niekaip-neiveikiamas-priesas/166732>. (Žiūrėta 2015-02-17)
71. UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“, VŠĮ „Mokesčių ir verslo procesų administravimo centras“ (2014). Akcizų mokestis Lietuvoje. Vilnius.
72. Vainienė, R. (2012). Marš į bankus! Ir į šešėlį! Prieiga per internetą: http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/rvainiene_mars_i_bankus_ir_i_seseli/6811. (Žiūrėta 2013-06-08)
73. Valstybinė darbo inspekcija (2013). Ataskaita apie darbuotojų saugos ir sveikatos būklę bei darbo įstatymų vykdymą LR įmonėse, įstaigose ir organizacijoje 2012 metais. Vilnius.
74. Valstybinė įmonė „Regitra“ (2015). Registrų duomenų teikimas. Prieiga per internetą: <http://www.regitra.lt/lt/registrai/2010>. (Žiūrėta 2015-02-01)
75. Valstybinė mokesčių inspekcija (2014). Akcizų įstatymo pakeitimai 2010 – 2015 m. Prieiga per internetą: http://www.vmi.lt/cms/web/kmdb/konsultacines-medziagos-katalogas?p_p_auth=Mnmgg0DN&p_p_id=101&p_p_lifecycle=0&p_p_state=maximized&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&_101_struts_action=%2Fasset_publisher%2Fview_content&_101_assetEntryId=1036&_101_type=content&_101_groupId=10174&_101_urlTitle=akcizu-istatymo-pakeitimai-2010-2015-metais&redirect=%2Fcms%2Fweb%2Fkmdb%2Fkonsultacines-medziagos-katalogas%2F-%2Fasset_publisher%2F25rbM8kzVaup%2Fcontent%2Fakcizu-istatymo-pakeitimai-2015-metais%2F10174. (Žiūrėta 2015-04-11)
76. Verslo žinios (2013). Lietuvos šešėlinės ekonomikos varikliai – kontrabanda ir mokesčių vengimas. Prieiga per internetą: <http://vz.lt/article/2013/5/7/lietuvas-seselines-ekonomikos-varikliai-kontrabanda-ir-mokesciu-vengimas>. (Žiūrėta 2013-06-11)
77. Verslo žinios. Infliacijos terminas. Prieiga per internetą: <http://zodynas.vz.lt/infliacija>. (Žiūrėta 2015-02-08)
78. Vilniaus diena (2013). Tyrimas: Lietuva – antra Europoje pagal nelegalių cigarečių vartojimą. Prieiga per internetą: <http://www.diena.lt/naujienos/nusikaltimai/tyrimas-lietuva-antra-europoje-pagal-nelegaliu-cigareciu-vartojima-199589#.VTogjSHtmkq>. (Žiūrėta 2015-03-11)
79. Vilniaus pedagoginis universitetas (1999). Ekonomikos terminai ir sąvokos. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
80. Vo, D. H., Ly, T. H. (2014). Measuring the Shadow economy in the ASEAN Nations: the MIMIC approach. *International journal of economics and finance*. Nr. 10.
81. Žukauskas, V. (2011). Šešėlinė ekonomika: priežastys – aiškios, kova – nesėkminga. *Veidas*. Prieiga per internetą: http://www.lrinka.lt/index.php?act=main&item_id=6040. (Žiūrėta 2013-06-07)
82. Žukauskas, V. (2013). Darbo rinkos šešėlis atsiranda ne tik dėl mokesčių. Prieiga per internetą: http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/v_zukauskas_darbo_rinkos_seselis_atsiranda_ne_tik_del_mokesciu/6917. (Žiūrėta 2013-06-08)

83. Žukauskas, V. (2013). Šešėlinė ekonomika – valdžios sprendimų atspindys. Prieiga per internetą:
http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/v_zukauskas_seseline_ekonomika_valdzios_sprendimu_atspindys/6887. (Žiūrėta 2013-06-08)

PRIEDAI

Pažymėjimas apie dalyvavimą 15-oje Jaunųjų tyrėjų tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „EKONOMIKOS IR VADYBOS AKTUALIJOS“

PAŽYMĖJIMAS
Laura Stasiulytė

2015 m. balandžio 17 d. dalyvavo Šiaulių universiteto Socialinių mokslų fakulteto organizuojamoje 15-oje Jaunųjų tyrėjų tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „EKONOMIKOS IR VADYBOS AKTUALIJOS“.

Transiencijoms:
„Šešėlinės ekonomikos mastų vertinimas skirtinguose šalies ūkio sektoriuose“

Socialinių mokslų fakulteto dekanas

Doc. dr. Gintaras Šeparnis

Šiauliai
2015 m. balandžio 17 d.

Registracijos Nr. 2015/SNIP 9

Akcizų mokesčių dinamika

<i>Istatymas</i>	2004 m. sausio 29 d. Nr. XI987	2006 m. gruodžio 7 d. Nr. X960	2007 m. gruodžio 6 d. Nr. XI355	2008 m. gruodžio 19 d. Nr. XI79	2009 m. liepos 23 d. Nr. XI398	2010 m. balandžio 1 d. Nr. XI722	2010 m. lapkričio 30 d. Nr. XI185	2011 m. lapkričio 8 d. Nr. XI1633	2011 m. lapkričio 29 d. Nr. XI1740	2012 m. gruodžio 20 d. Nr. XI180	2013 m. liepos 2 d. Nr. XI457							
Išgaliojimas	20040501	20070301	20080101	20080301	20090101	20090901	20090801	20100420	20110101	20130101	20150101	20180101	20120101	20120301	20130101	20130301	20140301	20140401
ALKOHOLINIAI GĖRIMAI																		
Alus, Lt/1% alk. hl	7	7,7	8,5				8,5											9,35
Vynas iš šviežių vynuogių, Lt/hl																		
- ≤8.5%	40	48	53				53			58								85
- >8.5%	150	150	198				198			198								225
Fermentuotiems gėrimams, Lt/hl																		
- ≤8.5%	40	48	58				58			58								85
- >8.5%	150	150	216				216			198								225
Tarpiniai produktai, Lt/hl																		
- ≤15%	150	180	198				198			216								281
- >15%	230	276	304				304			304								400
Etilo alkoholis, Lt/100% alk. hl	3200	3840	4416				4416											4460
APDOROTAS TABAKAS																		
Cigaretės																		
- Specifinis, Lt/1000 vnt	47,5	66	79		95	132		132						140			148	157
- Vertybinis, %	15		20	25				25										
Cigarai ir cigarilės, Lt/kg	38							38	80					84			88	93
Rūkomasis tabakas, Lt/kg	111							111	139	163	187	208						
KURAS																		
Variklių benzinas, Lt/t																		
- be švino	1318	1116	1500					1500										
- su švino priemaišomis	1934	1454	2000					2000										
Gazoliai, Lt/t	1002	947	1140			947	947	1043							1140			
Skvstasis kuras (mazutai). Lt/t	52							52										
Naftos dujoms ir dujiniam angliavandeniliams (išskyrus gamtines dujas), Lt/1000 l	432		1050				1050											

Dyzelino kaina

	A	B	C	D	E
	Stulpelis	Dyzelinas, akcizas - 0,947 Lt, nuo 2011-01-01 - 1,04, nuo 2013-01-01 - 1,14, PVM - 21 proc.	Dyzelino kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Dyzelino kaina, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.	
1					Hp: =AVERAGE(D3:D6)
2	2010 m.	3,54	1,97	3,51	
3	I	3,33	1,81	3,30	Hp: =((1,81+0,947)*1,2)
4	II	3,56	2,00	3,53	
5	III	3,58	2,01	3,55	
6	IV	3,67	2,09	3,64	Hp: =(3,67/1,21)-0,947
7	2011 m.	4,28	2,50	4,14	
8	I	4,14	2,38	3,99	
9	II	4,32	2,53	4,17	
10	III	4,28	2,50	4,13	
11	IV	4,39	2,59	4,24	Hp: =(4,39/1,21)-1,04
12	2012 m.	4,59	2,75	4,44	
13	I	4,58	2,75	4,43	
14	II	4,58	2,75	4,43	
15	III	4,63	2,79	4,48	
16	IV	4,57	2,74	4,42	
17	2013 m.	4,56	2,63	4,29	Hp: =(4,57/1,21)-1,04
18	I	4,63	2,69	4,36	
19	II	4,49	2,57	4,22	
20	III	4,56	2,63	4,29	
21	IV	4,55	2,62	4,28	
22					
23					Hp: =(4,55/1,21)-1,14

Dyzelino kainų įvertinimas, kai akcizas - 0,947 Lt, nuo 2011-01-01 – 1,04 Lt, nuo 2013-01-01 – 1,14 Lt, PVM - 21 proc.

A	B	C	D	E	F	G	H
Stulpelis	Dyzelinas, akcizas - 0,947 Lt, nuo 2011-01-01 - 1,04, nuo 2013-01-01 - 1,14, PVM - 21 proc.	Dyzelino kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Dyzelino kaina, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.			Dyzelinas, akcizas - 0,947 Lt, nuo 2011-01-01 - 1,04, nuo 2013-01-01 - 1,14, PVM - 21 proc.	
1							Hp: =AVERAGE(B3:B6)
2	2010 m.	3,54	3,51		2010 m.	3,54	Hp: =1190*G2
3	I	3,33	3,30		kiekis*kaina	4.206,650	
4	II	3,56	3,53			3.476,57	Hp: =G3/1,21
5	III	3,58	3,55		PVM	730,08	
6	IV	3,67	3,64		Akcizas	1.126,93	Hp: =G3-G4
7	2011 m.	4,28	4,14				Hp: =1190*0,947
8	I	4,14	3,99		2011 m.	4,28	
9	II	4,32	4,17		kiekis*kaina	5.246,06	
10	III	4,28	4,13			4.335,59	
11	IV	4,39	4,24		PVM	910,47	
12	2012 m.	4,59	4,44		Akcizas	1.274,00	Hp: =1225*1,04
13	I	4,58	4,43				
14	II	4,58	4,43		2012 m.	4,59	
15	III	4,63	4,48		kiekis*kaina	6.159,78	
16	IV	4,57	4,42			5.090,73	
17	2013 m.	4,56	4,29		PVM	1.069,05	
18	I	4,63	4,36		Akcizas	1.395,68	Hp: =1342*1,04
19	II	4,49	4,22				
20	III	4,56	4,29		2013 m.	4,56	
21	IV	4,55	4,28		kiekis*kaina	5.870,06	
22						4.851,29	
23					PVM	1.018,77	
24					Akcizas	1.468,32	Hp: =1288*1,14

Dyzelino kainų įvertinimas, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.

A	B	C	D	E	F	G	H
Stulpelis	Dyzelinas, akcizas - 0,947 Lt, nuo 2011-01-01 - 1,04, nuo 2013-01-01 - 1,14, PVM - 21 proc.	Dyzelino kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Dyzelino kaina, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.			Dyzelino kaina, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.	
1							Hp: =AVERAGE(D3:D6)
2	2010 m.	3,54	3,51		2010 m.	3,51	Hp: =1190*G2
3	I	3,33	3,30		kiekis*kaina	4.171,884	
4	II	3,56	3,53			3.476,57	Hp: =G3/1,2
5	III	3,58	3,55		PVM	695,31	
6	IV	3,67	3,64		Akcizas	1.126,93	Hp: =G3-G4
7	2011 m.	4,28	4,14				Hp: =1190*0,947
8	I	4,14	3,99		2011 m.	4,14	
9	II	4,32	4,17		kiekis*kaina	5.070,41	
10	III	4,28	4,13			4.225,34	
11	IV	4,39	4,24		PVM	845,07	
12	2012 m.	4,59	4,44		Akcizas	1.160,08	
13	I	4,58	4,43				
14	II	4,58	4,43		2012 m.	4,44	
15	III	4,63	4,48		kiekis*kaina	5.963,94	
16	IV	4,57	4,42			4.969,95	
17	2013 m.	4,56	4,29		PVM	993,99	
18	I	4,63	4,36		Akcizas	1.270,87	
19	II	4,49	4,22				
20	III	4,56	4,29		2013 m.	4,29	
21	IV	4,55	4,28		kiekis*kaina	5.527,88	
22						4.606,57	
23					PVM	921,31	
24					Akcizas	1.219,74	

Dyzelino kainų įvertinimas, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc., pardavimo pajamos padidėjusios: 2010 m. - 5 proc., 2011 – 2012 m. - 10 proc. ir 2013 m. - 17 proc.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Stulpelis	Dyzelinas, akcizas - 0,947 Lt, nuo 2011-01-01 - 1,04, nuo 2013-01-01 - 1,14, PVM - 21 proc.	Dyzelino kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Dyzelino kaina, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.		Padidėjus pardavimo apimtims:		Dyzelino kaina, kai akcizas - 0,947 Lt, PVM - 20 proc.	Hp: =AVERAGE(D3:D6)
2	2010 m.	3,54	1,97	3,51		5%	2010 m.	3,51	Hp: =F3*H2
3	I	3,33	1,81	3,30		1249,5	kiekis*kaina	4.380,479	Hp: =H3*1,2
4	II	3,56	2,00	3,53				3.650,40	Hp: =H3-H4
5	III	3,58	2,01	3,55	Hp: =1190*1,05		PVM	730,08	Hp: =F3*0,947
6	IV	3,67	2,09	3,64			Akcizas	1.183,28	
7	2011 m.	4,28	2,50	4,14					
8	I	4,14	2,38	3,99		10%	2011 m.	4,14	
9	II	4,32	2,53	4,17		1347,5	kiekis*kaina	5.572,60	
10	III	4,28	2,50	4,13	Hp: =1225*1,1			4.643,83	
11	IV	4,39	2,59	4,24			PVM	928,77	
12	2012 m.	4,59	2,75	4,44			Akcizas	1.276,08	
13	I	4,58	2,75	4,43					
14	II	4,58	2,75	4,43		10%	2012 m.	4,44	
15	III	4,63	2,79	4,48		1476,2	kiekis*kaina	6.555,02	
16	IV	4,57	2,74	4,42	Hp: =1342*1,1			5.462,51	
17	2013 m.	4,56	2,63	4,29			PVM	1.092,50	
18	I	4,63	2,69	4,36			Akcizas	1.397,96	
19	II	4,49	2,57	4,22					
20	III	4,56	2,63	4,29		17,0%	2013 m.	4,29	
21	IV	4,55	2,62	4,28		1506,96	kiekis*kaina	6.462,20	
22					Hp: =1288*1,17			5.385,17	
23							PVM	1.077,03	
24							Akcizas	1.427,09	

Benzino kaina

	A	B	C	D	E	F	G
1	Stulpelis	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 21 proc.	Benzinos kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 18 proc.			
2	2010 m.	4,09	1,88	3,99	Hp: =AVERAGE(D3:D6)		
3	I	3,95	1,76	3,85	Hp: =((C3+1.5)*1.18)		
4	II	4,14	1,92	4,04			
5	III	4,12	1,90	4,02			
6	IV	4,14	1,92	4,04			
7	2011 m.	4,57	2,27	4,45			
8	I	4,44	2,17	4,33			
9	II	4,65	2,34	4,53			
10	III	4,63	2,33	4,52			
11	IV	4,55	2,26	4,44			
12	2012 m.	4,87	2,52	4,75			
13	I	4,74	2,42	4,62			
14	II	4,90	2,55	4,78			
15	III	4,95	2,59	4,83			
16	IV	4,88	2,53	4,76			
17	2013 m.	4,74	2,41	4,62			
18	I	4,78	2,45	4,66			
19	II	4,73	2,41	4,61			
20	III	4,78	2,45	4,66			
21	IV	4,65	2,34	4,53			
22							
23				Hp: =(B21/1,21)-1,5			

Benzino kainų įvertinimas, kai akcizas – 1,50 Lt, PVM – 21 proc.

A	B	C	D	E	F	G	H	I
Stulpelis	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 21 proc.	Benzinos kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 18 proc.			Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 21 proc.		
2010 m.	4,09	1,88	3,99		2010 m.	3,99	Hp: =394*12	
I	3,95	1,76	3,85		kiekis*kaina	1.570,546	Hp: =I3/I,21	
II	4,14	1,92	4,04			1.297,97		
III	4,12	1,90	4,02		PVM	272,57	Hp: =I3-I4	
IV	4,14	1,92	4,04		Akcizas	591,00	Hp: =394*1,5	
2011 m.	4,57	2,27	4,45					
I	4,44	2,17	4,33		2011 m.	4,45		
II	4,65	2,34	4,53		kiekis*kaina	1.527,81		
III	4,63	2,33	4,52			1.262,65		
IV	4,55	2,26	4,44		PVM	265,16		
2012 m.	4,87	2,52	4,75		Akcizas	514,50		
I	4,74	2,42	4,62					
II	4,90	2,55	4,78		2012 m.	4,75		
III	4,95	2,59	4,83		kiekis*kaina	1.457,27		
IV	4,88	2,53	4,76			1.204,36		
2013 m.	4,74	2,41	4,62		PVM	252,92		
I	4,78	2,45	4,66		Akcizas	460,50		
II	4,73	2,41	4,61					
III	4,78	2,45	4,66		2013 m.	4,62		
IV	4,65	2,34	4,53		kiekis*kaina	1.246,75		
						1.030,37		
					PVM	216,38		
					Akcizas	405,00		

Benzino kainų įvertinimas, kai akcizas – 1,50 Lt, PVM – 18 proc.

A	B	C	D	E	F	G	H
Stulpelis	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 21 proc.	Benzinos kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 18 proc.			Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 18 proc.	
2010 m.	4,09	1,88	3,99		2010 m.	3,99	Hp: =394*G2
I	3,95	1,76	3,85		kiekis*kaina	1.570,546	Hp: =G3/I,18
II	4,14	1,92	4,04			1.330,97	Hp: =G3_G4
III	4,12	1,90	4,02		PVM	239,57	
IV	4,14	1,92	4,04		Akcizas	591,00	Hp: =394*1,5
2011 m.	4,57	2,27	4,45				
I	4,44	2,17	4,33		2011 m.	4,45	
II	4,65	2,34	4,53		kiekis*kaina	1.527,81	
III	4,63	2,33	4,52			1.294,75	
IV	4,55	2,26	4,44		PVM	233,06	
2012 m.	4,87	2,52	4,75		Akcizas	514,50	
I	4,74	2,42	4,62				
II	4,90	2,55	4,78		2012 m.	4,75	
III	4,95	2,59	4,83		kiekis*kaina	1.457,27	
IV	4,88	2,53	4,76			1.234,98	
2013 m.	4,74	2,41	4,62		PVM	222,30	
I	4,78	2,45	4,66		Akcizas	460,50	
II	4,73	2,41	4,61				
III	4,78	2,45	4,66		2013 m.	4,62	
IV	4,65	2,34	4,53		kiekis*kaina	1.246,75	
						1.056,57	
					PVM	190,18	
					Akcizas	405,00	

**Benzino kainų įvertinimas, kai akcizas – 1,50 Lt, PVM - 18 proc., pardavimo pajamos
padidėjusios 5 proc.**

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
	Stulpelis	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 21 proc.	Benzinos kaina be akcizo ir PVM mokesčio	Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 18 proc.		Padidėjusios pardavimo apimtims:		Benzino kaina, kai akcizas - 1,50 Lt, PVM - 18 proc.	
1									Hp: =F3*H2
2	2010 m.	4,09	1,88	3,99		5%	2010 m.	3,99	Hp: =F3*H2
3	I	3,95	1,76	3,85		413,7	kiekis*kaina	1.649,073	Hp: =H3*1,18
4	II	4,14	1,92	4,04				1.397,52	Hp: =H3-H4
5	III	4,12	1,90	4,02		Hp: =394*1,05	PVM	251,55	Hp: =F3*1,5
6	IV	4,14	1,92	4,04			Akcizas	620,55	
7	2011 m.	4,57	2,27	4,45					
8	I	4,44	2,17	4,33		5%	2011 m.	4,45	
9	II	4,65	2,34	4,53		360,15	kiekis*kaina	1.604,20	
10	III	4,63	2,33	4,52				1.359,49	
11	IV	4,55	2,26	4,44			PVM	244,71	
12	2012 m.	4,87	2,52	4,75			Akcizas	540,23	
13	I	4,74	2,42	4,62					
14	II	4,90	2,55	4,78		5%	2012 m.	4,75	
15	III	4,95	2,59	4,83		322,35	kiekis*kaina	1.530,14	
16	IV	4,88	2,53	4,76				1.296,73	
17	2013 m.	4,74	2,41	4,62			PVM	233,41	
18	I	4,78	2,45	4,66			Akcizas	483,53	
19	II	4,73	2,41	4,61					
20	III	4,78	2,45	4,66		5%	2013 m.	4,62	
21	IV	4,65	2,34	4,53		283,5	kiekis*kaina	1.309,09	
22								1.109,40	
23							PVM	199,69	
24							Akcizas	425,25	